

**ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І.
МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

**ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І.
МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

САМОФАТОВ МИХАЙЛО ІГОРОВИЧ

УДК 94(450):327(4) "1949/1999"

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІТАЛІЯ В ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ
ЄВРОАТЛАНТИЧНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ (1949-
1999 РР.)**

032 — історія та археологія
03 — Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Самофатов М.І.

Науковий керівник: Кушнір В'ячеслав Григорович, доктор історичних наук,
професор

Одеса — 2025

АНОТАЦІЯ

Самофатов М.І. Італія в політичних та економічних євроатлантичних інтеграційних процесах (1949-1999 рр.)

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 — Історія та археологія. — Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, 2025. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Історія євроатлантичної інтеграції другої половини ХХ століття є фундаментальним науковим завданням, що має виключне значення для розуміння сучасної міжнародної системи. Класичний період характеризується формуванням основи нової архітектури безпеки та співпраці в Європі, яка є реакцією на руйнівні наслідки Другої світової війни. Північноатлантичний альянс, створений у квітні 1949 року, та подальший розвиток європейських інтеграційних структур, починаючи з ЄЕС, створили сутність сучасного євроатлантичного співтовариства. Особливе значення має аналіз механізмів історичного подолання суперечностей між європейськими державами, зокрема трансформація франко-німецьких антагоністичних відносин у партнерство, що змінило природу післявоєнної системи міжнародних відносин.

Процес євроатлантичної інтеграції дозволяє оцінити механізми єдиного економічного та правового простору, що створив фундамент сучасного Європейського союзу та НАТО. Вони відіграли важливу роль в облаштуванні демократичних інститутів у Західній Європі та зміцненні ефективної альтернативи комунізму в умовах біполярної конфронтації.

Актуальність історичних досліджень проблематики обумовлена ознайомленням із сучасними викликами євроатлантичної інтеграції, зокрема забезпеченням стабільності процесів розширення НАТО, усуненням кризових явищ в ЄС, необхідністю протидіяти агресії з боку РФ. Історичний аналіз

допомагає здобути уроки з минулого досвіду, приходити до найбільш раціональних політичних рішень у теперішньому та обирати найкращу стратегію розвитку на майбутнє.

Дисертація присвячена участі Італії в розбудові та зміцненні політичної та економічної системи співпраці між країнами Заходу в другій половині ХХ ст. Метою роботи є комплексне дослідження інтеграції Італії до євроатлантичних політичних та економічних структур у період з 1949 по 1999 рр. Предмет дослідження – політичні та економічні аспекти участі Італії в євроатлантичних інтеграційних процесах.

Актуальність теми містить у собі соціально-політичний та академічний аспекти. Перший визначається поточним зовнішньополітичним курсом України на вступ до ЄС і НАТО. В рамках євроатлантичного партнерства Італія є одним з основних партнерів нашої держави. З іншої сторони, в українській історіографії відсутні праці, в яких би всебічно розглядалося питання євроатлантичної інтеграції протягом 1949-1999 рр. Таким чином, дана робота сприяє більш глибокому дослідженню теми і може використовуватися для розробки відповідних навчальних курсів та подальших наукових дослідженнях.

У *вступі* продемонстрована актуальність теми дисертації, визначені об'єкт та предмет дослідження, хронологічні та територіальні рамки роботи. Були визначені мета і завдання дисертації, методологія дослідження, показані наукова новизна та практичне значення. Був наданий перелік публікацій та виступів на конференціях, що засвідчують апробацію результатів.

У *першому розділі* був проведений аналіз джерельної бази та літератури дослідження. Джерела були розподілені на чотири групи, в залежності від форми. Першу групу складають офіційні документи: нормативно-правові документи Італії, міжнародні угоди та меморандуми, резолюції та декларації міжнародних організацій, прес-релізи, офіційні декларації та промови державних і політичних діячів, звіти парламенту Італії та міжнародних організацій, соціологічні та статистичні матеріали. Друга група джерел, а саме

діловодні документи, включають у себе дипломатичне листування міністерства закордонних справ Італії та державного департаменту США, стенограми засідань Сенату та Палати депутатів італійського парламенту. Третя група джерел – матеріали преси – містить у собі програмні статті державних та політичних діячів, публікації партійної преси, інтерв'ю. Четверту групу – мемуари – формують опубліковані спогади італійських та зарубіжних історичних постатей.

Аналіз історіографії був здійснений за проблемним принципом. Найбільшу групу складають роботи, присвячені історії євроатлантичної інтеграції Італії. Встановлено, що найбільший внесок у вивчення цієї проблематики внесли італійські вчені. Окрім того, були виділені американська, британська та українська історіографія. Була надана характеристика ключових робіт. Окремо були розглянуті роботи, присвячені питанням розвитку атлантичної та європейської інтеграції в цілому, виділені сучасні тенденції у дослідженні тематики.

У *другому розділі* «Євроатлантичний вибір Італії (1949-1962 рр.): від ідеї до реалізації» був проведений огляд основних тенденцій, що супроводжували включення Італії до євроатлантичних інтеграційних процесів. У першому підрозділі були досліджені політичні та економічні чинники вступу Італії до НАТО. У другому підрозділі продемонстровано еволюцію участі Італії в євроінтеграційних процесах протягом 1950-х рр., показана динаміка входження італійської економіки у спільний ринок. У третьому підрозділі показаний взаємозв'язок між європейською інтеграцією та економічним «бумом» 1957-1962 рр. В цілому, період 1949-1962 рр. став для Італії «золотим віком», що забезпечив повернення країні вагомого міжнародного статусу і заклав фундамент для майбутнього розвитку.

У *третьому розділі* «Міст між Заходом і Сходом: Італія як міжнародний посередник (1963-1987 рр.)» досліджується еволюція зовнішньої політики Італії в рамках євроатлантичної інтеграції у зазначений період. У першому підрозділі висвітлюються сюжети, пов'язані з 1960-ті рр.: участь у Карибській

кризі, «лівий поворот», розбудова східної політики, еволюція відносин із НАТО, участь Італії у перебудові європейської фінансової системи. Другий підрозділ присвячений відповіді Італії на міжнародні та внутрішні виклики 1970-х рр., задіяння механізмів ЄС та НАТО для їх вирішення, а також появи альтернативних проєктів європейської інтеграції від італійських опозиційних партій. У третьому підрозділі був зроблений акцент на участі Італії в реформуванні європейських інституцій. Зокрема, було наголошено на особливій ролі Італії у прийнятті рішення про перехід до ЄС як до нової стадії європейської інтеграції. У підсумку, період з 1963 по 1987 рр. мав неоднозначні наслідки для розвитку держави, однак негативні наслідки кризових явищ були пом'якшені завдяки співпраці з країнами ЄЕС та НАТО.

У *четвертому розділі* «Інституційне зміцнення та перехід до проактивної політики у євроатлантичній інтеграції (1988-1989 рр.)» був проведений огляд нового етапу участі Італії в євроатлантичних інтеграційних процесах. У першому підрозділі досліджується, як саме завершення «холодної війни» вплинуло на переорієнтацію зовнішньополітичної стратегії Риму і на парламентську систему країни, а також надається оцінка комплексу заходів, направлених на приведення італійської економіки у відповідність до вимог Брюсселю. У другому підрозділі розглядається вплив вступу до ЄС на ключові події італійської історії початку 1990-х рр.: скандалу «Чисті руки» та переходу до політичної системи Другої республіки. Третій підрозділ присвячений таким темам, як євроінтеграційні реформи Італії, участь Італії в миротворчих операціях НАТО та ООН, політиці Риму в рамках розширення ЄС та НАТО.

У *висновках* наведені головні результати дослідження. В цілому, протягом 1949-1999 рр. Італія приймала активну участь в діяльності євроатлантичних інституцій, засновницею яких вона була. Запропонована автором періодизація дозволяє простежити еволюцію євроатлантичної стратегії держави. Вона складалася з двох компонентів: європейської та атлантичної інтеграції, співвідношення між якими могло змінюватися у різні періоди часу. В цілому, протягом другої половини ХХ ст. Італія стала

важливим актором у сфері євроатлантичної інтеграції та сприяла її зміцненню та розбудові. Спостерігався і зворотній ефект: участь у міжнародних інституціях зміцнювала державу, сприяла економічному розвитку та зростанню рівня життя суспільства.

Ключові слова: Італія, євроатлантична інтеграція, європейська інтеграція, Європейське Економічне Співтовариство, Європейський Союз, НАТО, Європа, «холодна війна», США, міжнародні відносини, зовнішня політика, співробітництво, європейська безпека, міжнародна безпека, ядерна безпека.

SUMMARY

Samofatov Mykhailo. Italy in Political and Economic Euro-Atlantic Integration Processes (1949-1999).

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 032 — History and Archaeology. — Odesa National University named after I.I. Mechnikov, Odesa, 2025. — A qualifying research paper on manuscript rights.

The history of Euro-Atlantic integration in the second half of the 20th century is a fundamental scientific task that holds exceptional significance for understanding the modern international system. The classical period is characterized by the establishment of the foundation for a new security and cooperation architecture in Europe, which is a response to the devastating consequences of World War II. The North Atlantic Alliance, created in April 1949, and the subsequent development of European integration structures, starting with the EEC, formed the essence of the modern Euro-Atlantic community. Analyzing the mechanisms of historical overcoming of contradictions among European states is particularly important, especially the transformation of Franco-German antagonistic relations into a partnership, which changed the nature of the post-war system of international relations.

The process of Euro-Atlantic integration allows for the assessment of the mechanisms of a unified economic and legal space, which has created the foundation of the modern European Union and NATO. They played an important role in establishing democratic institutions in Western Europe and strengthening an effective alternative to communism during the bipolar confrontation.

The relevance of historical research on this issue is determined by the need to address contemporary challenges of Euro-Atlantic integration, particularly ensuring the stability of NATO's expansion processes, eliminating crises within the EU, and the necessity to counter aggression from the Russian Federation. Historical analysis helps draw lessons from past experiences, arrive at the most rational political decisions in the present, and choose the best development strategy for the future.

The dissertation is dedicated to Italy's participation in the development and strengthening of the political and economic cooperation system among Western countries in the second half of the 20th century. The aim of the work is a comprehensive study of Italy's integration into Euro-Atlantic political and economic structures from 1949 to 1999. The subject of the research is the political and economic aspects of Italy's involvement in Euro-Atlantic integration processes.

The relevance of the topic encompasses both social-political and academic aspects. The first is determined by Ukraine's current foreign policy course towards joining the EU and NATO. Within the framework of Euro-Atlantic partnership, Italy is one of our country's main partners. On the other hand, there are no works in Ukrainian historiography that comprehensively address the issue of Euro-Atlantic integration during the years 1949-1999. Thus, this work contributes to a deeper study of the topic and can be used for the development of relevant educational courses and further scientific research.

The *introduction* demonstrates the relevance of the dissertation topic, defines the object and subject of the research, and outlines the chronological and territorial framework of the work. The goals and tasks of the dissertation, the research methodology, and the scientific novelty and practical significance are presented. A

list of publications and conference presentations is provided, confirming the validation of the results.

In the *first chapter*, an analysis of the source base and literature of the research was conducted. The sources were divided into four groups based on their form. The first group consists of official documents: normative legal documents of Italy, international agreements and memoranda, resolutions and declarations of international organizations, press releases, official statements and speeches by state and political figures, reports from the Italian Parliament and international organizations, as well as sociological and statistical materials. The second group of sources, namely administrative documents, includes diplomatic correspondence from the Italian Ministry of Foreign Affairs and the U.S. Department of State, as well as transcripts of meetings from the Senate and the Chamber of Deputies of the Italian Parliament. The third group of sources—press materials—contains program articles by state and political figures, publications from party press, and interviews. The fourth group—memoirs—comprises published recollections of Italian and foreign historical figures.

The analysis of historiography was conducted based on a thematic principle. The largest group consists of works dedicated to the history of Italy's Euro-Atlantic integration. It was established that the greatest contribution to the study of this issue has been made by Italian scholars. Additionally, American, British, and Ukrainian historiography were highlighted. A characterization of key works was provided. Works addressing the development of Atlantic and European integration as a whole were examined separately, and contemporary trends in the study of the topic were identified.

In the *second chapter*, "Italy's Euro-Atlantic Choice (1949-1962): From Idea to Implementation," an overview of the main trends accompanying Italy's inclusion in Euro-Atlantic integration processes was conducted. The first subsection examined the political and economic factors behind Italy's accession to NATO. The second subsection demonstrated the evolution of Italy's participation in Euro-integration processes during the 1950s, showing the dynamics of the Italian economy's entry

into the common market. The third subsection illustrated the relationship between European integration and the economic "boom" of 1957-1962. Overall, the period from 1949 to 1962 became a "golden age" for Italy, ensuring the country's return to significant international status and laying the foundation for future development.

In the *third chapter*, "A Bridge Between East and West: Italy as an International Mediator (1963-1987)," the evolution of Italy's foreign policy within the framework of Euro-Atlantic integration during this period is examined. The first subsection highlights events related to the 1960s: participation in the Caribbean crisis, the "left turn," the development of Eastern policy, the evolution of relations with NATO, and Italy's involvement in the restructuring of the European financial system. The second subsection is dedicated to Italy's response to international and domestic challenges of the 1970s, the engagement of EU and NATO mechanisms to address these challenges, and the emergence of alternative European integration projects from Italian opposition parties. The third subsection emphasizes Italy's participation in the reform of European institutions, particularly highlighting Italy's special role in the decision to transition to the EU as a new stage of European integration. Ultimately, the period from 1963 to 1987 had ambiguous consequences for the development of the state; however, the negative effects of the crises were mitigated through cooperation with the EEC and NATO countries.

In the *fourth chapter*, "Institutional Strengthening and the Shift to Proactive Policy in Euro-Atlantic Integration (1988-1989)," an overview of a new stage of Italy's participation in Euro-Atlantic integration processes is provided. The first subsection examines how the end of the "Cold War" influenced the reorientation of Rome's foreign policy strategy and the parliamentary system of the country, as well as an assessment of the set of measures aimed at aligning the Italian economy with Brussels' requirements. The second subsection discusses the impact of joining the EU on key events in Italian history in the early 1990s: the "Clean Hands" scandal and the transition to the political system of the Second Republic. The third subsection is dedicated to topics such as Italy's Euro-integration reforms, Italy's

participation in NATO and UN peacekeeping operations, and Rome's policy within the framework of EU and NATO expansion.

The *conclusions* present the main results of the research. Overall, from 1949 to 1999, Italy actively participated in the activities of Euro-Atlantic institutions, of which it was a founding member. The periodization proposed by the author allows for tracking the evolution of the state's Euro-Atlantic strategy. It consisted of two components: European and Atlantic integration, the relationship between which could change over different periods. In general, during the second half of the 20th century, Italy became an important actor in the field of Euro-Atlantic integration and contributed to its strengthening and development. A reverse effect was also observed: participation in international institutions strengthened the state, promoted economic development, and improved the standard of living for society.

Keywords: Italy, Euro-Atlantic integration, European integration, European Economic Community, European Union, NATO, Europe, Cold War, USA, international relations, foreign policy, cooperation, European security, international security, nuclear security.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ АВТОРА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Фахові українські видання:

1. Дьомін О., Самофатов М. Італійсько-радянська нафтова угода 1960 р. у контексті європейської енергетичної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 1(25). С. 69–85. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-3>
2. Самофатов М. «Золотий вік»: інтеграція італійської економіки у європейський ринок (1951-1973 рр.). *Європейські історичні студії*. 2023. № 15. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.1>
3. Самофатов М. Італійський вектор політики США у період президенства Джона Кеннеді. *Американська історія та політика*. 2023. № 16. С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2023.16.6>
4. Самофатов М. Італія після Маастрихту: виклики європейської інтеграції у 1990-ті рр. *Європейські історичні студії*. 2024. № 27. С. 6-17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.27.1>
5. Самофатов М. Італія у системі європейської безпеки в часи Карибської кризи. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2024. № 1. С. 139–146. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.59.139-146>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Самофатов М. Італійське економічне диво та європейська інтеграція. *Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції*. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 132–134.

7. Самофатов М. Неочікуваний союз: політика США щодо утворення лівоцентристської коаліції в Італії. *Записки історичного факультету*. 2022. №. 33. С. 115–127. DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2022.33.270463>
8. Самофатов М. Сполучені Штати Європи: проєкт європейської інтеграції Луїджі Ейнауді. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 76-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 128–130. URL: <http://history.karazin.ua/themes/history/resources/85c1c333d3430dc8af8311775f53c390.pdf>
9. Самофатов М. Формування Другої Республіки в Італії у контексті європейської інтеграції. *Одіссос : актуальні проблеми всесвітньої історії : матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії»*. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. С. 154–159. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/39132>
10. Samofatov M. The nuclear disarmament of Italy (based on the U.S. National Security Archive sources). *Матеріали міжнародної наукової конференції «США: політика, суспільство, культура – 2024»*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 88–91. URL: <https://for.history.knu.ua/?p=4966>
11. Samofatov M. The influence of the common agricultural policy of the EU on the development of the southern regions of Italy (1962-1992). *Стратегічні аспекти сталого та інклюзивного розвитку економіки України: від теорії до практики. Матеріали наукового колоквиуму 19 вересня 2024 року / кафедра економіки та промисловості*. Одеса : Одеський національний технологічний університет, 2024. С. 177–180. URL: <http://kaf.ep.ontu.edu.ua/wp-content/uploads/materials/conferences/collokvium-19-09-2024-002.pdf>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
1.1 Джерельна база дослідження.....	22
1.2 Історіографія проблеми.....	32
РОЗДІЛ 2. ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВИБІР ІТАЛІЇ (1949-1962 РР.): ВІД ІДЕЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ	52
2.1. Формування євроатлантичного курсу: передумови.....	52
2.2. Італія у процесі створення ЄОВС та ЄЕС.....	67
2.3. Італія у «золоту добу» європейської інтеграції.....	83
РОЗДІЛ 3. МІСТ МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ: ІТАЛІЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПОСЕРЕДНИК (1963-1987 РР.).....	99
3.1. Перехід від «лівого повороту» до ініціатив «року Європи»....	99
3.2 Італія в епоху «розрядки»: виклики зовнішньої політики.....	117
3.3 Повернення «холодної війни»: вплив на зовнішню політику Італії.....	130
РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ ТА ПЕРЕХІД ДО ПРОАКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ У ЄВРОАТЛАНТИЧНІЙ ІНТЕГРАЦІЇ (1988-1999 РР.)	146
4.1. Завершення «холодної війни»: епоха турбулентності.....	146
4.2. Італія після вступу до Європейського Союзу: адаптація до нових реалій.....	158
4.3. Участь Італії у процесах розширення НАТО та ЄС:	171
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	190
1. Джерела.....	190
2. Література.....	220
ДОДАТКИ.....	251

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АЕС – Атомна електростанція
- ВВП – Внутрішній валовий продукт
- ЕНІ – Державне нафтопромислове об'єднання (Італія)
- ЕНЕЛ – Державне електроенергетичне об'єднання (Італія)
- ЄОВС – Європейське об'єднання вугілля та сталі
- ЄМС – Європейська монетарна система
- ЄЕС – Європейська економічна спільнота
- ЄС – Європейський Союз
- ІНА – Державний інститут страхування
- ІРІ – Інститут реконструкції Італії
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- ОПЕК – Організація країн-експортерів нафти
- НАТО – Організація Північноатлантичного договору
- НДР – Німецька Демократична Республіка
- СІФАР – Інформаційна служба збройних сил Італії
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- США – Сполучені Штати Америки
- ФІАТ – Італійська автомобільна фабрика Турину
- ФРН – Федеративна Республіка Німеччини

ВСТУП

Сучасний розвиток Європи неможливо досягнути без євроатлантичної інтеграції – процесу, який трансформував архітектуру міжнародних політичних та економічних відносин. Він був направлений на ліквідацію фундаментальних причин, що призвели до двох світових війн. Об'єднання оборонних зусиль західноєвропейських країн в рамках НАТО унеможливило продовження протистояння між нещодавніми ворогами, а також зменшило імовірність прямого зіткнення з новим супротивником – СРСР. План Маршалла став підґрунтям для реалізації механізмів вільних ринкових відносин на заміну надмірному економічному протекціонізму. Пізніше, цей напрямок інтеграції було розвинуто новими інституціями – ЄОВС та ЄЕС, завдяки яким утворився спільний європейський ринок. Такий підхід зменшував знизив матеріальні стимули для початку нового загальноконтинентального конфлікту.

На протязі «холодної війни» євроатлантична інтеграція неодноразово допомагала країнам-учасникам справлятися з політичними викликами, такими як блокада Берліну чи Карибська криза. В той же час, консолідація зусиль сприяла економічному процвітання континенту та перетворенню його на одного з ключових гравців на світовому ринку. Починаючи з підписання Гельсінських угод 1975 р., країни НАТО та ЄЕС стали моральним орієнтиром для дисидентських рухів у країнах Центральної та Східної Європи. Падіння Берлінської стіни та подальший розпад СРСР засвідчили успішність саме західної моделі розвитку у другій пол. ХХ ст.

1990-ті рр. стали кульмінацією євроатлантичної інтеграції, яка досягла успіху у об'єднанні континенту, розділеного після Другої світової війни. Маастрихтська угода, за результатами якої було створено ЄС, стала новим щаблем у європейській інтеграції і дозволила їй за рамки суто економічних відносин. НАТО успішно інкорпоровала в себе цілий ряд країн колишнього

комуністичного блоку, а також доклала значних зусиль для врегулювання конфліктів у колишній Югославії.

Сьогодні євроатлантичні структури стикнулися з безпрецедентним викликом – збройним вторгненням РФ в Україну, що стало наймасштабнішим конфліктом в Європі з 1945 р. Країни ЄС та НАТО доклали чималих зусиль для підтримки України в усіх сферах, надаючи військову та економічну підтримку. Особливо вагому роль у протистоянні поточним викликам завдяки своєму потенціалу мають великі європейські країни.

Італійська Республіка стояла у витоків як європейської, так і атлантичної інтеграції. Починаючи з середини ХХ ст. і до сьогодні, саме ці процеси були вирішальними у розвитку як зовнішньої, так і внутрішньої політики держави. Особливу значимість Італії впродовж десятиліть надавало її прикордонне положення з країнами ворожого табору Варшавського договору. Без її участі не могли погоджуватися рішення про стратегічний розвиток таких організацій, як ЄС чи НАТО.

Досвід Італії часів «холодної війни» є актуальним для сучасної України. В другій пол. ХХ ст. внутрішньополітичне становище в Італії не відзначалося стабільністю; за економічними показниками країна суттєво відставала від інших країн-учасниць європейських інтеграційних структур; бракувало ключових ресурсів для розвитку у сучасному світі – в першу чергу, нафти та природного газу. І, звичайно, впродовж десятиліть над Італією нависала загроза збройного вторгнення, яке стало жахливою реальністю для України. Тому вивчення досвіду цієї держави може бути більш релевантним для шляху України до ЄС і НАТО, ніж досвід таких потужних держав, як США, Франція чи Велика Британія.

Впродовж останніх трьох років італійських уряд надав Україні величезну політичну, фінансову, військову, гуманітарну та моральну підтримку. Не залишилися осторонь неурядові благодійні та релігійні організації. Між країнами продовжується активна економічна співпраця в усіх галузях від сільського господарства до важкої промисловості. Італійський

уряд та окремі міста роблять значний внесок у відновлення інфраструктури, пошкодженої внаслідок російських обстрілів. Особлива увага приділяється захисту культурної та історичної спадщини. А безпосередньо в самій Італії знайшли прихисток сотні тисяч українських біженців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри археології, етнології та всесвітньої історії факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова №351 «Застосування методів інтелектуальної історії в гуманітарних науках: контекстуальний підхід до вивчення текстів».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є комплексне дослідження інтеграції Італії до євроатлантичних політичних та економічних структур у період з 1949 по 1999 рр.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

- 1) проаналізувати джерельну базу та стан наукової розробки теми;
- 2) дослідити передумови та чинники залучення Італії до євроатлантичних інтеграційних процесів;
- 3) визначити особливості позиції Італії щодо створення та розвитку європейських інтеграційних структур;
- 4) дослідити вплив участі в європейській економічній інтеграції на розвиток італійської економіки;
- 5) простежити вплив євроатлантичної інтеграції на внутрішньополітичні процеси в Італії;
- 6) дослідити еволюцію зовнішньополітичної стратегії Італії в контексті євроатлантичної інтеграції;
- 7) визначити особливості та характерні риси італійської моделі участі в європейській інтеграції.

Об'єктом дослідження виступають міжнародні відносини в євроатлантичному просторі у другій половині ХХ ст.

Предмет дослідження є політичні та економічні аспекти участі Італії в євроатлантичних інтеграційних процесах.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на загальнонаукових (аналіз, синтез) та спеціальних історичних методах дослідження, таких, як історико-генетичний, історико-синхронний та історико-системний методи. Історико-генетичний метод дозволив простежити трансформацію євроатлантичного вектору розвитку Італії від зародження до кінця ХХ ст., виділити основні етапи його еволюції. Історико-синхронний метод надав можливість співставити ключові процеси історії політичного і економічного розвитку Італії з аналогічними процесами в історії євроатлантичної інтеграції та показати їх взаємозалежність. Історико-системний метод дозволив підтвердити на матеріалі дослідження наявність постійних констант у зовнішній політиці Італії, окреслених Б. Баньято [254], а саме:

- «філософія безпеки», успадкована від незалежних середньовічних італійських держав, схиляє уряд до пошуку більш сильного союзника, яким стало НАТО;
- європейський вектор залишається визначальним у зовнішній політиці Італії, оскільки він був успадкований від Сардинського королівства, яке відіграло визначальну роль в об'єднанні держави; середземноморський вектор, успадкований від королівства Обох Сицилій, завжди залишається другорядним;
- італійській політиці притаманний «макіавеллізм», або прагматизм; заради реалізації власних цілей Італія може короткостроково відходити від загальної стратегії ЄС чи НАТО.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням євроатлантичної інтеграції Італії впродовж другої половини ХХ ст.

Уперше:

- в українській історіографії проведено комплексне дослідження євроатлантичної інтеграції Італії другої половини ХХ ст.;
- виділено основні етапи євроатлантичної інтеграції Італії як цілісного історичного процесу;
- введено до наукового обігу нові документи з архіву міністерства закордонних справ Італії, архівів Палати депутатів та Сенату Італії, історичного архіву ЕНІ, архіву національної безпеки США.
- визначено місце «східної політики» Італії 1960-1980-х рр. у контексті загальної стратегії розвитку ЄС та НАТО;

Уточнено:

- сучасні історіографічні підходи щодо дослідження тематики дослідження;
- взаємозв'язок між розвитком внутрішньополітичних процесів в Італії із загальними процесами у євроінтеграційних структурах та НАТО;
- вплив глобальних та регіональних економічних процесів на перебіг євроатлантичної інтеграції Італії;
- положення Італії у системі міжнародних відносин другої половини ХХ ст.

Набули подальшого розвитку:

- висновки про розвиток особливих відносин між Італією та США в рамках атлантичної співпраці в рамках «холодної війни»;
- теза про «лівий поворот» в італійській політиці 1960-х рр. як складову європейської політики президента США Дж. Кеннеді;
- теза про європейську інтеграцію як про ключовий фактор впливу на політичний розвиток Італії впродовж 1990-х рр.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1949–1999 рр. Нижня межа – 1949 р. – є датою вступу Італії до НАТО, що закріпило шлях країни як невід'ємної частини західного світу в умовах «холодної війни». Верхня межа – 1999 р. – позначає запровадження в Італії євро, що стало однією з ключових віх у процесі інтеграції Італії з іншими країнами західного світу.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію сучасної Італійської республіки та євроатлантичного простору в цілому. Окрім того, у фокус уваги дослідження включалися міжнародні події з інших регіонів, що прямо чи опосередковано впливали на формування зовнішньої політики Італії.

Практичне значення отриманих результатів у поглибленні знань про історію Італії ХХ ст. в українській історіографії, а також у розкритті деяких аспектів євроатлантичної інтеграції. Текст або окремі розділи дисертаційної роботи можуть бути використані під час підготовки монографій, наукових статей, підручників та навчальних посібників. Матеріали дослідження можуть бути використані для підготовки до лекційних та практичних семінарських занять.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи обговорювалися на міжнародній науковій конференції «Public History. Історія в публічному просторі» (м. Київ, 20 травня 2022 р.); VII Всеукраїнській науковій конференції «Теоретичні та прикладні аспекти біографістики: до 205-річчя від дня народження М. І. Костомарова» (м. Харків, 7 грудня 2022 р.); XVI міжнародній науковій конференції «Історія торгівлі, податків та мита» (м. Дніпро, 27-28 жовтня 2022 р.); науковому семінарі «Східна Європа у політиці Італії: український аспект» (м. Київ, 22 вересня 2023 р.); 76-й міжнародній конференції молодих учених «Каразінські читання» (м. Харків, 21 квітня 2023 р.); V міжнародній науковій конференції «Міжнародні відносини і безпека в багатополлярному світі: контури нового світоустрою для України та світу» (м. Суми, 30 червня 2023 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти» (м. Одеса, 23-24 серпня 2023 р.); міжнародній науковій конференції «США: політика, суспільство, культура – 2024» (м. Київ, 29 лютого 2024 р.); міжнародній науковій конференції «Історія міжнародних відносин ХІХ-ХХІ ст.» (м. Київ, 2024 р.), міжнародній науковій конференції «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії» (м. Одеса, 29-30 березня 2024 р.); науковому колоквиумі «Стратегічні аспекти

сталого та інклюзивного розвитку економіки України: від теорії до практики» (м. Одеса, 19 вересня 2024 р.); 76-79-ій науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників ОНУ (м. Одеса, 2021-2024 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації та її результати викладено в 11 публікаціях, 5 із яких – статті в українських фахових виданнях, 6 – матеріали наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, 11 підрозділів, загальних висновків, списку джерел та літератури (60 сторінок, 442 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки машинописного тексту, з них основний текст (без анотації, списку джерел та літератури і додатків) – 165 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Джерельна база дослідження

Джерельну базу дослідження можна розділити на наступні групи: офіційні документи, діловодні документи, мемуари та преса.

До першої групи було включено цілий ряд нормативно-правових документів. Особливої уваги заслуговує публікація у 2023 р. офіційного перекладу Конституції Італії [1] українською мовою – подія, що свідчить про зміцнення українсько-італійських стосунків. Дана Конституція була прийнята у 1946 р. і з тих пір практично не зазнавала змін, що робить її цінним джерелом для вивчення післявоєнної історії Італії. Окремі закони могли змінювати інтерпретацію Конституції. Так, у контексті досліджуваної теми було залучено закон Італії № 180 від 6 лютого 1992 р. [34], за яким Італія визнавала за собою право брати участь у міжнародних гуманітарних операціях, зокрема ООН і НАТО. Це суперечило попередній практиці інтерпретації одинадцятій статті Конституції, яка говорить, що «Італія засуджує війну як посягання на обмеження свободи інших народів та як засіб вирішення міжнародних конфліктів» [1, р. 8].

Міжнародні договори визначали зовнішньополітичний курс Італії. Відновлення статусу суб'єкту у зовнішньополітичних відносинах сталося після підписання мирної угоди із союзниками у 1947 р. Згідно з її положеннями, Італія остаточно позбувалася колоній, а також була змушена сплатити репарації [71].

Повернення міжнародного престижу країни розпочалося з її приєднання до договору про заснування НАТО [65] у 1949 р. Те, що Італія географічно лежала поза межами північноатлантичного регіону, однак була допущена до цієї організації, свідчило про важливість цієї держави для організації європейської системи безпеки.

Договір про створення ЄОВС 1951 р. [68] відкрив для Італії шлях до участі у процесі європейської інтеграції. Окрім престижу, ця угода

відкривала можливості для розвитку промисловості і сприяла покращенню стосунків з рядом західноєвропейських держав. Перехід до наступного етапу європейської інтеграції стався завдяки укладанню двох Римських угод: про створення ЄЕС [69] та Євроатому [67]. Саме місце підписання символізувало про повернення статусу Риму як міста, в якому вирішується доля континенту. Римським угодам передувала Мессінська декларація 1955 р. [53], яка дала новий поштовх європейській інтеграції після провалу задумів щодо створення об'єднаних збройних сил Європи.

Важливим питанням у зовнішній політиці Італії після війни було розмежування кордонів з Югославією. Завдяки посередництву союзників по НАТО – Великої Британії та США – було укладено Лондонський меморандум 1954 р. [28] Згідно його положень, Італія включила до свого складу м. Трієст – важливий порт в Адриатичному морі. Ліквідація прикордонних суперечок відкрила для Італії шлях до подальшого вступу в ООН у 1956 р.

Довгий час секретним залишався меморандум про взаємопорозуміння, укладений між прем'єр-міністром Італії А. Фанфані та президентом США Дж. Кеннеді у 1962 р. [29] Ця угода стала одним з елементів урегулювання Карибської кризи і сприяла поглибленню військової співпраці між Італією та США в рамках НАТО.

Резолюції ЄЕС мали значний вплив на місце Італії в рамках європейської інтеграції. В 1957 р. була досягнута попередня домовленість щодо координації зусиль європейських країн в енергетичній галузі [35]. Меморандум щодо енергетичної політики 1962 р. [30] регулював питання у цій ключовій для Італії сфері. Декларація про європейську ідентичність 1973 р. [16], до якої доєдналися всі держави ЄЕС, стала суттєвим кроком у реалізації ідеї європейського громадянства. Положення резолюції 1982 р. про сільське господарство Середземноморського регіону [18] задовільнили вимоги Італії, які ті висунула в якості умови прийняття Греції, Іспанії та Португалії до ЄЕС. Резолюція щодо справи Гладіо, прийнята у 1990 р. [52],

мала на меті врегулювати деякі питання відносин між урядом Італії та НАТО, однак на практиці не мала великого ефекту.

Підписання Маастрихтського договору у 1992 р. [70] відкрило для Італії шлях до ЄС. Цим відкривалася нова епоха в історії країни. У контексті євроатлантичної інтеграції значення договору полягало у переході до європеїзму як ключового напрямку на міжнародній арені. В той же час, приєднання до Маастрихтського договору мало суттєві наслідки і для внутрішньої політики Італії.

Резолюції ООН стали підставою для участі Італії в миротворчих операціях у складі міжнародного контингенту. Резолюції № 757 [49] та 758 [50] Ради Безпеки ООН, прийняті у 1992 р., врегульовували питання, пов'язані з врегулюванням військових конфліктів на території колишньої Югославії. Резолюція № 816 [51] розширювала дію попередніх резолюцій і встановлювала безпольотну зону над територією Боснії та Герцеговини. Італія, як найближча до театру бойових дій країна НАТО, була безпосередньо причетною до реалізації положень резолюцій.

Джерелами, що висвітлюють історію євроатлантичної інтеграції Італії, також є офіційні виступи, декларації, прес-релізи, комюніке. Промова британського міністра закордонних справ Е. Бевіна у Палаті громад [3], проголошена у 1948 р., стала важливим закликком для єднання європейських держав перед обличчям зовнішньої загрози. У промові була згадана й Італія [3], що свідчило про схвальну позицію Великої Британії щодо вступу першої у НАТО.

Декларація Шумана 9 травня 1950 р. [66] стала першою публічною заявою про початок процесу європейської інтеграції. Наступного дня цю промову прокоментував міністр закордонних справ Італії К. Сфорца, заявивши про її історичне значення. Міністр також запевнив у готовності Італії доєднатися до будь-яких французьких та німецьких ініціатив у цій сфері [13].

Енцикліка Папи Римського Іоанна ХХІІІ «Мир на землі» [33], видана у 1963 р., суттєво вплинула на внутрішню та зовнішню політику Італії. Цей документ, який закликав до єднання між віруючими всіх конфесій і навіть людей поза церквою, «освятив» коаліцію між християнсько-демократичною та соціалістичною партіями. Таким чином, діяльність Ватикану сприяла реалізації європейської політики США за часів Дж. Кеннеді.

Прес-реліз, випущений після позачергової зустрічі Ради Міністрів 29 січня 1966 р. [12], свідчив про укладення компромісу між Францією та іншими членами ЄЕС щодо відновлення повноцінної роботи організації. Важливим результатом стало досягнення домовленостей щодо захисту суверенітету країн у зовнішній політиці.

Важливе значення для Італії мала декларація міністра фінансів ФРН К. фон Шиллера, виголошена у 1971 р. [17] Фактично вона була реакцією на зміни у глобальному ринку і розпочала нову епоху в історії європейської фінансової системи. Незважаючи на всі зусилля, Італія зможе повністю інтегруватися до неї лише у 1999 р. з прийняттям євро.

Фінальне комюніке Вашингтонської конференції 1974 р. [19] свідчило про рішучість країн НАТО та ЄС подолати кризу в енергетичній сфері, викликаній політикою ОПЕК після завершення війни Судного дня. Для Італії особливо цінними були рішення про надання фінансової підтримки, адже фінансова система країни знаходилася у глибокій кризі після різкого підвищення світових цін на нафту та природній газ.

Міністр закордонних справ Італії Е. Коломбо у промові 1981 р. закликав до рішучих змін задля вирішення структурних проблем ЄЕС. Він заявив, що економічна інтеграція не може залишатися єдиною складовою європейського об'єднання, і закликав до розширення політичної інтеграції [2]. Виступ італійського політика був спрямований на підтримку пропозицій, висловлених його колегою, міністром закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншером [64].

Спільна прес-конференція прем'єр-міністра Італії Дж. Спадоліні та президента США Р. Рейганом у 1982 р. стала свідченням збереження тісної співпраці між країнами як в політичній, військовій та економічній сферах. Зокрема, лідери країн висловили наміри про посилення кооперації у питаннях ядерного озброєння, розвитку аерокосмічної галузі і забезпечення європейської безпеки в цілому. Окрім того, було акцентовано увагу на питаннях, пов'язаних із Близьким Сходом [48].

Тексти прес-релізів засідань Ради Європи у Люксембурзі (1985 р.) [10] та у Римі (1990 р.) [11] відображають досягнення компромісів між країнами ЄЕС щодо політичного майбутнього Європи. Обидві згадані зустрічі були проведені під час головування Італії. В значній мірі саме позиція італійської делегації визначила прийняття рішень, спрямованих на підготовку до переходу на новий щабель європейської інтеграції.

Важливим матеріалом для історії атлантичної інтеграції є прес-релізи, опубліковані за результатами міждержавних зустрічей в рамках НАТО. Процеси, пов'язані із завершенням «холодної війни», відображені у матеріалах зустрічі за участі голів держав та Декларації про трансформацію Північноатлантичного альянсу 1990 р. [14], стратегічній концепції розвитку НАТО 1991 р. [62] Процеси розширення НАТО, до яких була причетна Італія, стали предметом обговорення на міністерських зустрічах 1994 [31] та 1996 рр. [32] Прийняття нової стратегічної концепції розвитку НАТО у 1999 р. [61] стало відповіддю на глобальні політичні зміни наприкінці ХХ ст.

Серія «Тексти і документи щодо зовнішньої політики Італії» [22; 23; 24; 25; 27; 73], що видавалася в 1972-2008 рр. (з перервою у 1989-1992 рр.), присвячена зовнішньополітична діяльність Італії у вказаний період. Зокрема, у ній були висвітлені італійсько-словенські контакти, які мали вагоме значення для майбутнього розширення НАТО та ЄС у південно-східній Європі. Італія мала визначальну роль як неформальний «опікун»

новостворених балканських держав, що обрали євроатлантичний шлях розвитку.

Важливим різновидом офіційних документів є звіти. Зокрема, у дисертаційному дослідженні була залучена ціла низка звітів парламенту Італії. Звіти спеціальної економічної комісії 1947 р. [36; 37] аргументували необхідність інтеграції з європейським ринком задля забезпеченням потреб італійської промисловості. Так само наголошувалося на важливості міжнародної співпраці для вирішення структурних проблем у фінансовій сфері.

Починаючи з 1980-х рр., міністри закордонних справ почали представляти у парламенті Італії звіти із загальної діяльності ЄЕС за попередній рік [44; 45; 46; 47]. Вони допомагали інформувати депутатів щодо поточних ініціатив у сфері європейської інтеграції. Окрім того, уряд таким чином створював підґрунтя для голосування за імплементацію директив ЄЕС в італійське законодавство, що було необхідною умовою з боку Брюсселю. Після вступу до ЄС була розпочата практика представлення окремих звітів щодо участі Італії в нормотворчому процесі на загальноєвропейському рівні [43]. Звіт спеціальної економічної комісії 1997 р. (т. зв. «комісії Онофрі») [41] був направлений на скорочення частини видатків бюджету для виконання вимог ЄС щодо регуляції фінансової системи країни. Питання відповідності європейським стандартам у фінансовій сфері також підіймалися у звітах Банку Італії [39; 40].

Ще одним джерелом інформації про стан італійської економіки в різні роки є матеріали Італійського національного інституту статистики [6; 7; 8; 9; 26; 56]. Вони дозволяють скласти більш широку картину розвитку держави у всіх сферах. Окрім того, у матеріалах відомства міститься цінна інформація про зовнішню торгівлю Італії, що дозволяє відстежити ступінь інтеграції з європейським спільним ринком. Також дані про поточний стан економіки представляли у парламенті міністром економіки [45].

Діяльність італійського уряду щодо імплементації європейського законодавства оцінювалася у звітах Європейської Комісії [55], Європейського Монетарного Інституту [4], Європейського Центрального Банку [5]. Нерідко Італія отримувала «незадовільні» оцінки, будучи позаду інших великих західноєвропейських держав. В той же час, це відставання ніколи не було критичним і не ставило під сумнів європейське майбутнє країни.

З іншої сторони, соціологічні опитування Євробарометру [58; 59; 60; 61], які почали проводитися з 1974 р., показують протилежну тенденцію. Італійське суспільство неодмінно займало перші позиції щодо підтримки європейської інтеграції. Нерідко інституції ЄЕС отримували вищий рейтинг підтримки, аніж власний уряд. Так продовжувалося до середини 1990-х рр., коли стався певний перелом, пов'язаний зі зростанням євроскептичних настроїв у суспільстві. Щоправда, після короткочасного приходу до влади уряду Берлусконі у суспільстві на певний час знову зростає підтримка ЄС.

Вагому частину ділових документів займає дипломатичне листування. Ця група джерел відзначається високим рівнем формалізації, чіткою внутрішньою структурою. Як правило, вони є закритими для широкого загалу у момент їх видання. Таким чином, дипломатичні документи часто мають більш високу ступінь достовірності, ніж офіційні документи, що стосуються міжнародних відносин.

Опубліковані джерела Міністерства закордонних справ Італії переважно являють собою архів дипломатичного листування між посольствами та центральним апаратом, зокрема, телеграми, депеші, звіти, аналітичні записки тощо. Наразі ведеться видання збірок як за хронологічним, так і за тематичним принципами. До першої категорії належить тематичні серії «Італійські дипломатичні документи» [97; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 120; 121; 122; 123; 124; 125; 126; 127; 128]. Вона, в свою чергу, розподіляється на невеличкі серії, кожна з яких охоплює по кілька років. На жаль, в середині 2000-х рр. робота над виданням

«Італійських дипломатичних документів» була призупинена. До теми дослідження дотичною є остання, одинадцята серія, що складається з шести томів і охоплює хронологічний проміжок з 8 травня 1948 р. по 30 червня 1952 р.

В останнє десятиліття Міністерство закордонних справ та міжнародної кооперації Італії розпочало роботу над підготовкою тематичних видань архівних документів. Зокрема, у рамках підсерії «Західна Європа та Європейський Союз» вийшли друком такі збірки, як «Провал Європейського оборонного співтовариства та Європейського політичного співтовариства: від зустрічі у Бадені до Брюссельської конференції» [102], «Лондонська конференція та Західноєвропейський Союз: від провалу Європейського оборонного співтовариства до “перезапуску” Європи» [94; 95; 98; 101; 105; 107; 116; 119] та «Перезапуск Європи від Мессінської конференції до Римських угод» [99; 100; 103; 104; 106; 117; 118;]. Сукупно ці три збірки охоплюють питання євроатлантичної інтеграції у проміжку з 1953 по 1957 рр. Вони, як і «Італійські дипломатичні документи», містять великий масив дипломатичного листування. Поки що матеріали даних тематичних видань майже не були задіяні дослідниками.

Зовнішньополітичні документи США, що стосуються американо-італійських відносин, формуються з кількох джерел. В першу чергу, це – тематичні томи серії «Зовнішня політика Сполучених Штатів» [76; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 90; 132; 133; 145; 146; 148]. Незважаючи на те, що частина матеріалів досі є засекреченою, дані документи дають детальне уявлення про весь спектр політичних та економічних питань, що виникали між двома країнами. Серед матеріалів міститься не тільки дипломатична переписка, а й протоколи зустрічей і внутрішні аналітичні звіти службовців Державного Департаменту. Враховуючи особливий статус Італії як ключового союзника США в Європі в роки «холодної війни», ці документи проливають світло і на питання військової взаємодії з НАТО.

У 2022 р. фахівцями Архіву Національної безпеки США у співпраці з італійським істориком Л. Нуті була опублікована серія розсекречених матеріалів [29; 130; 131; 134; 136; 149; 169; 179], що стосуються ролі Італії у Карибській кризі. Серед них – документи Державного Департаменту США, посольства США в Римі, президентської бібліотеки Дж. Ф. Кеннеді та італійських архівів. Ці публікації остаточно доводять взаємозв'язок між вивезенням ядерної зброї з Італії у 1963 р. та урегулюванням Карибської кризи між США та СРСР. Зазначені матеріали лише починають вводитися у науковий обіг.

Документи, що стосуються деталей американсько-італійських відносин протягом 1980-х–1990-х рр., досі не оприлюднені. Деякі матеріали, що стосуються особистих зустрічей американських та італійських лідерів, опубліковані на сайті президентської бібліотеки Б. Клінтона. Зокрема, у відкритому доступі знаходяться документи із зустрічі між Б. Клінтоном та К. А. Чампі [137; 138], під час якої була здійснена спроба знайти новий формат двосторонніх відносин після завершення «холодної війни».

У дисертаційному дослідженні були також використані матеріали з фондів історичного архіву ЕНІ [91; 92; 93], що стосуються обставин встановлення торгівельних відносин між Італією та СРСР у нафтогазовій сфері. Внутрішні документи компанії складаються з листування, звітів, аналітичних доповідей, статистичних вибірок. Ці матеріали вперше використовуються у дослідженнях на подібну тематику, і доводять, що співпраця ЕНІ з відповідними радянськими відомствами стала одним з основних чинників перегляду підходу до енергетичної безпеки в ЄЕС та НАТО. Документи історичного архіву ЕНІ доводять потенціал архівів державних і приватних компаній для подальших досліджень у сфері євроатлантичної інтеграції.

Матеріали періодичної преси є ще одним типом джерел у даному дослідженні. В першу чергу, увагу було зосереджено на «програмних» статтях, в яких обґрунтовувалися погляди тих чи інших політичних діячів.

Зокрема, до таких належать статті Л. Ейнауді [153], О. Сінігальї [161], С.М. Кіні [156], Е. Берлінгера [150]. До цієї ж категорії підпадають аналітичні статті М. Брозіо [151; 152] – першого італійця на чолі НАТО, який був занепокоєний впливом «розрядки» на майбутнє трансатлантичної співпраці. Статті з видань «Аванті» [157; 159], Рінаціта [150] та «Уніта» [158] ілюструють погляди опозиційних політичних сил на процеси європейської інтеграції, в той час як «Корр'єре делла сера» [154; 162] слугувала для підтримки точки зору правлячої християнсько-демократичної партії. Також були залучені інтерв'ю з політичними діячами [163]. Матеріал з галузевого журналу ЕКОС є заміткою про діяльність державної енергетичної компанії ЕНІ [160].

Мемуарні джерела відзначаються високим ступенем суб'єктивності, а тому використовуються як допоміжні джерела. Спогади Дж. Андреотті допомагають відтворити деталі внутрішньої і зовнішньої політики Італії протягом 1970-х рр., або так званих «свинцевих років» [164]. Також він залишив спогади, присвячені особистій участі у контактах з СРСР [165]. Італо-радянським відносинам також присвячені щоденники дипломата Л. Пьетромаркі [171]. Останні тижні життя італійського прем'єр-міністра А. Моро висвітлені у його «Листах з ув'язнення», виданих помертню [172]. Спогади Дж. Наполітано [173] присвячені описують його перетворення з члена комуністичної партії на прихильника європейської інтеграції. Окремі фрагменти зі спогадів К. Сфорци [167] та А. Фанфані [170] допомагають краще зрозуміти деякі епізоди становлення євроатлантичного курсу країни. Серед мемуарів іноземних діячів були залучені спогади посла США в Італії у 1977-1981 рр. Р. Гарднера [169], а також звіти британського дипломата сера К. О'Ніла [166], присвячені вступу Великої Британії до ЄЕС.

Отже, до вивчення історії участі Італії у політичних та економічних інтеграційних процесах в 1949-1999 рр. залучено значний і репрезентативний комплекс джерел. Він дозволяє здійснити аналіз та інтерпретувати ключові тенденції еволюції зовнішньополітичної стратегії

Італії, виявити механізми взаємодії між Римом та євроатлантичними інституціями. Вперше введено у науковий обіг ряд офіційних та ділових документів, які дозволяють ввести нові ідеї та зробити уточнення у дослідженні заданої тематики.

1.2 Історіографія проблеми

В останні десятиліття межі між національними історіографічними школами в Європі стають дедалі більш розмитими. Хоча історія євроатлантичної інтеграції досліджується переважно італійськими дослідниками, вони нерідко працюють і публікують свої роботи пліч-о-пліч з колегами з інших європейських країн. Значна частина праць італійських вчених виходить англійською мовою, що значно спрощує комунікацію в міжнародних наукових колах. Разом з тим, в італійській історіографії все ще зберігаються деякі притаманні їй особливі характеристики. Зокрема, такою є відсутність єдиного наукового центру і розсередженість дослідників між університетами в різних регіонах країни. Ще однією особливістю є переважна прихильність італійських істориків до реалістичного підходу у міжнародних відносинах на противагу інституціоналізму.

Одним із найбільш авторитетних дослідників євроатлантичної інтеграції Італії вважається А. Варсорі. У роботі «Від відродження до занепаду. Міжнародна історія республіканської Італії» [431] дослідник висловлює твердження, що в роки «холодної війни» ключовим аспектом зовнішньої політики країни був розвиток союзницьких відносин зі США та військова співпраця в рамках НАТО в межах Середземноморського регіону. Після 1991 р. Італія була змушена переорієнтуватися на політичну співпрацю з європейськими державами. На думку А. Варсорі, цей перехід дався країні нелегко і супроводжувався падінням її впливу у системі міжнародних відносин. Ця книга фактично є оновленим виданням роботи «Італія у міжнародних відносинах з 1943 по 1992 рр.» [436], яка була опублікована у 1998 р. Також А. Варсорі видав ряд інших досліджень,

присвячених різним аспектам політичної історії сучасної Італії [430; 432; 433; 435; 436].

Л. Нуті у своїх роботах [370; 371; 372; 373; 374; 375; 376; 377; 378; 379; 380] зосереджується на дослідженнях американо-італійських відносин впродовж «холодної війни», зокрема, на питаннях, пов'язаних із ядерною зброєю. Погляди вченого були підсумовані у короткій статті для італійського Інституту міжнародних відносин, яка була опублікована через кілька днів після повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну [373]. Л. Нуті говорить про американо-італійські стосунки впродовж 1940-х-1980-х рр. як про приклад особливо міцного партнерства. Хоча ця співпраця продовжилася і в наступні десятиліття, однак Італія в нових вже втратила для США особливу геополітичну цінність. Вчений також робить невтішний прогноз про майбутнє трансатлантичної співпраці, наголошуючи на небезпеці для неї політики Д. Трампа, а також зв'язках його команди з італійськими євроскептичними політиками, такими, як М. Сальвіні.

Дещо відрізняється підхід Дж. Маммарелли та П. Какаче у праці «Зовнішня політика Італії від єдиної держави до наших днів» [354]. Вони не сприймають процес євроатлантичної інтеграції Італії як просту похідну від стану міжнародних відносин. Дослідники радше підкреслюють важливість внутрішньої політики та рішень виборців, які суттєво впливали на взаємодію Італії з іншими західними державами. Успіхи та невдачі італійської дипломатії пояснюються рішеннями окремих її представників, а також змінами економічної ситуації в країні. Той же підхід простежується в іншій праці Дж. Маммарелли – «Сучасна Італія (1943-2011 рр.)» [355].

С. Коларіці у своїй «Політичній історії Республіки з 1946 по 2006 рр.» [276] так само зосереджується на внутрішньополітичних аспектах євроатлантичної інтеграції Італії. Для неї рух у цьому напрямку виступає як предмет постійного пошуку компромісу між правлячою проєвропейською та проамериканською християнсько-демократичною партією та опозицією.

Дана робота містить чимало цінних деталей щодо обставин формування італійських урядів протягом другої половини ХХ ст.

С. Понс у своїх роботах [398; 399] зосереджує увагу на міжнародній активності опозиційних лівих партій, які протягом 1960-х-1970-х рр. перестали бути простими ретрансляторами радянської ідеології. Спочатку соціалістична, а потім і комуністична партія змінили своє ставлення до процесу європейської інтеграції з негативного на позитивне. Поступово вони навіть проголосили євроінтеграційні реформи ключовим аспектом у бажаному розвитку Італії. Щоправда, у варіантах «євросоціалізму» та «єврокомунізму» ЄЕС протиставлялося НАТО, хоча, врешті-решт, останнє було прийнято як «необхідне зло», що забезпечувало стабільність системи міжнародних відносин.

С. Фаббріні [293; 294; 295; 296; 297; 298; 299] є нетиповим для італійської історіографії прихильником інституціоналістського підходу. На його думку, Італія, як і більшість країн-учасниць ЄЕС, а пізніше – ЄС, вже не можуть суттєво впливати на хід європейської інтеграції, користуючись мірилом національного інтересу. Європейські структури виробили унікальну систему інституцій, які дозволяють Європі управляти без уряду. Як вважає дослідник, Перша республіка в Італії (1946-1994) характеризувалася слабким державним апаратом на протипагу сильним політичним партіям, які не були схильними до запозичення інституційних форм з ЄЕС. Натомість Друга Республіка (1994 – т.ч.), в якій політичні партії вже не мають настільки сильного впливу, в принципі досягла консенсусу щодо необхідності європейської інтеграції. Політичні розбіжності зосереджені здебільшого навколо ступеню впливу на внутрішній устрій держави.

Вагомим внеском у дослідження новітньої історії Італії стала публікація у 2015 р. «Оксфордського довідника з італійської політики» [277; 284; 285; 291; 305; 329; 394; 402; 421], який насправді є колективною монографією менш відомої групи дослідників. Він висвітлює усі аспекти

політичного розвитку держави, починаючи з Рісорджіменто. У розрізі теми євроатлантичної інтеграції особливо важливими є два есе: «Італія і Атлантичний Альянс» М. дель Перо [285] та «Екзамені ніколи не завершуються: Італія та Європейський Союз» В. делла Сали [284]. Поява такого авторитетного видання англійською мовою значно розширює можливості для знайомства з італійською політикою XIX-XXI ст. для широкого кола дослідників та читачів.

Міжнародна політика Італії у атомній сфері, як окрема складова «холодної війни» та європейської інтеграції, була проаналізована у колективній монографії під редакцією Е. Біні та Дж. Лондеро [369]. У роботі були також висвітлені причини та обставини втрати Італії статусу ядерної держави. Окремим деталям цієї проблеми були присвячені статті А. Чіаррапіко [274], Д. Сорренті [414], М. Анастасі [251], Л. Нуті та В. Бьорра [379; 380].

Починаючи з початку 1990-х рр., у науковій літературі все частіше підіймали питання аналізу відносин між Італією, з однієї сторони, та європейськими структурами і НАТО, з іншої сторони. Одна з перших монографій на цю тему була опублікована у 1992 р. під редакцією Ф. Франчоні [338]. Теоретичними проблемами євроатлантичної інтеграції Італії також займалися такі автори, як Д. Хайн [327], Ф. Менотті [362], Т. Падоеа-Скьоппа [386], С. Пьяттоні та М. Фаббріні [393], М. Тело [425], А. Марроне та А. Унгаро [358], М. Карбоне [267], К. Спаньоло [415].

Низка робіт присвячена політичному розвитку Італії у перші післявоєнні роки. У 1995 р. Н. Перроне видав дослідження, присвячене американській політиці лідера післявоєнної Італії – А. де Гаспері [390]. Група європейських авторів у колективній монографії, що була опублікована у 2010 р. [316], дослідили біографію та ідейний вплив одного з натхненників євроінтеграції – італійця А. Спінеллі. Протягом 2010-2012 рр. вийшло друком одразу кілька праць, присвячених діяльності італійського політика, економіста та журналіста Л. Ейнауді [210; 300].

Погляди Л. Ейнауді на європейську інтеграцію були проаналізовані у статті П. Сільвестрі [413]. Конкретні проблеми, пов'язані з євроатлантичною інтеграцією Італії 1940-х – 1950-х рр., досліджували А. Бречча [265], М. Гійотто [325], С. Кручані [279], Д. Піпітоне [396], Ф. Онеллі [383], П. Галло та Дж. Россі [313].

Період 1960-х-1970-х рр. детально висвітлений у колективній монографії «Італійська політика. Лівоцентристи при владі» [337]. Біографія та діяльність чи не найбільш помітного італійського політика 1960-1970-х рр. А. Моро досліджена одразу у кількох працях [332; 290; 259]. Італії 1980-х-1990-х присвячена двотомна колективна монографія «Сучасна Італія з восьмидесятих років до сьогодні» [347; 348]. Зовнішня політика Італії протягом 1960-х – 1970-х рр. проаналізована у роботі «Італія в міжнародній системі від “розрядки” до завершення “холодної війни”» [441]. Окремий огляд політики Італії в ООН протягом 1950-х – 1970-х рр. зробили М. Россі [403] та А. Віллані [438]. Період 1980-х рр. також висвітлено у дослідженнях М. Черві та Л. Монтанеллі [273]. Політичні кризи 1980-х – 1990-х рр., що призвели до зміщення акцентів у векторі розвитку Італії, описані у спільній праці Дж. Барбачетто, П. Гомеса та М. Травальо [257], а також у статтях Ф. Скарано [409], В. Скалії [408], В. Ліпполіса [346].

Деякі аспекти євроатлантичної інтеграції Італії були висвітлені у працях, присвячених їй взаємовідносинам із країнами комуністичного табору. Питання італійсько-радянських відносин через закритість цілого ряду джерел досі вивчені у недостатній мірі. Найбільш ґрунтовною працею, присвяченою цьому питанню, є робота Б. Баньято «Спроби Остполітік. Політика та економіка в італійській стратегії щодо Радянського Союзу (1958–1963)» [256], яка охоплює невеликий, але інтенсивний період встановлення дипломатичних та економічних зв'язків між Італією та СРСР. Автор показує, що Італія, разом з ФРН, почала відхилятися від загальної стратегії НАТО та вибудовувати свою зовнішню політику як

своєрідного «мосту» між Заходом і Сходом. Дослідження Б. Баньято були продовжені Р. Кантоні [266].

Ця ж зовнішньополітична парадигма вплинула і на розвиток італійсько-югославських стосунків. М. Каттаруцца у праці «Італія та її східний кордон» [270] демонструє, що через деякий час після урегулювання питання щодо приналежності Трієсту між країнами почали вибудовуватися політичні та економічні зв'язки, які вийшли на новий рівень після підписання угоди в Озімо в 1975 р. Після розпаду Югославії ці зв'язки стали одним з вирішальних факторів євроатлантичної інтеграції Словенії та Хорватії, які знайшли в італійському уряді покровительство у цьому питанні. Відносини Італії з Югославією і незалежними країнами на Балканах також досліджували Б. Дзаккарія [441] і В. Карточчі [268].

Ще одним напрямком «східної політики» Італії стала розбудова економічної співпраці з НДР, яка відбувалася за підтримки уряду ФРН. Л. Фазанаро у своїй роботі «НДР та Італія. Політика, торгівля та ідеологія у плинній Європі (1973–1985)» [303] доходить до висновку про симетричність положення НДР всередині Варшавського блоку відносно Італії у НАТО, оскільки НДР виступала своєрідним посередником із західним світом. На думку автора, італійсько-східнонімецькі контакти стали одним з основних факторів ідеологічних зрушень, що сталися у Європі протягом 1970-х–1980-х рр.

Окрему групу складають праці, що висвітлюють економічний розвиток Італії – проблему, тісно пов'язану з європейською інтеграцією. Загальні праці з економічної історії країни у ХХ ст. опублікували такі автори, як В. Дзаманьї [442], Е. Феліче [304], В. Кастроново [269], Ф. Фаурі [260; 301; 302]. Окрім того, під загальним керівництвом Дж. Тоньоло у 2013 р. вийшла колективна монографія «Італія та світова економіка: від об'єднання до сьогодення» [349; 426], яка охоплює усі аспекти економічного розвитку країни від ХІХ ст. до сучасності. Частково матеріали з монографії були використані при публікації «Оксфордського довідника з

італійської економіки з часів об'єднання» [427], що вийшов в тому ж році під керівництвом того ж самого редактора.

Для В. Дзаманьї [442], яка оглядає економічну історію Італії з 1860 по 1990 р., період другої половини ХХ ст. є часом відновлення, що слідує за кількадесятилітнім періодом стагнації. Автор сперечається із загальним уявленням про імітаційний та незавершений характер розвитку Італії, що, на її думку, впливає з невиправданої універсалізації англійської, а потім і американської моделей при вивченні інших держав світу. В. Дзаманьї зауважує, що політичні та культурні успіхи Італії, яка станом на 1990 р. стала однією з ключових країн ЄЕС, були б неможливі у відриві без відповідного рівня економічного розвитку.

Е. Феліче [304], чия робота вийшла пізніше, у 2015 р., є менш оптимістичним у своїх висновках. За аналогією до античної міфології дослідник поділяє післявоєнний економічний розвиток Італії на три віки: золотий (1948–1970 рр.), срібний (1971–1994 рр.) та бронзовий (1994–т.ч.). Першочерговою причиною стагнації та занепаду під час останніх двох періодів для автора є нездатність держави, політичних сил та суспільної думки направити економіку у правильне русло. Автор висуває тезу про те, що політики та суспільна думка, починаючи з 1970-х рр., почали зосереджуватися на другорядних, але емоційно забарвлених питаннях, таких, як права людини чи екологічні проблеми, втрачаючи здатність до розуміння складних процесів сучасного державного управління.

В. Кастроново [269] є не настільки категоричним у викладі матеріалу та висновках. Для дослідника економічний розвиток Італії не є унікальним процесом, а, радше, виступає відображенням міжнародних трендів. Цей зв'язок тільки посилюється за останні півстоліття із розвитком європейської інтеграції. Власне особливістю Італії є наявність трьох великих регіонів: північ, центр та південь, які з різною долею успішності змогли адаптуватися до викликів сучасності. Різниця у рівні економічного розвитку між різними частинами країни, за переконанням дослідника, є однією з основних причин

структурних кризових явищ, що заважали їй втриматися на провідних позиціях у світовій економіці, починаючи з 1970-х рр.

Питання взаємозв'язку італійського «економічного дива» та початку процесу європейської інтеграції – одночасних хронологічних процесів – висвітлено у колективній статті П. Чокки, Р. Філози та Дж. М. Рея [275]. На думку авторів, відкриття італійського ринку та вступ до ЄОВС та ЄЕС, разом із прагненням уряду до проведення індустріалізації, були ключовими факторами, що зумовили стрімке зростання італійської економіки протягом 1951-1971 рр. Цей успіх був заснований на створенні сприятливих умов для тих секторів економіки, що були конкурентоспроможними на світовому ринку, в першу чергу, для металургії та супутних галузей. В той же час, внаслідок європейської інтеграції Італія втратила свободу дій у власній монетарній та фінансовій політиці.

До схожих висновків приходять М. Фратіанні та Ф. Спінеллі у «Монетарній історії Італії» [309]. Однак вони позитивно ставляться до цього процесу, оскільки, на їх думку, важливим завданням державних установ, в першу чергу – Банку Італії – є подолання інфляції, що є неможливим без сильного інституційного контролю. Загалом автори вважають, що саме надмірна інфляція протягом 1970-х-1980-х рр. стала причиною стагнації в італійській економіці, що негативним чином позначилося і на інших сферах життя. Тому суворі бюджетні заходи, вжиті під тиском ЄС задля впровадження євро, були невідворотними «ліками» тих проблем, що накопичилися протягом попередніх століть. Загалом, М. Фратіанні та Ф. Спінеллі стверджують, що в історичній перспективі ХХ ст. виявилось для Італії більш успішним, ніж ХІХ ст.

Ф. Фаурі [302] розглянула процес економічного розвитку Італії з іншої сторони – через призму міграції, яка супроводжувала державу із самого початку її заснування. Вступ до ЄЕС і запровадження принципу вільного переміщення робочої сили всередині спільноти стали однією з головних подій в історії незалежної Італії. Вперше головним напрямком еміграції

італійських громадян стала не Америка, а Європа. При цьому, завдяки успіхам, досягнутим в період «економічного дива», Італії вдалося переломити негативний тренд: починаючи з 1970-х рр., щорічна кількість іммігрантів почала стабільно перевищувати кількість емігрантів. Лише в останні п'ятнадцять років трудова еміграція з країни знову почала набувати суттєвих масштабів. У співавторстві з П. Баттілані дослідниця у 2019 р. також видала роботу, присвячену розвитку італійської економіки від 1945 р. до сьогодення в цілому [260].

Історії енергетичної політики Італії, яка суттєво впливала на позиції Італії всередині ЄЕС та НАТО, присвячена нещодавня праця Дж. Оддо та Р. Антоніані [381]. Деякі аспекти економічного розвитку Італії, пов'язані з європейською інтеграцією, розглянуті у роботах таких дослідників, як Ч. Антонеллі [336], Е. Патерліні [389], Б. Пісторезі та А. Рінальді [334; 397], А. Лепоре [344], Ф. Імперато [333], А. Голдштейн [323], Л. Галліно [312], М. Ченторріно та М. Лімозані [272], Л. Інноценті [335], Б. Курлі [280]. Також в історіографії окремо виділяють проблему розвитку півдня Італії, впливу на регіон європейської інтеграції. Цим питанням займалися К. Петракконе [392], Ф. Барбагалло [258], Дж. Весті [437], Ф. Фімmano [306], М. Муліно [366], А. Лепоре [345], Б. А'Хірн та А. Венейблс [250].

Американська історіографія, присвячена післявоєнній Італії, як правило, зосереджена на питаннях, пов'язаних із двосторонніми американо-італійськими відносинами. Першим до цієї тематики звернувся американський економіст італійського походження Б. Фoa, який опублікував в 1949 р. працю «Грошова реконструкція в Італії» (*Monetary Reconstruction in Italy*) [308]. Ця робота містить цінний статистичний матеріал, а також аналіз усіх аспектів економічного відновлення Італії за участю США.

Пізніше до цієї проблематики зверталися ще два автори – Дж. Л. Харпер [326] та Дж. Е. Міллер [363]. Робота першого з них присвячена переважно економічним аспектам американо-італійської співпраці

протягом 1945-1948 рр. На думку Дж. Харпера, головний поштовх до відновлення країни надає не американська допомога, а грамотна політика діячів християнсько-демократичної партії або пов'язаних із нею осіб: А. де Гаспері, Л. Ейнауді, О. Сінігалі, Е. Маттеї та ін. Але, оскільки «доля Італії була надто важливою, щоб її вирішували лише італійці», США втрутилися у внутрішні справи та підтримали середній клас та консервативні кола. Таким чином, адміністрація Г. Трумена завадила переходу Італії до табору комуністичних країн.

Дж. Міллер [363] у своїй роботі «Сполучені Штати та Італія, 1940-1950)», натомість, наголошує на ключовій ролі США у стабілізації післявоєнної Італії та виборі її урядом євроатлантичного вектору розвитку. Він зосереджується переважно на політичних аспектах двосторонніх відносин. Автор характеризує проміжок 1943-1950 рр. як «героїчний» період програми стабілізації, яка, хоч і не без деяких серйозних помилок з боку Вашингтону, мала позитивне та вирішальне значення для післявоєнного розвитку Італії. Вступ останньої до НАТО, досягнутий завдяки США, закріпив приналежність країни до кола західних демократичних держав.

Наступний період інтенсифікації американо-італійських стосунків під час перебування у Білому Домі адміністрації Дж. Кеннеді був висвітлений у роботі А. Шльозінгера-молодшого «Тисяча днів. Джон Ф. Кеннеді» [410], який обіймав посаду спеціального радника при Дж. Кеннеді і був залучений до контактів з італійськими посадовцями. Автор стверджує, що для Дж. Кеннеді Італія мала стати своєрідним «стартовим майданчиком» для апробації нової моделі розвитку європейських держав, розробленої особисто американським президентом.

Класична робота Н. Когана «Політична історія післявоєнної Італії» (*A Political History of Post-War Italy*) [341] зберігає актуальність до сьогодення. Ця книга стала підсумком кількох десятиліть досліджень американського історика. Праця охоплює хронологічний

проміжок від 1945 р. до початку 1980-х рр. Хоча у центрі уваги автора – внутрішньополітична боротьба, він приділяє значну увагу й питанням економічного розвитку та міжнародної політики. Для Н. Когана характерним є акцент на соціальних питаннях, адже в умовах нестабільної політичної системи, частих перевиборів, виборець мав змогу суттєво впливати як на співвідношення сил між різними партіями, так і на долю окремих політиків.

Дж. Девідсон [281] зробив огляд італо-американських відносин у перше десятиліття після завершення «холодної війни». Незважаючи на очікування на початку 1990-х рр. щодо розходження траєкторій політичного розвитку обох країн, співпраця в рамках НАТО не припинилася. Більше того, починаючи з 1990 р., Італія стала приймати активну участь у міжнародних миротворчих операціях по всьому світу, в першу чергу – на території Балканського пів-ву. Як і лівоцентристські, так і правоцентристські партії не піддавали сумніву необхідність продовження військової співпраці зі США, вважаючи, що таким чином Італія підтримує свій міжнародний престиж.

Британська історіографія представлена такими авторами, як Д. Сассун [407], П. Гінсбург [321; 322], П. Андерсон [252], П. МакКарті [360], Д. Еллууд [292], М. Джілберт [291; 310]. Більшість з них довгий час проживали та працювали в Італії, були добре обізнані з місцевими політичними та економічними реаліями. Вищезгаданих дослідників поєднує переконання, що саме економіка була головним фактором розвитку євроатлантичної інтеграції у післявоєнній Італії. Так, Д. Сассун у своїй роботі «Сучасна Італія. Економіка, суспільство та політика з 1945 р.» [407] стверджує: «У обох випадках угоди (про вступ до НАТО та ЄЕС – авт.) були підписані після фактичного визнання, що Італія була частиною Заходу як політично, так і економічно» [407, р. 10]. І далі продовжує: «Через тридцять років після завершення війни всі головні сили італійської політичної

системи нарешті погодилися з баченням того, що роль Італії у світі має два фундаментальні параметри: альянс НАТО та ЄЕС» [407, р. 11].

П. Гінсборг у своїй роботі «Історія Італії з післявоєнних часів до сьогодні» [322] практично не приділяє уваги європейському інтеграційному процесу. Натомість у праці приділено чимало уваги розвитку американо-італійських відносин, які активізувалися у критичні для Італії моменти, особливо під час президенства Гарі Трумена та Джона Кеннеді. У наступній своїй роботі – «Італія та її невдоволення. Сім'я, суспільство, держава (1980-2001)» (Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State: 1980-2001) [321] – П. Гінсборг присвятив більше уваги питанням, пов'язаним з європейською інтеграцією. На переконання дослідника, протягом 1950-х – 1970-х рр. Італія була «європейською» країною більше на словах, аніж на ділі. Ситуація почала змінюватися у 1979 р. зі вступом Італії у Європейський монетарний союз, а першим дійсно орієнтованим на Європу очільником Італії став Б. Краксі у середині 1980-х рр. [321, р.239-248].

Робота П. МакКарті «Криза італійської держави: від витоків “холодної війни” до падіння Берлусконі» [360], видана у 1995 р., була очевидно написана під впливом скандалу «Чисті руки» початку 1990-х рр., який викрив масштабну корупцію в італійській політиці. Дослідник задається питанням генези цього негативного явища, і доходить висновку, що основи для нього були закладені ще в перші післявоєнні роки. Протягом 1940-1980-х рр. італійські партії все більше ставали просякнуті клієнтелізмом та незаконними відносинами із великими компаніями. Однак спроба зламати старий державний устрій у 1992-1994 рр., на переконання П. МакКарті, створила передумови для приходу до влади ще гіршої генерації політиків.

Значного розголосу набуло опубліковане у 2014 р. есе П. Андерсона «Італійська катастрофа» [252], в якому автор висунув тезу про те, що Італія, яка є частиною шістки країн-засновниць євроінтеграційного руху, на даний

момент є найбільш наочним прикладом «захворювання» Європи. Причини цієї кризи британський історик вбачав у вадах політичного розвитку, закладених ще протягом 1980-х – 1990-х рр. Більше того, він охарактеризував Другу Республіку в Італії як «маскарад», на зміну якому мала би прийти нова, більш довершена форма політичної організації держави.

Історія Італії другої половини ХХ ст. поступово стає об'єктом дослідження українських істориків. За останні роки з'явилася низка навчальних посібників, що висвітлюють цей період в історії країни [198; 199; 243]. За останні п'ятнадцять років з'явилася і низка досліджень, присвячених участі Італії в євроатлантичних інтеграційних процесах, починаючи з 1990-х рр. Найбільш повно ця тематика розкрита у роботах В. Вдовиченко [181; 182; 183; 184]. У дисертації «Італійська Республіка в європейському інтеграційному процесі (1992-2009 рр.)» [184] дослідниця доходить до висновку, що після вступу до ЄС вплив Італії на прийняття рішень «офіційного Брюсселю» значно виріс. Також визначається певний антагонізм у позиціях різних політичних сил стосовно євроатлантичної інтеграції: лівоцентристські партії підтримували традиції європеїзму, в той час як правоцентристи наполягали на більшому значенні атлантичного вектору розвитку [184, с. 190-191].

Також дослідженнями євроатлантичної інтеграції в сучасний період займалися ряд інших дослідників. Р. Калитчак у дисертаційному дослідженні «Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів» показав, як регіональна політика Італії перестала бути внутрішньонаціональним питанням і увійшла в загальноєвропейський контекст [201, с. 13-14]. О. Кукотенко дослідив загальну трансформацію зовнішньої політики Італії в постбіполярний період, а також проблему переходу з національної валюти на євро [207]. Д. Жиденко зробив огляд європейської політики Італії на початку ХХІ ст. [195] А. Кудряченко дослідив проблему автономії Південного Тиролю (або ж Трентіно-Альто-

Адідже) [206]. Публікації О. Сминтини [240; 241] присвячені новим темам в історіографії: участь Італії в G7, взаємозв'язок екологічної політики Італії та європейської інтеграції. Проблема взаємозв'язку європейської інтеграції з міграцією знайшла своє відображення у дослідженні В. Саварин [230].

Тема українсько-італійських відносин досліджувалась рядом вчених. Є. Перепелиця у дисертації «Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991-2006 рр.)» [223] висунув тезу про наявність цілої низки факторів, що сприяли зближенню між країнами: схожість менталітету; відсутність ворожнечі в історичній свідомості українців та італійців; відсутність в Італії прагнення до домінації у двосторонніх відносинах; взаємодоповнюваність економік обох держав. В. Саблук у своїй дисертаційній роботі [228] провела комплексне дослідження українсько-італійських стосунків протягом 1991-2001 рр. П. Гаврилишин у монографії «Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011 рр.)» [186] комплексно проаналізував політико-правову, соціально-економічну та громадсько–культурну площину життя українських трудових мігрантів у Італії. Окремі аспекти українсько-італійських відносин були висвітлені у роботах О. Сминтини [242], В. Саблук [229], В. Павленко та В. Саварин [221]. О. Купчик підсумував сучасні тенденції вивчення історії Італії українськими дослідниками.

Таким чином, тематика досліджень сучасної історії Італії є надзвичайно широкою. В той же час, період італійської історії між 1945 та 1990 рр. залишається практично недослідженим в українській історіографії. Цьому сприяла низка факторів: обмеженість двосторонніх наукових контактів; відсутність протягом багатьох десятиліть традиції дослідження сучасної Італії; обмежена кількість спільних тем для дослідження в українській та італійській історії; ускладнений до недавнього часу доступ до італійських архівів для українських дослідників. В той же час, активний розвиток двосторонніх українсько-італійських відносин, зокрема, у науковій сфері (зрештою, це теж є наслідком євроатлантичної інтеграції),

сприяє появі все більшої кількості фахових досліджень за останнє десятиліття.

Євроатлантична інтеграція являє собою цілісний історичний процес. Однак в академічній літературі цей процес частіше розділяється на політичну (НАТО) і економічну (ЄС) складові задля зручності проведення аналізу. Тому при огляді літератури доцільно розділити її на дві групи: 1) праці, присвячені історії європейської інтеграції в цілому; 2) праці, присвячені історії НАТО в цілому.

Підходи італійської історіографії стосовно європейської інтеграції були підсумовані у роботі Е. Р. Папа «Історія європейського об'єднання. Витоки і криза революційного проекту» [387]. У тексті роботи, особливо у третій та четвертій частинах, явно проглядається скептичне ставлення автора до європейських інституцій, які він вважає занадто бюрократичними. Існуючий механізм управління ЄС, за переконанням Е. Р. Папа, став причиною сучасної загальноєвропейської кризи та зростання популізму. Більш компліментарною до європейської інтеграції є робота М. Мелькьонні «Об'єднана Європа, мрія мудреців» [361], присвячена батькам-засновникам ЄОВС та ЄЕС. Ще однією прихильною до ЄС роботою стала монографія Дж. Маммарелли та П. Какаче «Історія і політика Європейського Союзу (1926-2013 рр.)» [356]. На думку авторів, тільки процес європейської інтеграції дозволив європейським державам уникнути маргіналізації на міжнародній арені.

Італійськими дослідниками було зроблено історичний огляд впливу міграції на європейську інтеграцію у колективній монографії «Європа у русі. Мобільність і міграції між європейською інтеграцією та деколонізацією в 1945-2002 рр.» [343]. Під редакцією італійського дослідника Ф. Ромеро в 2020 р. вийшла колективна монографія «Відносини Європи від час "холодної війни"» [320]. Загалом, ця робота є спробою показати історію європейської інтеграції через призму реалістичної концепції міжнародних

відносин. Окремі аспекти європейської інтеграції були розглянуті у працях М. Каттіні [271] та П. Сільвестрі [413].

Для європейських та американських дослідників європейської інтеграції характерна певна гомогенізація в єдину історіографічне поле. Широкий огляд існуючих підходів щодо вивчення європейської інтеграції поданий у колективній монографії «Історія Європейського Союзу: теми та дебати» [317] та у статті Л. Хуга та Дж. Маркса «Великі теорії європейської інтеграції у двадцять першому столітті» [328]. Для частини авторів, зокрема, для А. Моравчіка [365], М. Дедмана [282], П. Пірсона [395], Л. Кюнгардта [342], характерний погляд на процес європейської інтеграції як до простого поступової передачі функцій окремих держав до наднаціональних структур ЄС. Такий же підхід характерний для авторів колективних монографій «Європейський Союз та країни-учасниці. На шляху до інституційного злиття» [420] та «Економічна трансформація, демократизація та інтеграція до Європейського Союзу. Південна Європа у компаративній перспективі» [315].

З іншої сторони, частина дослідників сприймає ЄС та НАТО не через призму централізованих установ, а як поле взаємодії між незалежними державами, що діють в рамках парадигми власного національного інтересу. Вагому роль у становленні цієї течії зіграв британський історик А. Мілворт, який у роботі «Європейський порятунок національної держави» [364] висунув тезу про те, що процес європейської інтеграції насправді врятував і зміцнив держави Європи, а не розчинив їх в наднаціональних інституціях. Зокрема, до цього підходу схильні автори колективної монографії «Влада у Європі? Т. 2. Велика Британія, Франція, Німеччина та Італія і витоки ЄЕС, 1952-1957» [401].

Власну інтерпретацію механізму європейської інтеграції запропонував нідерландський політолог та філософ Л. ван Мідделаар. У роботі «Перехід до Європи: як континент став союзом» [180] він запропонував розділити усю сукупність взаємодій в рамках ЄС та його

попередників на три сфери: зовнішню сферу (відносини між ЄС та державами за межами утворення), внутрішню сферу (що регулюється нормативно-правовими актами ЄС), та проміжну сферу (неформальна сфера міжнародних відносин між окремими країнами-членами ЄС). Автор стверджує, що саме в останній приймаються доленосні рішення щодо майбутнього європейської інтеграції, незважаючи на задум батьків-засновників європейського проекту повністю відмовитися від традиційної дипломатії і замінити її наднаціональними установами.

Вагомий внесок у дослідження історії європейської інтеграції в українській історіографії зробили такі вчені, як В. Копійка та Т. Шинкаренко [204], С. Толстов [245], А. Грубінко [188; 189; 190; 191; 192], С. Віднянський [185], А. Мартинов [185; 191; 218], О. Брусиловська [174; 175; 176; 177; 187; 224], І. Коваль [187; 224], А. Кудряченко [197], І. Яковюк та Р. Орловський [246], Я. Костюченко [205]. В значній мірі інтерес до тематики стимулюється рухом сучасної України до вступу в ЄС. Для українських дослідників характерне бачення процесу європейської інтеграції як елементу глобалізації, на відміну від більш вузького регіонального підходу іноземних спеціалістів. Таким чином, українська історіографія робить свій внесок у розвиток міжнародних студій.

Деякі питання загального розвитку європейської інтеграції розглянуті у роботах Дж. Вейла [439], Дж. Фішбейна [307], К. Матсумото [359]. Вплив економічної кризи 1973 р. на європейську економіку висвітлено у колективній монографії «Нафтовий шок. Криза 1973 р. і її економічні наслідки» [382], а також у роботі Д. Єргіна «Приз» [440].

Італійська історіографія НАТО представлена кількома працями. У більш традиційному, «біполярному» ключі написана робота М. дель Перо «Холодна війна» [286], видана у 2014 р. Новаторським внеском автора стала теза про незавершеність конфлікту у 1989-1991 рр. і його продовження у нових формах у сучасному світі. Схожою у плані методології є робота іншого італійського автора, Е. ді Нольфо, «Історія міжнародних відносин з

1918 р. до наших днів» [288]. Однак у більш пізній роботі «Атлантичний світ і глобалізація. Європа і Сполучені Штати: історія, економіка, політика» [287] цей же дослідник відійшов від усталених шаблонів, і проаналізував процес атлантичної співпраці як вияв давнього структурного зв'язку між Європою та Північною Америкою.

Втім, для західної історіографії цього аспекту більш характерною формою є не одноосібні, а колективні монографії, в яких нерідко публікуються італійські автори. Загальним питанням розвитку НАТО присвячені наступні праці: «Атлантичний пакт сорок років потому: історичне переосмислення» [417], «Між імперією та альянсом: Америка та Європа протягом “холодної війни”» [263].

Обставинам формування і функціонування НАТО у перші повоєнні роки присвячена робота М. Трахтенберга «Побудований мир. Створення європейського врегулювання у 1945 – 1963 рр.» [428]. Для автора «холодна війна» не зводиться до простого протистояння виключно між двома наддержавами. Радше, це конфлікт із складною системою відносин, у якому включно до Берлінської кризи 1963 р. провідний вплив мали і західноєвропейські держави.

Перші десятиліття атлантичної співпраці висвітлені у таких роботах: «Влада у Європі? Т. 1. Велика Британія, Франція, Італія та Німеччина у післявоєнному світі у 1945 – 1950 рр.» [400], «Забезпечення миру в Європі протягом 1945-1962 рр. Роздуми для ери після “холодної війни”» [411].

Діяльність НАТО в останні десятиліття «холодної війни» проаналізована у наступних колективних монографіях: «Створення глобального ядерного порядку у 1970-ті рр.» [422], «Основи європейської безпекової системи: перегляд Гельсінського процесу, 1965–1975 рр.» [384], «Криза розрядки у Європі: від Гельсінки до Горбачова» [419], «Європа у 1945–1990 рр.: кінець ери?» [318], «Європа і завершення “холодної війни”» [319].

Однією з останніх робіт у цій тематиці стала книга Т. Сейла «Міцний альянс: історія НАТО й глобального післявоєнного порядку» [239]. В ній автор формулює принципово нове бачення природи НАТО. За його словами, «союзники зберігали НАТО не тому, що це був альянс демократій, а тому, що він пропонував найкраще страхування від небезпек демократії – мінливого у своїх настроях електорату, який, прагнучи миру, може створити передумови для війни» [239, с. 10]. Загалом, автор намагається відійти від усталеного в літературі «телеологічного» розуміння атлантичної інтеграції. В той же час, запропонована Т. Сейлом періодизація атлантичної інтеграції є дискусивною. Викликає сумніви і прив'язка початку глобалізації до завершення Другої світової війни.

Окремі питання, пов'язані із загальною діяльністю НАТО, висвітлені у працях таких дослідників, як Ф. Неш [367], Л. Нуті [370; 372], М. Пітер [391], Дж. Р. Шіфрінсон [412], Р. Беллоні [262], Г. Нгуєн [368], А. дель Бока [283], Р. Овен [385]. Контраверсійною і дещо конспірологічною видається робота швейцарського дослідника Д. Ганзера «Секретні армії НАТО. Операція Гладіо та тероризм у Західній Європі» [314]. Однак поки що відсутні більш свіжі комплексні дослідження на тему даної роботи.

Українські дослідники атлантичної інтеграції традиційно фокусуються на співпраці між Україною (або ширше – Східною Європою) та НАТО. Серед останніх праць у цій тематиці можна назвати роботи А. Грубінко [188], О. Брусилівської [178], М. Максименко [215; 216; 357], О. В. Потехіна [226; 227], Д. Лакішика [210; 211; 212; 213], С. Ковальського [203], А. Кліша [202], О. Бурунова [179], Є. Іванова [196], В. Мікеладзе [219; 220]. В останні роки з'являється все більше колективних монографій, присвячених історичним аспектам діяльності НАТО, зокрема «Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець ХХ – початок ХХІ століть)» [225] та «Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947-1975 рр.)»

[200]. Це свідчить про зростання інтересу вітчизняних дослідників до історії атлантичної інтеграції.

Таким чином, історіографічний огляд свідчить про наявність безперервної традиції дослідження історії євроатлантичної інтеграції Італії, починаючи з 1980-х рр. Основна роль у цих студіях, природно, належить італійським спеціалістам. В той же час, значний внесок у вивчення теми внесли іноземні спеціалісти, в першу чергу – американські та британські. Огляд української історіографії виявив зростання інтересу до вивчення новітньої історії Італії в останні десятиліття. В той же час, на сьогоднішній день бракує досліджень, які присвячені комплексному дослідженню участі Італії в євроатлантичній інтеграції в період з 1949 по 1999 рр.

В цілому, наявна джерельна база та літератури є репрезентативними, покривають увесь історичний простір другої половини ХХ ст. і дозволяють провести кваліфіковане та вичерпне дослідження з теми дисертації. В той же час, зберігається потенціал для подальшого поглиблення досліджень після імовірної публікації нових джерел. Ще одним джерелом інновацій у вивченні історії участі Італії в євроатлантичних інтеграційних процесах є співпраця між вченими з різних країн. На оцінку дослідниками минулих подій нерідко впливають актуальні тенденції політичного та економічного розвитку в євроатлантичному ареалі, що може призвести до переосмислення поточних підходів в майбутньому.

РОЗДІЛ 2. ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВИБІР ІТАЛІЇ (1949-1962 РР.): ВІД ІДЕЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1. Формування євроатлантичного курсу: політичні та економічні передумови

Італійські громадські діячі ще з початку ХХ ст. перебували в лавах піонерів руху за об'єднання Європи. Після завершення Першої світової війни італійський політик, економіст та журналіст Л. Ейнауді висунув ідею «Сполучених Штатів Європи» – нової держави, яка би включила до себе існуючі європейські країни, поєднані спільними політичними та економічними інтересами. Таким чином він пропонував убезпечити континент від нової руйнівної війни. Головною запорукою дієвості «Сполучених Штатів Європи» мала стати наявність спільної європейської армії. Саме завдяки об'єднаним збройним силам, писав Л. Ейнауді, США змогли утвердитися як держава під час Другого континентального конгресу; устрій держави, затверджений на Першому континентальному конгресі, не забезпечив би перемоги американських колоністів над Великою Британією [153, рр. 45–46]. Однак тодішній уряд Італії на чолі з В. Орланді не був готовий підтримати цю пропозицію.

Наступний сплеск популярності євроінтеграційних ідей в Італії стався під час Другої світової війни. Опозиційні до режиму Беніто Муссоліні політики, А. Спінеллі та Е. Россі, у 1941 р., знаходячись у в'язниці на о. Вентотене, написали маніфест, у якому виклали бачення майбутнього Європи [57]. Маніфест містив програму демократичних перетворень для післявоєнної Італії та Європи, і був підтриманий європейськими інтелектуалами після його опублікування у 1944 р. На думку авторів, назрівало утворення Європейської Федерації, яка завдяки своєму устрою сприяла би затвердженню політичної свободи для усіх своїх громадян [57, р. 47]. Сьогодні маніфест Вентотене визначається як один із засадничих

документів європейського інтеграційного руху на офіційному рівні ЄС [264].

Втілення ідей А. Спінеллі та Е. Россі було би неможливим без перемоги союзників у Другій світовій війні. Одним з перших кроків для цього стала висадка англо-американських військ на Сицилії 10 червня 1943 р. Незабаром, під тиском воєнних невдач, 24 липня 1943 р. Велика фашистська рада скинула Б. Муссоліні. Після 45 днів «безвладдя» король Італії Вітторіо Еммануеле III і маршал П. Бадольйо 3 вересня 1943 р. уклали із союзниками перемир'я. З цього моменту країна була розділена навпіл: південь знаходився під окупацією союзників та формальним контролем уряду П. Бадольйо, в той час як північ опинилася під німецькою окупацією. Під тиском союзників 30 жовтня 1943 р. Італія оголосила Німеччині війну [292, р. 34–39].

Союзники не тільки вели бойові дії на території країни, але й узяли на себе відповідальність за підтримання італійської економіки. Головним чином цю місію узяли на себе американські війська. Розвиваючи співпрацю, в 1944 р. уряд наступного італійського прем'єр-міністра, І. Бономі, відправив до США місію під проводом барона К. Квінтєрі та Р. Маттіолі. Перемовини тривали протягом кількох місяців і завершилися 6 березня 1945 р. підписанням меморандуму, який відновлював звичайні торгівельні відносини між Італією та США, встановлював взаємний режим найбільшого сприяння товарам партнера на внутрішньому ринку. США також офіційно брали на себе зобов'язання сприяти відновленню Італії, а також оплачувати післявоєнні витрати союзників в Італії у доларах. Щоправда, італійській делегації не вдалося переконати уряд США оплачувати поточні витрати армій союзників у доларах. Замість цього, союзники друкували для власних потреб так звані амліри, чим суттєво знецінювали італійську валюту [145].

Місія Квінтєрі-Маттіолі стала підґрунтям для зустрічі 27 березня 1945 р. посла Італії в США А. Таркьяні зі службовцями Державного департаменту. За її результатами було погоджено виділення допомоги

впродовж наступного від Зовнішньоекономічної адміністрації США у вигляді товарів на суму 600 млн. дол. [133]. Значення цієї програми полягало не тільки у матеріальній допомозі італійцям: було продемонстровано, що США налагоджують дипломатичні та економічні стосунки із країною, з якою ще не була підписана мирна угода і яка ще нещодавно воювала у протилежному таборі.

Через декілька тижнів після цієї події війська союзників разом із загонами місцевого Руху Опору звільнили усю територію Італії від німецьких військ. Протягом квітня-травня 1945 р. групи Комітету національного визволення встановили контроль над багатьма населеними пунктами північної Італії. Через переважання в цих групах представників комуністичної та соціалістичної партій союзники побоювались, що озброєні партизани можуть здійснити комуністичну революцію в Італії. Уряд І. Бономі не контролював усі звільнені території, тому за підтримки союзників вже в червні 1945 р. під керівництвом Ф. Паррі, очільника партії Дії, був сформований перший післявоєнний уряд. До його складу увійшли представники усіх політичних сил, що входили до Руху Опору. Зокрема, до уряду входили очільники трьох найбільш впливових партій – А. де Гаспері від християнсько-демократичної, П. Ненні від соціалістичної, П. Тольятті від комуністичної [292, р.184–190]. Таким чином, союзники передали владу над територією країни (за винятком Венеції-Джулії) власне італійським політикам, хоча формально англо-американська окупація Італії завершилася лише 31 грудня 1945 р. [292, р. 223].

Головним завданням нового уряду стало економічне відновлення країни, яке було би неможливим без іноземної допомоги, в першу чергу, з боку США. Після завершення бойових дій Італія зіштовхнулася з низкою проблем: голодом через найгірший за 20 років врожай, нестачею житла, одягу та масовим розповсюдженням захворювань, особливо малярії, яка поширилася на півдні Італії після затоплення полів відступаючою німецькою армією [156, р. 578–579]. Американська допомога, спрямована

на подолання найбільш гострих наслідків війни, надходила як напряму, у формі грошових позик або поставок необхідних товарів, так і через програму ЮНРРА. До того ж, США відмовилися від початкових планів закриття компаній, власники яких співпрацювали з фашистським режимом, аби не зашкодити італійській економіці [308; р. 119–144]. Загальні витрати США на економічну допомогу Італії в період 1943-1947 рр. склали приблизно 1 млрд 738 млн. дол. Близько 1 млрд 300 млн. дол. були прямою допомогою і не потребували виплати або компенсації [308, р. 35–36].

Ф. Паррі не зміг впоратися з економічними труднощами, а також згладити протиріччя у баченні майбутнього Італії між партіями, які входили до його уряду [355, р. 68–69]. 24 листопада 1945 р. уряд Ф. Паррі було розпущено, а новим прем'єр-міністром став А. де Гаспері, який сформував свій кабінет 10 грудня. Склад уряду відображав домінацію трьох головних партій: саме А. де Гаспері залишив за собою пост міністра закордонних справ, а його однопартійці, Маріо Шельба та Джованні Гронкі, зайняли пости міністра пошти і телекомунікації та, відповідно, промисловості і торгівлі. П. Ненні зайняв пост віце-прем'єра, а його однопартієць, Джузеппе Роміта – пост міністра внутрішніх справ. Від комуністичної партії П. Тольятті зайняв пост міністра юстиції, а Мауро Скоччімарро – пост міністра фінансів [326, р. 59]. Перший уряд А. де Гаспері в певній мірі став відображенням ситуації в міжнародній політиці 1945-1946 рр., коли ще зберігався крихкий компроміс між США та СРСР.

Нова влада взяла курс на лібералізацію та демократизацію як в економіці, так і в політиці. Однією з її перших кроків стало створення міністерства зовнішньої торгівлі, що дозволило відновити приватний імпорт та експорт з країни, в першу чергу, зі США та почати реінтеграцію італійської економіки зі світовою. Додатково у Вашингтоні прийняли рішення надати Італії кредити на вигідних умовах для відновлення текстильної промисловості [326, р. 61–64]. Посольство США в Римі також пробувало вплинути на формування внутрішньої політики уряду А. де

Гаспері. Наприклад, предметом обговорення став імовірний розпуск ІРІ – державного агентства, яке було створено Б. Муссоліні для координування розвитку важкої промисловості. Однак, через опір частини уряду, наприкінці 1946 р. від цих планів відмовились [326, р. 64–68].

Зате сповнилися сподівання адміністрації США щодо ліквідації монархії, яка дискредитувала себе в роки фашистської диктатури (щоправда, всупереч позиції Великої Британії, яка виступала за підтримку правлячої династії). 2 червня 1946 р. відбувся референдум, за результатами якого мала визначитися форма правління держави. 54% виборців, або близько 13 млн., проголосували за скасування монархії і, таким чином, дали початок Італійській республіці. Вікторіо Еммануеле III зрікся престолу та вирушив у добровільне заслання за кордон [355, р. 77–78]. Одночасно з референдумом відбулися і вибори до Конституційної асамблеї, за результатами яких був сформований другий уряд А. де Гаспері [355, р. 78–81]. На цей раз симпатії виборців зосередилися довкола трьох основних партій: прозахідної християнсько-демократичної та опозиційних соціалістичної та комуністичної. Таким чином, була закладена основа для трипартійної парламентської системи, яка віддзеркалювала протистояння між двома таборами «холодної війни».

У січні 1947 р. А. де Гаспері здійснив візит до Вашингтону, під час якого зустрівся з Г. Труменом, а також з низкою інших посадовців, зокрема, з В. Клейтоном, заступником Державного секретаря з економічних питань. Італійській делегації вдалося досягти наступних домовленостей:

- постачання 1 млн. 600 тис. тон зерна до Італії протягом першого півріччя 1947 р. задля недопущення голоду в країні;
- постачання додаткових 100 тис. тон вугілля в місяць для потреб італійської економіки;

- передачі п'ятдесяти додаткових суден типу «Ліберті» на додачу до вже переданих п'ятдесяти суден задля відновлення італійського торговельного флоту, знищеного в ході війни;
- продовження економічної допомоги після припинення програми ЮНРРА;
- надання довгострокового кредиту Італії від Експортно-імпортного банку;
- повернення Італії її колишніх суден «Ермітаж» і «Монтічелло» [132].

Візит А. де Гаспері до Вашингтону співпав з відставкою державного секретаря Дж. Бірнса та призначенням Дж. Маршалла на цю посаду. Новий очільник відомства завершив переговори щодо укладення мирної угоди між союзниками та Італією, яка була підписана 10 лютого 1947 р. у Парижі. Угода складалася з 90 статей та 17 додатків. Згідно угоди, Італія позбувалася всіх довоєнних колоній, а також уточнювала кордони в Європі. Особлива увага приділялася статусу вільного міста Трієст, яке було предметом суперечок між Італією та Югославією, і доля якого мала вирішитися у майбутньому. Також у договорі було виписано пункти про репарації, які Італія мала виплатити наступним країнам: СРСР – у розмірі 100 млн. дол., Югославії – у розмірі 125 млн. дол., Греції – у розмірі 105 млн. дол., Ефіопії – у розмірі 25 млн. дол., Албанії – у розмірі 5 млн. дол. [71].

Умови мирної угоди викликали невдоволення як з боку політичних опонентів християнсько-демократичної партії, так і суспільства в цілому. Саме в цей момент загострилися протиріччя між головними італійськими партіями у зв'язку з розгортанням «холодної війни». Однією з гарячих точок на той момент була Греція, де точилася громадянська війна між комуністами та їх супротивниками. Італія, в якій ліві партії мали значну підтримку серед населення, могла стати наступною зоною бойових дій. Саме у зв'язку із подіями у Греції та Туреччині 12 березня 1947 р. президентом США було проголошено нову доктрину, яка передбачала активну протидію розповсюдженню комунізму з боку США [428, р. 87–89; 249, р. 508–514]. Одним з інструментів її реалізації мав стати план Маршалла, який почав

розроблятися у 1947 р. і передбачав економічну допомогу низці європейських країн, в тому числі Італії [363, р. 251–254].

Негласною умовою отримання допомоги було вигнання усіх комуністів та соціалістів з уряду. Одразу після повернення з Вашингтону А. де Гаспері звільнив М. Скорчімарро і П. Ненні, замінивши їх своїми однопартійцями: Л. Ейнауді та К. Сфорцою [322, р. 145–146]. Сам прем'єр-міністр незабаром ледь не позбувся влади внаслідок скандалу: 1 травня 1947 р. мафія розстріляла першотравневу демонстрацію у місті Портелла ді Джинестра у Сицилії, після чого А. де Гаспері подав у відставку. Однак Ф. Нітті, призначений Конституційною асамблеєю, відмовився займати посаду прем'єр-міністра, тому А. де Гаспері отримав право сформувати новий уряд. П. Гінсборг порівнює ці події з аналогічними подіями у Франції, де 9 травня 1947 р. з уряду були звільнені всі представники комуністичної та соціалістичної партії. 31 травня Конституційна асамблея затвердила склад нового уряду, завершивши, таким чином, епоху післявоєнного «історичного компромісу» в Італії [322, р. 146–148].

Під час цих подій італійська влада постійно проводила консультації з посольством США в Римі. 1 травня 1947 р. Дж. Маршалл відправив телеграму послу США в Італії Дж. Данну, в якій зазначав, що А. де Гаспері було би бажано сформувати уряд без представників лівих партій [148]. Після оголошення складу нового кабінету, 27 травня А. де Гаспері зустрівся з Дж. Данном і отримав гарантії повної підтримки з боку Вашингтону [146].

Ключовим міністром нового уряду став очільник новоствореного міністерства бюджету Л. Ейнауді, який провів успішну фінансову реформу, що мала на меті подолати негативні наслідки інфляції [308, р. 98]. Суть змін полягала у зменшенні наявної в обігу грошової маси шляхом накладення обмежень на банківську систему. Зокрема, були встановлені ліміти на об'єми кредитних операцій. Також банки були змушені заморозити частину існуючих вкладень і інвестувати їх в урядові програми. Б. Фoa відмічає успішність реформи і визначає її як ключовий момент у післявоєнній історії

Італії [308, р. 103–111]; П. Гінсбург в цілому погоджується з такою оцінкою, однак висвітлює і негативні наслідки реформи: дефляція призвела до зниження економічної активності, що вдарило по малому і середньому бізнесу, який був змушений звільнити велику кількість робітників [322, р. 148–152].

Також уряд завершив процес написання та прийняття нової Конституції у грудні 1947 р., яка стала предметом міжпартійного компромісу. Наприклад, у статті 1 говориться, що «Італія є демократичною Республікою, що ґрунтується на трудовій діяльності» [1, р. 5], що є очевидним впливом лівих партій. Нейтралістський вплив лівих партій простежується у статті 11, яка прописує, що «Італія засуджує війну як посягання на обмеження свободи інших народів та як засіб вирішення міжнародних конфліктів» [1, р. 8], таким чином, унеможлививши вступ країни у імовірний конфлікт в умовах наростання напруженості у світовій політиці. Вплив позиції християнсько-демократичної партії простежується у статті 7 [1, р. 6–7], яка визначає відносини між державою та Католицькою церквою, а також, зокрема, у статті 29: «Республіка визнає права сім'ї як природного об'єднання, заснованого на шлюбі. Шлюб укладається на основі моральної та правової рівності подружжя у межах встановлених законом для забезпечення єдності сім'ї» [1, р. 18]. Конституція вступила у силу з 1 січня 1948 р.: з тих пір було прийнято 20 конституційних законів, що змінювали її текст, а також 26 конституційних законів, які не змінювали текст, але уточнювали трактування тієї чи іншої статті [324].

1948 р. став роком перших парламентських виборів в Італійській республіці. На думку С. Коларіці, вони стали кульмінаційним моментом в післявоєнній історії країни, оскільки перемога комуністичної та соціалістичної партій, які діяли єдиним фронтом, могла би призвести до переходу Італії у табір комуністичних країн. Вже тоді християнсько-демократична партія звинувачувала опонентів у тому, що їх електоральна кампанія спонсорується урядом СРСР, і що в разі їх перемоги Італія може

стати майданчиком для радянської агресії проти західноєвропейських країн [Colarizi, 2007, р. 39–41]. В свою чергу, кампанія християнсько-демократичної партії активно підтримувалася США, а також Католицькою церквою. За результатами виборів, що пройшли 18 квітня, християнські демократи отримали 48,5%, в той час як комуністи і соціалісти набрали разом лише 31% – на 10% менше, ніж на виборах 1946 р. до Конституційної асамблеї [276, р. 41–44]. Одним з ключових факторів спаду став розкол, що стався всередині Соціалістичної партії в січні 1947 р., внаслідок якого з неї вийшла група депутатів на чолі з Дж. Сарагатом. Вона заснувала окрему соціал-робітничу партію, що спромоглася набрати 7,1% у союзі з партією Дії і відібрати значну частину голосів у блоку комуністів та соціалістів [322, р. 137].

Влітку пристрасті спалахнули із новою силою – 14 липня 1948 р. політичний активіст А. Палланте вистрілив у П. Тольятті, коли той виходив з будівлі парламенту [322, р. 157]. Сам А. Палланте пізніше стверджував, що спланував та здійснив замах самостійно, намагаючись врятувати країну від комунізму [Zurlo, 2018]. На той момент, проте, виборцями компартії та соцпартії замах був сприйнятий як інспірована урядом акція. В багатьох італійських містах розпочались масові протести, що погрожували перерости в озброєне повстання. Ситуація вгамувалась лише через кілька днів, коли П. Тольятті прийшов до тями і з лікарні виступив по радіо із закликом не вдаватися до насильства [322, р. 157–159]. З цього часу італійська комуністична партія де-факто відмовилась від тактики зміни влади шляхом перевороту.

Паралельно з цим вибудовувалися контури євроатлантичного вектору політики, яка формувалася довкола проблеми спільного захисту західноєвропейських країн в разі нападу СРСР. У січні 1948 р. міністр закордонних справ Великої Британії Е. Бевін запропонував проєкт європейського оборонного союзу, до складу якого можна було би залучити і Італію [3]. Події подальших місяців підтвердили тезу британського

міністра про загострення міжнародної ситуації в Європі. У лютому 1948 р. Чехословацька компартія внаслідок перевороту захопила владу в країні. Про зростаючий вплив СРСР свідчило і укладання радянсько-фінської угоди. Її зміст передбачав, що Фінляндія передає радянській стороні контроль над зовнішньополітичними питаннями в обмін на збереження незалежності у внутрішніх справах. Вимоги про укладання аналогічної вимоги були висунуті і до Норвегії. Очікувалося, що СРСР здійснить спробу шантажу і відносно Швеції та Данії, внаслідок чого Балтійське море перетворилося б на «російське озеро» [239, с. 21–22].

На думку Т. Сейла, саме дипломатичний тиск СРСР на Норвегію став каталізатором для реалізації плану Е. Бевіна. Вже 17 березня 1947 р. між Великою Британією, Францією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом був підписаний Брюссельський договір, який започаткував систему колективної безпеки в Західній Європі [239, с. 22–23]. Після парламентських виборів 1948 р. італійський уряд почав зондувати можливість приєднання до новоствореного союзу. 10 травня посол Італії в Брюсселі П. Діана направив звіт до міністра закордонних справ Карло Сфорци про свою зустріч з П.А. Спааком. Останній під час зустрічі зазначив, що ще до проведення виборів в Італії до нього неодноразово зверталися представники США із запитом щодо можливості включення Італії до Брюссельської угоди. Сам П.А. Спаак погодився, що участь Італії в європейському оборонному союзі є бажаною, однак додав, що це питання є надзвичайно делікатним через опозицію деяких неназваних держав [120].

Доповідна записка посла Італії в Парижі П. Квароні прояснює слова П.А. Спаака. Франція та Велика Британія, на основі двосторонньої угоди між якими і виник Брюссельський договір, виступали проти американської ідеї щодо включення Італії. Країни-підписанти вважали, що наявних у них збройних сил та ресурсів недостатньо навіть для того, щоб обороняти лінію по Ельбі в разі радянського вторгнення. Приєднання Італії до угоди подовжило би фронт і послабило би союз з військової точки зору. Позиція

британського та французького урядів полягала в тому, що, якщо США прагнуть захищати Італію, вони мають узяти на себе усі витрати [123]. Головний секретар міністерства закордонних справ, В. Дзоппі, негативно відреагував на лист, заявивши, що посол у Парижі бореться із неіснуючими проблемами [114]. Однак доповідна записка А. Таркьяні про зустріч з представником Державного департаменту Дж. Хікерсоном підтверджує точку зору П. Квароні, оскільки американський посадовець заявив, що небажання Франції та Великої Британії приймати Італію є тимчасовим і це не стане на заваді до вступу країни у оборонний союз [126].

Прогноз Д. Хікерсона виявився точним. За кілька тижнів СРСР розпочав блокаду Західного Берліну, що змусило Е. Бевіна організувати термінову зустріч 7 липня 1948 р. з послом Італії у Лондоні, Т. Г. Скотті. Британський міністр закордонних справ під час розмови змалював поточну політичну ситуацію у Європі і запропонував Італії розпочати таємні переговори щодо вступу до Брюссельської угоди [122]. Спочатку К. Сфорца зайняв очікувальну позицію щодо пропозиції свого колеги, мотивуючи це зростанням нейтралістських настроїв у суспільстві [108]. Однак вже за кілька днів, 14 липня, міністр розіслав у посольства в Лондоні, Москві, Парижі та Вашингтоні документ, в якому перелічив моральні, політичні, економічні та військові причини необхідності приєднання до Брюссельської угоди, сигналізуючи, таким чином, про прийняття остаточного рішення [109].

Події Берлінської кризи 1948 р., проте, засвідчили нежиттєздатність ідеї європейського військового союзу без участі в ньому США. Тому вже у липні у Вашингтоні ініціювали обговорення щодо створення нового атлантичного блоку країн [128]. Восени того ж року проект союзу набув чіткої форми – 25 листопада США надіслали п'яти країнам-учасникам Брюссельської угоди ноту про бажання Вашингтону включити Італію до Атлантичного пакту [125]. 6 січня 1949 р. К. Сфорца видав меморандум, в якому підсумував актуальні цілі зовнішньої політики Італії. Документ

завершувався твердженням про необхідність допомоги від США у питаннях забезпечення безпеки і переозброєння Італії, а також заявою про готовність розпочати голосування в парламенті після отримання конкретних пропозицій (тобто запрошення до НАТО – авт.) з Вашингтону [112].

У США не поспішали із відповіддю на меморандум – пауза була пов'язана із призначенням нового державного секретаря, Д. Ачесона, який обійняв посаду наприкінці січня 1949 р. Укладання проєкту договору про створення Атлантичного блоку затримувалося через бюрократичні труднощі; до того ж, запрошення Італії до Атлантичного блоку викликало опозицію з боку Великої Британії, Нідерландів і Канади [127]. Протягом лютого продовжувались перемовини щодо вступу Італії, які завершилися 3 березня 1949 р. прийняттям «формули п'яти» в Лондоні, за якою країни Брюссельського договору, а також США і Канада погоджувались прийняти до Атлантичного блоку Італію, Норвегію, Данію, Португалію та Ісландію [121]. 8 березня Італія отримала запрошення до Атлантичного блоку в якості країни-засновниці. 18 березня, незважаючи на сильну протидію всередині парламенту з боку опозиції, більшість депутатів проголосували за вступ до НАТО [341, р. 42–43]. а вже 4 квітня Італія підписала договір про створення Північноатлантичного альянсу [65].

Політична і фінансова підтримка адміністрацією Г. Трумена Італії не була лише проявом реалізації короткострокових американських інтересів у зовнішній політиці. Навпаки, Білому дому доводилося постійно переконувати інші європейські держави у доцільності участі Риму в атлантичній співпраці. Причину встановлення тісних італійсько-американських відносин скоріше варто шукати у притаманному США месіанізму, що виражалось у боротьбі за свободу демократичних принципів по всьому світу. В очах американського істеблішменту план Маршалла і збройна допомога європейським країнам була виявом власної всесвітньо-історичної місії із захисту свободи [210, р. 9–11].

Позиція членів правлячої християнсько-демократичної партії в цілому була прихильна до нового альянсу. Лише незначна частина лівого крила партії на чолі з Дж. Доссетті виступала проти Атлантичного блоку. Анти-американізм цієї групи базувався на неприйнятті капіталізму, як ідеології, що відкидає духовність та релігійність в такій же мірі, як і марксизм. Свою роль відіграло і вороже ставлення до К. Сфорци, чий підхід до дипломатії відкидав зв'язок з моральними цінностями [388, р. 212–215]. Д. дель Бо та Дж. Гронкі, зі своєї сторони, просували ідею участі Італії в європейському об'єднанні, яке би стало «третім блоком» між двома супротивниками у «холодній війні», однак їх проекти не були реалістичними [388, р. 215–217]. На партійному голосуванні щодо вступу Італії до НАТО голоси розподілилися наступним чином: двісті вісімдесят два – за, п'ять – утрималися, три – проти, п'ятнадцять – відсутні [388, р.218]. Таким чином, А. де Гаспері міг бути впевненим у підтримці власної політичної сили.

Ліві партії – комуністична та соціалістична, які виступали єдиним блоком на виборах – боролися проти вступу Італії до НАТО та просували ідею нейтралітету у зовнішній політиці. Мотивація кожної з політичних сил, проте, відрізнялася. П. Тольятті розглядав НАТО як елемент структурної агресії капіталістичного світу проти країн, які керуються робочим класом, а тому закликав до прийняття «мирної політики СРСР». П. Ненні наголошував на тому, що страх перед СРСР є перебільшеним, а Італія мала би в першу чергу займатися власним розвитком замість «відродження ілюзії влади» [311, р. 222–224]. Дж. Андреотті у своїх спогадах переповідав популярну у кулуарах італійської політики історію про очільника соціалістичної партії. Під час візиту до Москви П. Ненні пропонував Й. Сталіну обговорити ідею підтримки нейтралітету Італії, на що отримав відповідь: «Ви не знаєте ні історії, ні географії. Італія не може бути нейтральною. Достатньо того, щоб у складі Альянсу вона не займала або не підтримувала екстремістських позицій» [165, р. 33–34].

Військові, зі своєї сторони, підтримали вступ Італії до НАТО. Згідно звітів, виданих Міністерством оборони у 1945-1958 рр., італійська армія не змогла би належним чином протистояти імовірному наступу зі сторони Югославії без допомоги військового контингенту союзників, розміщеного у Європі. Додатковим ускладнюючим фактором була наявність зброї у чисельних груп колишніх партизан-комуністів, які могли би розпочати серію повстань одночасно з вторгненням. Окрім того, без фінансування та постачання озброєння з боку союзників італійська армія була не в змозі модернізуватися. Відомо, що очільники італійської армії проводили паралельні переговори про вступ до НАТО зі своїми американськими, французькими та британськими колегами, а також узгоджували спільні плани оборони ще до вступу в Атлантичний блок [378, р. 247–255].

Нові дані дозволяють не погодитись з думкою, висловленою А. Бречча у 1974 р., що вступ Італії до НАТО був «спонтанним дипломатичним рішенням» [265, р. 66]. Щоправда, на той момент значна кількість нині опублікованих джерел ще не була доступною для дослідників. У пізніших дослідженнях прослідковується більш комплексний підхід до проблеми. А. Варсорі говорить про Італію як про один з перших театрів «холодної війни», з чого випливала необхідність визначитися з приналежністю до тієї чи іншої сторони конфлікту. Щоправда, дослідник вважає, що роль країни у європейській оборонній співпраці в перші післявоєнні роки була маргіальною; для уряду А. де Гаспері вступ Італії до НАТО був необхідним не стільки з військової точки зору, скільки з потреби відновити міжнародний імідж держави [433, р. 2]. Схожа позиція прослідковується у працях Дж. Маммарелли [355, р. 123–124] та Л. Нуті [375, р. 32–33]. Е. ді Нольфо [400, р. 486] та Е. Ага-Россі [249, р. 512–513] вважають, що військова загроза з боку Югославії була реальною і становила вагомий чинник у післявоєнній італійській політиці.

Американський історик Дж. Міллер, на відміну від італійських дослідників, стверджує, що Італія займала стратегічну з військової та

політичної точки зору позиції, а тому її участь у НАТО була надзвичайно бажаною. На його думку, більшу роль у вступі Італії до Атлантичного блоку відіграло керівництво США, в той час як навіть найбільш проамериканські політики в Італії, такі, як К. Сфорца, неодноразово виказували сумніви щодо доцільності вступу у військовий союз [363, р. 266–270]. Дж. Харпер також вважає вступ Італії до НАТО успіхом саме американської зовнішньої політики, яка вклала чималі гроші та ресурси у відновлення Італії через програму ЮНРРА та план Маршалла [326, р. 159–168].

Т. Сейл робить спробу спростувати уявлення про НАТО як про союз, що займається поширенням і захистом демократичних принципів. Дослідник висуває тезу, що союз є скоріше «страховкою» від «побічних ефектів» демократії, оскільки завжди існує небезпека, що наступний уряд під тиском виборців кардинально змінить вектор зовнішньої політики. Найбільшою небезпекою, з якою, на думку Т. Сейла, бореться НАТО, є не загроза прямого військового вторгнення, а радше шантаж погрозами застосування сили з боку СРСР/Росії задля впливу на політику європейських держав [239, с. 9–13]. Гіпотеза американського дослідника гармоніє з висновками італійських істориків і дозволяє вписати історію євроатлантичного вибору Італії у загальносвітову історію післявоєнного періоду.

Загалом, вступ до Італії до НАТО у 1949 р. став наслідком цілої низки передумов. Головною з них стала політична та фінансова співпраця зі США, яка розпочалася ще під час Другої світової війни. Американська допомога стала суттєвим фактором у відновленні країни, що стало позитивним аргументом на користь західного вектору розвитку в очах значної частини населення. Другою передумовою стало розгортання «холодної війни», яка безпосередньо вплинула на розвиток внутрішньополітичної ситуації в Італії, закріпивши статус правлячої політичної сили за християнсько-демократичною партією на чолі з А. де Гаспері. По-третє, вибору Італії на користь атлантичного вектору розвитку сприяла наявність власної

інтелектуальної традиції, що обстоювала необхідність інтеграції з країнами Західної Європи та США.

2.2. Італія у процесі створення ЄОВС та ЄЕС

Перша євроінтеграційна структура – Європейське об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС) – виникла задля вирішення спірних питань у франко-німецьких відносинах. Після Другої світової війни Франція бажала відтворити систему контролю над промисловими районами Німеччини, аналогічну тій, яка була встановлена після Першої світової війни за умовами Версальського договору. Однак цьому завадили три фактори: французька окупаційна зона займала лише частину промислово розвинених територій; Франція не мала достатнього впливу, щоб одноосібно вирішувати долю Німеччини; в умовах «холодної війни» проблема імовірного німецького реваншу відійшла на другий план через загрозу наступу з боку СРСР. Саме тому Франція з 1949 р. розпочала переговори з західнонімецьким урядом щодо умов функціонування вугільної та сталеливарної галузі. Серія дипломатичних зустрічей завершилася підписанням Угоди про утворення Європейського співтовариства вугілля та сталі 18 квітня 1951 р., до якої долучились країни Бенілюксу та Італія [180, с. 216–219].

Причини зацікавленості Італії у цьому проєкті можна знайти ще у звіті, представленому економічною комісією Конституційній асамблеї у 1947 р. [37]. У висновках документу перелічувалися основні проблеми післявоєнної італійської економіки:

- 1) нестача іноземної валюти;
- 2) необхідність якомога більшого імпорту предметів першої необхідності та сировини;
- 3) перші дві проблеми призводили до скорочення виробництва, зростання внутрішнього попиту, втрати торговельного флоту, зменшення доходів від туризму та міжнародних переказів [37, р. 362].

Для вирішення цих проблем Економічна комісія італійського уряду рекомендувала розпочати процес лібералізації зовнішньої торгівлі,

відійшовши від політики автаркії, яка впроваджувалася у попередні десятиліття [37, р. 363–368]. Ще одна частина звіту присвячена розвитку промисловості: комісія рекомендувала державі залишити за собою контроль над ключовими галузями промисловості задля забезпечення їх максимальної продуктивності [36, р. 382–388].

Проблеми відкриття італійського ринку для зовнішньої ринку та розвитку промисловості поєднувалися у програмній статті інженера О. Сінігалі «Майбутнє італійської залізної та сталеливарної промисловості», опублікованій у 1948 р. В ній автор змальовує історичну перспективу: металургійна галузь Італії завжди була слаборозвиненою через брак вугілля та руди, які доводилося імпортувати за високою ціною. Однак для індустріального розвитку країни необхідно починати саме із залізної та сталеливарної галузі, позаяк вони є основою для всіх інших галузей промисловості. Для виконання цієї задачі необхідно було вирішити дві проблеми: налагодити постачання великих об'ємів європейського вугілля за прийнятною ціною та отримати позики на модернізацію вже існуючих металургійних заводів [161]. Інтеграція з французьким та німецькими ринками дозволила би вирішити обидві задачі.

Італія розпочала перемовини про вступ до ЄОВС у 1949 р. Певною перешкодою була тимчасова криза у франко-італійських відносинах: посол Італії в Парижі П. Квароні порівнював їх зі співпрацею кульгавого та каліки через нестачу спільних тем для обговорення [124]. К. Сфорца, проте, не поділяв песимізму посла: він був упевнений в успіху переговорів, які одразу вийшли за рамки обговорення майбутнього вугільної та сталеливарної галузей. Була поставлена стратегічна ціль: утворення міждержавної організації, яка би забезпечувала свободу переміщення товарів, капіталів та робочої сили. Також обговорювалася ідея створення єдиної валюти, яка би замінила існуючі національні валюти майбутніх країн учасниць [110].

Влітку 1949 р. Міністерство закордонних справ Італії сформувало постійну делегацію до ЄОВС на чолі з А. Каттані [113]. В ході переговорів

виникли розбіжності між позицією Франції та Італії: у листопаді К. Сфорца висловив невдоволення недостатньою увагою міністра закордонних справ Франції Робера Шумана до проєкту Митного союзу [111]. Однак вже у січні французька делегація запропонувала новий підхід до митної інтеграції, який вже в більшій мірі задовольнив італійський уряд [97].

9 травня 1950 р. Р. Шуман виголосив декларацію, в якій публічно оголосив про плани створення міжнародної організації, яка би вирішила франко-німецькі суперечки і унеможливила би повторення війни в Європі [66]. Італійська преса і громадськість по-різному відреагували на заяву французького міністра закордонних справ. К. Сфорца вже на наступний день виступив із короткою заявою, в якій вітав ініціативу Франції та робив особливий акцент на важливості розвитку митного союзу [13]. У одній з головних газет країни, «Corriere della sera», вийшла стаття «Антикартельний картель», автор якої загалом позитивно ставився до ідеї координації економічної політики Італії з іншими країнами, однак відмічав можливі дві вади нової системи: на його думку, вона розпалювала жадібність країн-учасниць і одночасно культивувала їх лінь [162]. Очікувано негативну позицію висловили газети лівих партій. Зокрема, рупор соціалістичної партії, «Avanti», назвав ЄОВС класичним картелем і передрікав погані наслідки для італійської сталеливарної галузі та робітничого класу [159].

Одним із центральних питань на фінальному етапі переговорів стало створення об'єднаних збройних сил. Їх актуальність полягала в тому, що вони дозволили би залучити до атлантичної співпраці збройні сили ФРН, не включаючи саму країну до складу НАТО. З політичної точки зору, Італія була зацікавлена у проєкті з низки причин: а) він дозволяв залучити до системи європейської безпеки Німеччину; б) Італія не хотіла залишитись осторонь європейської армії в разі успіху проєкту; в) європейська армія дозволила би посилити НАТО, членом якого Італія вже була. В той же час, Міністерство оборони Італії вказувало на технічну складність реалізації такого проєкту, а також на ризик втягнення у війну, яка би суперечила

інтересам країни [115]. Врешті-решт, перелічені складнощі змусили відкласти питання реалізації проєкту європейської армії. На думку А. Грубінко, вирішальним фактором, що призвів до провалу ініціативи, стала відсутність належної підтримки з боку США. Таким чином, майбутнє військово-політичного виміру європейської інтеграції було заблокованим [188, с. 786].

18 квітня 1951 р. у Парижі був підписаний договір про утворення ЄОВС, який виходив за рамки регулювання вугільної та сталеливарної галузі: він закладав умови для створення об'єднаного європейського ринку [68]. На момент підписання угоди Італія з її значними обмеженнями щодо імпорту та експорту і великим державним сектором в економіці не могла виконати умови угоди: тому вона отримала п'ятирічний перехідний період для проведення необхідних реформ [232, с. 8–9]. Була розповсюджена думка, що негативним наслідком лібералізації торгівлі для Італії стане занепад текстильної галузі; однак розвиток металургії та деяких інших галузей, а також можливість залучення інвестицій мали би в цілому сприяти розвитку економіки країни [232, с. 9].

Як і у випадку з декларацією Шумана, опозиційні партії продемонстрували негативну реакцію щодо угоди. Газета комуністичної партії, «Уніта», відреагувала заміткою під назвою «Італія у плані Шумана деградує до рангу колонії». Автор – відомий італійський історик та політик Дж. Боффа – заявляв, що умови угоди вигідні лише Франції та Німеччині, в той час як Італія та країни Бенілюксу будуть змушені підпорядковуватися рішенням «великих» держав [158]. Схожа за змістом стаття під заголовком «Забезпечено домінацію Франції та Німеччини у металургійній сфері» вийшла і у «Avanti». В ній стверджувалось, що угода «перетворює Рур на арсенал атлантичної армії», а нова організація є всього-навсього економічним додатком до НАТО [157].

Насправді ж угода про створення ЄОВС започаткувала епоху «золотого віку» для Італії, що тривав з 1951 по 1973 рр. П. Чокка відмічає,

що головну роль у зростанні італійської економіки на початковому етапі «золотого віку» з 1951 по 1957 рр. відіграли внутрішні фактори, в першу чергу, розвинений індустріальний комплекс, який практично не постраждав в ході бойових дій [275, р. 295–296]. Згідно звіту Італійського статистичного інституту за 1957 р., загальний індекс розвитку промисловості у 1957 р. зріс на 38% у порівнянні з 1953 р.; індекс розвитку металургії за цей же період виріс на 82%. Надзвичайно високими темпами розвитку відзначалися і інші галузі: видобуток рідкого та газоподібного палива – 174%, автомобілебудування – 56%, хімічна промисловість – 54%, нафтопереробна і вугільна – 58%, виробництво целюлози та синтетичних тканин – 71%, видобувна галузь – 56% [7, р. 203–204].

Успіхи в хімічній та нафтопереробній галузі, проте, навряд чи можна в повній мірі визнати наслідком вступу до ЄОВС. Головним виробником у цих галузях було державне підприємство ЕНІ, створене у 1953 р. на основі АДЖІП – керівного органу у нафтовій сфері, яке було частиною ІРІ. Після Другої світової війни союзники наполягали на ліквідації підприємства. Проте, голова ліквідаційної комісії – Е. Маттеї – відмовився виконувати розпорядження. Він мав великий досвід роботи на хімічних підприємствах, а також був командиром партизанського загону майбутніх християнських демократів, тому зміг переконати уряд у своїй правоті та зайняв пост директора підприємства. Під керівництвом Е. Маттеї АДЖІП вже з 1945 р. почав видобувати метан у долині річки По для потреб промисловості. Пізніше, з початку 1950-х рр., ЕНІ розпочало активну діяльність щодо пошуку постачальників нафти у Північній Африці та на Близькому Сході [194, с. 73].

В інших галузях промисловості вплив європейської інтеграції був більш відчутним. Політика ЄОВС сприяла тому, що вже в 1954 р. організація стала найбільшим експортером металургійної продукції у світі. Італія стала вигодонабувачем політики врегулювання цін: вугілля та руда імпортувалися до країни за зниженими цінами [389, р. 27–30]. Більше того:

Італія, не маючи власних покладів коксівного вугілля, всього лише за кілька років змогла вибудувати вугільнопереробну галузь завдяки ліквідації митних тарифів та квот всередині ЄОВС [389, р. 35]. Завдяки комбінації сприятливих факторів, а саме достатнього постачання необхідних матеріалів та їх низькою ціни, Італія змогла реалізувати план Сінігальї за рахунок інвестицій державного ІРІ у групу Фінсідер [389, р. 38–40].

Дані про зовнішню торгівлю з країнами ЄОВС у період 1951-1957 рр. демонструють помітний прогрес італійської економіки. Серед країн ЄОВС найбільш важливим торгівельним партнером для Італії була ФРН. У 1951 р. імпорт з цієї країни склав 99 млн. лір, або 7,4% від загального імпорту, а експорт – 80 млн. лір, або 7,8% від загального експорту. У 1957 р. ці показники зросли, відповідно, до 278 млн. лір, або 12,1% від загального імпорту, і 222 млн. лір, або 14% від загального експорту. Другим за важливістю торгівельним партнером всередині ЄОВС була Франція. Імпорт з цієї країни у 1951 р. оцінювався у 58 млн. лір, або 4,3% від загального імпорту; експорт – у 92 млн. лір, або 9,0% від загального експорту. У 1957 р. імпорт і експорт, відповідно, склали: 121 млн. лір, або 5,3% від загального показника і 101 млн. лір, або 6,3% від загального числа. Показники країн Бенілюксу за аналогічний період також зросли у абсолютних числах, проте їх доля у загальній структурі залишилася практично незмінною. Загалом, за 1951 р. доля країн ЄОВС у структурі імпорту Італії зросла з 15,5% до 21,3%, а у структурі експорту – з 21,2% до 24,9% [6, р. 277; 8, р. 275].

Дж. Тоньоло називає дещо іншу дату – 1950 р. – як початок «Золотої ери» італійської економіки, яка тривала до 1973 р. Він виділяє декілька особливостей, що вирізняли італійську модель зростання на стартовому етапі цього періоду:

- Італія, як і інші країни колишньої «Осі», починали з невігідних стартових позицій відносно інших західних країн. Так, у 1950 р. показник продуктивності за робочу годину в Італії складав лише 46,5% від показника Великої Британії;

- Італія свідомо розвивала економіку за фордистською моделлю під керівництвом ІРІ;
- До початку 1960-х рр. заробітна платня зростала не вище від основних макроекономічних показників;
- прямі інвестиції, в т.ч. і іноземні, залучались, в першу чергу, підприємствами середнього розміру, які вирізнялись особливою здатністю до адаптації нових технологій [426, р. 31–32].

Інші дослідники, зокрема, Н. Крафтс та М. Маньяні, говорять про «золотий вік» як про епоху «другої глобалізації», маючи на увазі під «першою глобалізацією» період від проголошення незалежності країни до встановлення диктатури фашистської партії. На їх думку, європейські інтеграційні об'єднання стимулювали як ефект «джаггернаута», так і ефект «доміно», консолідуючи Італію з іншими європейськими країнами: у першому випадку шляхом збільшення ваги компаній на користь більшої лібералізації; у другому – сприянням до розширення спільного ринку та багатостороннім зниженням тарифів. Також вчені наводять дані щодо того, що саме європейська інтеграція була ключовим чинником зменшення бар'єрів у зовнішній торгівлі Італії впродовж 1950-х рр. [278, р. 98–99].

Незважаючи на зростання економіки і рівня життя населення, з початку 1950-х рр. християнсько-демократична партія почала втрачати свій вплив. Загроза втратити можливість одноосібно керувати країною підштовхнула правлячу більшість до прийняття у 1953 р. т. зв. «шахрайського закону»: згідно його положень, партія, що набирала більше 50% на виборах, отримувала 2/3 місць у парламенті. В результаті голосування, яке відбулося 7 червня, християнсько-демократична партія набрала 49,85% голосів: не вистачило 57 тис. виборців, аби отримати більшість. А. де Гаспері покинув пост прем'єр-міністра і незабаром помер, а правляча партія в наступні кілька років була змушена формувати

нестабільні коаліційні уряди з правоцентристськими і правими партіями [322, р. 188–193].

Державний департамент США був занепокоєний можливим впливом результатів виборів на євроатлантичний курс Італії. На думку американських дипломатів, політика помірковано правих урядів могла призвести до посилення впливу лівих партій. Радикально правий уряд міг би взагалі відмовитися від євроінтеграційної політики і стати нейтральним. Однак і такий сценарій був менш загрозливим за комуністичний переворот, в разі якого позиції НАТО у Середземному морі, а також у колишніх італійських колоніях, були би підірвані. Тому в рамках американської політики щодо Італії пропонувалося заохочувати її співпрацю з США і Західною Європою через НАТО і ЄОВС, а також сприяти вступу країни до ООН та покращенню італійсько-югославських відносин [90]. Ці міркування визначили напрямок італійської зовнішньої політики у період президенства Дуайта Ейзенхауера.

У італійсько-югославських відносинах головним питанням була приналежність міста Трієст та прилеглих територій, яке тягнулося ще з часів утворення незалежної Італії: в місті проживало змішане італо-словенське населення, тому питання Трієсту становило собою гостру проблему міжнародної політики [270, р. 7–22]. Післявоєнний етап протистояння розпочався у 1945 р., коли у ході визволення Італії від німецьких військ італійські партизани спробували взяти місто під свій контроль; одна вже за кілька місяців до Трієсту і околиць за наказом Й. Б. Тіто увійшла югославська армія. У ситуацію втрутилися союзники: 9 червня 1945 р. за їх посередництвом була укладена Белградська угода, яка поділяла спірні території по так званій «лінії Моргана» на зони А і Б, які переходили під контроль, відповідно, союзників та Югославії. Трієст, Пула, Горіція та Сежана опинилися у зоні А [270, р. 214–223]. В 1947 р. після підписання Італією мирного договору Трієст отримав статус вільного порту, а його доля мала вирішитися у подальші роки [270, р. 239–241].

Остаточну крапку у цьому питанні було поставлено Лондонським меморандумом, укладеним між США, Великою Британією, Італією та Югославією за посередництва ООН 5 жовтня 1954 р. За його умовами, Трієст і частина зони А переходили до Італії. Італія та Югославія також брали на себе зобов'язання впродовж двох місяців заключити окрему угоду, яка би регулювала переміщення громадян та товарів через кордон. Обидві країни також підписали спеціальний статут, у якому зобов'язувалися дотримуватися рівних прав стосовно громадян іншої країни: не чинити перешкод у разі бажання виїзду; гарантувати можливість вільно займатися професійною та громадською діяльністю; гарантувати право на вільне використання рідної мови; забезпечити рівність у соціальних виплатах [28]. Італія виконала умови меморандуму, однак розглядала його лише як тимчасове вирішення проблеми з огляду на присутність етнічних італійців в інших містах, що увійшли до складу Югославії [270, р. 238].

Розв'язання прикордонної суперечки вирішило одну із головних проблем у зовнішній політиці і дозволило дипломатам зосередитися на вступі до ООН, що було важливим для підняття міжнародного статусу країни. До цього Італія неодноразово намагалася вступити до цієї організації, однак СРСР п'ять разів блокував її вступ за допомогою права вето. Але в 1955 р. було одразу кілька факторів, які сприяли Італії: по-перше, у цьому ж році було підписано мирний договір з Австрією, яка одразу після цього вступила до ООН; по-друге, новим президентом країни було обрано Дж. Гронкі (замість Л. Ейнауді), який прагнув більшої незалежності Італії у питаннях зовнішньої політики. Новий президент погодився на участь у «пакетній угоді», згідно якої в обмін на вступ Італії до ООН були прийняті ще чотирнадцять країн, деякі з них – із комуністичного табору [313, р. 302–303].

Паралельно Італія продовжувала докладати зусилля для посилення співпраці в оборонній сфері з країнами ЄОВС. Але 30 серпня 1954 р. Національна асамблея Франції проголосувала проти утворення

Західноєвропейського союзу – проєкту, в якому мали взяти участь усі європейські країни НАТО [154]. Результати голосування означали, що проблему захисту Західної Європи та переозброєння ФРН доведеться вирішувати іншими методами. Вже за місяць після голосування французьких депутатів, з 28 вересня по 3 жовтня у Лондоні відбулася конференція за участі 9 держав: США, Канади, Італії, ФРН і п'яти учасниць Брюссельського договору з питань європейської безпеки. Уряд Італії, очолюваний М. Шельбою, представляв новий міністр закордонних справ – Г. Мартіно [116, р. X–XV].

Головним питанням, що обговорювалося на конференції, стало прийняття ФРН до НАТО. Делегації усіх країн, в тому числі і Франції, схвально сприйняли цю пропозицію за умови накладення обмежень на деякі види озброєнь: передбачалася заборона на виробництво атомної, бактеріологічної та хімічної зброї; ФРН також не мала права будувати ракети, стратегічну авіацію, а також військові кораблі тонажністю більш ніж три тис. тон без дозволу Головної ради Брюссельського договору. До цієї організації мали бути прийняті як ФРН, так і Італія. Додатково обговорювалися проєкти постійного розміщення американських та британських військ у Європі [119].

З 20 по 23 жовтня 1954 р. у Парижі пройшла серія міжнародних конференцій, в яких взяла участь і делегація від Італії: конференція Чотирьох щодо статусу Німеччини (20-22 жовтня), конференція Дев'яти щодо прийняття ФРН та Італії до Брюссельського договору (21 жовтня) та позачергова зустріч НАТО щодо запрошення ФРН (22 жовтня). Результатом трьох конференцій стала реалізація рішень, прийнятих у Лондоні: завершення режиму окупації і відновлення суверенітету Німеччини та прийняття Італії та ФРН до Брюссельського договору. Були внесені зміни тексту угоди, з якої були прибрані пункти щодо контролю над ФРН, а також додані положення про створення Західноєвропейського союзу та обмеження максимального розміру збройних сил для кожної з країн-учасниць; також

пройшла церемонія прийняття ФРН до НАТО, яка завершилася оголошенням спільної декларації урядів США, Великої Британії та Франції про прихильність до миру та відсутність планів щодо об'єднання Німеччини або зміни поточних кордонів ФРН [101].

Після Паризької конференції відбулося дві знакові події для італійської зовнішньої політики: візит прем'єр-міністра Франції П. Мендес-Франса до Риму 11-12 січня 1955 р. та візит М. Шельби та Г. ді Мартіно до Лондону 15-17 лютого того ж року [116, р. XVI]. Італо-французька зустріч мала на меті покращення двосторонніх відносин, однак досягла дуже обмежених результатів, в першу чергу, через невдалий вибір тем для обговорення французькою стороною. П. Мендес-Франс намагався переконати М. Шельбу та Г. ді Мартіно у тому, що, незважаючи на провал голосування за ратифікацію вступу до Західноєвропейського союзу у французькому парламенті, варто об'єднати зусилля для спільної дипломатичної роботи у цьому напрямку, зокрема, створити Агенцію з озброєнь, яка би мала стандартизувати обладнання західноєвропейських армій; також П. Мендес-Франс проінформував італійську сторону щодо французького плану розв'язання франко-німецьких суперечок стосовно Саару [94]. Італійська сторона, в свою чергу, скептично поставилася до французької пропозиції; для Італії куди більш важливими були економічні питання, які не були враховані у проєктах, запропонованих гостьовою делегацією [107].

Італо-британська зустріч вийшла куди більш результативною. В. Черчилль та Е. Іден висловили сумніви в успішній діяльності Західноєвропейського союзу після провального голосування у французькому парламенті та були готові «рухатися далі», що співпадало з намірами італійської делегації. Окрім цього, Велика Британія була зацікавлена у співпраці з Італією в Середземному морі та на Близькому Сході. Зокрема, британські та італійські інтереси сходилися у питанні збереження незалежності Албанії всупереч прагненням Югославії. Окремо

обговорювалися питання захисту італійських економічних інтересів в Лівії та Сомалі, в чому британська сторона пообіцяла всіляко сприяти [95]. Таким чином, Італія і Велика Британія прагнули використати потенціал євроатлантичної інтеграції задля досягнення власних зовнішньополітичних цілей за межами Західної Європи.

Після невдалих спроб створення об'єднаної армії та провалу низки інших проєктів процес європейської інтеграції застопорився. Окрім того, станом на 1955 р. частина політиків, які брали участь у створенні ЄОВС, вже відійшла зі сцени. Зокрема, у відставку подав Ж. Моне – голова вищого органу ЄОВС, що означало, що для продовження співпраці між країнами-учасницями необхідний новий імпульс. Поштовхом для змін стала Мессінська конференція, що проходила на Сицилії з 1 по 3 червня 1955 р. [103, р. XVI-XXI]. Ідея її проведення належала міністру закордонних справ Бельгії П.А. Спааку. Він вважав, що відродити європейську ідею може тільки розширення повноважень ЄОВС на всі існуючі види енергії та транспорту [104].

На Мессінській конференції були присутні делегації усіх країн-учасниць ЄОВС на чолі з міністрами закордонних справ. Принципово новою позицією у порівнянні з попередніми зустрічами стало твердження, що майбутнє європейської інтеграції може лежати суто в економічній співпраці; політична та оборонна співпраця мали розглядатися в межах НАТО. Ще одною неформальною ціллю нового плану співпраці було втримання ФРН в рамках ЄОВС [100]. За результатами цієї зустрічі було сформульовано звичне сьогодні бачення євроатлантичної інтеграції з чітким розподілом різних сфер діяльності між декількома організаціями. У цій парадигмі, проте, ставала незрозумілою функція Західноєвропейського союзу, роль якого зводилась у кращому випадку до консультативного органу.

Підсумком конференції стало оприлюднення спільної резолюції шести міністрів закордонних справ. Документ був присвячений баченню майбутнього Європи. В ньому були визначені наступні цілі:

- реалізація масштабних інфраструктурних проектів (каналів, автомобільних шляхів, залізниці, авіасполучення) задля розширення торгівлі та полегшення переміщення людей;
- збільшення об'ємів вироблення енергії за якомога нижчими цінами;
- розвиток атомної енергетики.

Для досягнення цих цілей країни учасники конференції зобов'язувалися:

- створити спільний фонд для фінансування необхідних досліджень та розробки проектів;
- забезпечити взаємний безперешкодний доступ до сировини, знань та робочої сили;
- надати вільний доступ без дискримінації до результатів досліджень та фінансування для їх використання;
- співпрацювати з країнами поза межами ЄОВС [53].

У вересні 1955 р. міністри закордонних справ зібралися у м. Нордвейк (Нідерланди), де під головуванням П.А. Спаака було ухвалено рішення про утворення комітету у Брюсселі для виконання рішень Мессінської декларації. Комітет поділявся на чотири комісії: комісія з транспорту та громадських робіт, комісія з класичної енергії, комісія з атомної енергії та комісія зі спільного ринку. Г. ді Мартіно виступив з критикою «вертикального» підходу бельгійського міністра, заявивши про необхідність не забувати про справжню ціль інтеграції між шістьма країнами, яка мала би досягатися, в першу чергу, горизонтальними зв'язками [99]. Однак далі критики справа не пішла – під час зустрічі з британським колегою, Г. Макмілланом, італійський міністр наголосив, що головною метою італійської дипломатії під час зустрічі було не опинитись

поза процесом європейської інтеграції, враховуючи, що першочерговий фокус уваги «шістки» був зосереджений на ФРН [106].

У наступному, 1956 р., міжнародні події призвели до кризи в НАТО і ледь не перервали євроінтеграційний переговорний процес. Президент Єгипту Г. А. Насер 26 липня 1956 р. оголосив про націоналізацію Суецького каналу, після чого 29 жовтня того ж року Ізраїль в рамках таємних домовленостей із Великою Британією та Францією розпочав атаку проти Єгипту. 31 жовтня вже французькі та британські війська розпочали бомбардування єгипетських збройних сил для повернення каналу у свою власність. США, проте, виступили із засудженням Франції та Великої Британії, що викликало розкол та кризу всередині альянсу. Вийти із кризи вдалося парадоксальним чином: радянське вторгнення в Угорщину змусило країни НАТО знову зосередитися на питанні протистояння з СРСР [239, с. 42–47].

Офіційна позиція Італії щодо Суецької кризи практично повністю співпадала з американською. Ще влітку 1956 р. Італія пропонувала компромісний план, який би передбачав створення міжнародної комісії для управління каналом. Після початку бойових дій Італія намагалася зайняти якомога більш обережну позицію: дипломати надавали всіляку підтримку ініціативам США. Г. Мартіно в інструкції до представника Італії в ООН, Л. Вітетті, закликав голосувати за американські резолюції по єгипетському питанню. В той же час, міністр інструктував своїх підлеглих робити це надзвичайно обережно, щоб не нашкодити італо-британським та італо-французьким відносинам [383, р.36–38].

В дійсності, позиція Італії щодо Єгипту керувалась економічними інтересами. В 1955 р. Е. Маттеї придбав долю у Міжнародній єгипетській нафтовій компанії, а через деякий час ця доля мала би стати контрольним пакетом акцій. Напередодні кризи ЕНІ приймала участь у прокладенні нафтопроводу між Каїром та Суецом, а також будівництві нафтопереробних заводів на Синайському пів-ві. Вплив Е. Маттеї у Єгипті був настільки

значним, що саме через нього США встановили дипломатичний контакт з Г.А. Насером у вересні 1956 р., таким чином, утвердивши позицію Італії як «мосту» між західним та арабським світом [383, р.35]. Сама ж Суецька криза чудово послужилася планам ЕНІ: завдяки ній були підірвані позиції Великої Британії та Франції на Близькому Сході, а Е. Маттеї отримав шанс закріпитися у регіоні з найбільшими нафтовими родовищами у світі [440, р. 503–504].

Взимку 1957 р. переговори щодо створення ЄЕС вийшли на фінальну стадію. Останнім питанням для обговорення стала конфігурація об'єднаного ринку Європи: чи увійдуть до нього виключно шість країн ЄОВС або ж можливе встановлення особливих стосунків з Великою Британією та іншими країнами [117]. Міністерство закордонних справ Італії виступала за перший варіант. На думку Г. ді Мартіно, проєкт об'єднання ЄЕС із Західноєвропейським союзом, запропонований Лондоном, шкодив інтересам як континентальних європейських держав, так і Великій Британії. Міністр вважав, що Західноєвропейський союз є виключно консультативною організацією, яка поставить занадто вузькі рамки для європейської інтеграції [118]. Врешті-решт, Велика Британія відмовилася від вступу до нової європейської організації.

Договір про створення ЄЕС було підписано в Римі 25 березня 1957 р. Текст угоди складається з 248 статей, які діляться на шість частин. Ключовими є стаття 3, яка визначає конкретні завдання ЄЕС, а також стаття 4, яка визначає склад керівних органів організації: Асамблея, Рада, Комісія та Верховний Суд [69]. На думку Л. ван Міделлаара, в момент підписання угоди очільники країн-учасниць передбачали, що завдяки створенню спільного ринку Європа більше ніколи не стикнеться із зіткненням національних інтересів. Зокрема, він вказує, що термін «спільнота» був запропонований німецькою делегацією як переклад слова «Gemeinschaft», що позначає міцне і тривале об'єднання, яке надає ідентичність, на відміну

від «Gesellschaft», яке є вільнішою та відкритішою формою об'єднання [180, с. 49–50].

Одночасно із договором про утворення ЄЕС у Римі була підписана ще одна угода про створення Євроатому. Договір передбачав координацію зусиль щодо наукових досліджень в атомній галузі, постачання ядерного палива, необхідних матеріалів для побудови АЕС, надання технічної допомоги та спрощення фінансування атомних проектів. Країни-підписанти також домовлялися про створення спільного центру атомних досліджень, який би займався підготовкою спеціалістів для цієї сфери [67]. Італія, як країна з обмеженими паливними ресурсами, була надзвичайно зацікавлена в розвитку нового типу енергетики і в 1958 р. за допомогою Євроатому розпочала будівництво АЕС у Латіні. Вже в 1965 р. Італія була третім за обсягами виробником електроенергії з АЕС у світі, після США та Великої Британії [280, р. 76].

26 березня проекти законів про ратифікацію обох Римських угод було внесено на розгляд до палати депутатів італійського парламенту. Очікувано, вони зіштовхнулися із критикою лівою опозиції, яку підсумував депутат від комуністичної партії, М. Монтаньяна. Він опонував тезі президента А. Сеньї, що створення ЄЕС покликано зберегти мир в Європі, оскільки нова організація включала до себе лише «одну третину її населення» і «протиставляла себе соціалістичній Європі». Також депутат висловлював припущення щодо погіршення економічного становища Італії у союзі з більш розвиненими країнами [96, р. 34017-34023]. Опозиція, проте, не змогла відхилити закон про ратифікацію договору про створення ЄЕС, який був прийнятий 311 голосами «за» (144 – «проти», 54 депутати утримались від голосування) [340].

Загалом, вступ Італії до ЄОВС у 1951 р. став логічним розвитком подій після вступу до НАТО. Окрім дипломатичного значення, цей крок суттєво зміцнив позиції італійської економіки, зокрема сталеливарної галузі. У наступні роки вирішувалося питання щодо майбутніх кроків у

розвитку європейської інтеграції. Магістральний напрямок – створення об'єднаних європейських збройних сил – було відкинуто після відмови французького парламенту ратифікувати досягнуті домовленості. Організація Італією Мессінської конференції в 1955 р. допомогла «перезапустити» євроінтеграційний процес, спрямувавши його в економічне русло. Тому, не випадковим є факт підписання договорів про створення ЄЕС та Євроатому в 1957 р. саме у Римі, що стало підтвердженням повернення Італією статусу першорядної європейської держави.

2.3. Італія у «золоту добу» європейської інтеграції

Перші роки членства Італії в ЄЕС співпали з «економічним бумом», або «економічним дивом» – безпрецедентним в новітній історії країни періодом розвитку, який став кульмінацією «золотої доби» італійської економіки. ВВП Італії в цей період в середньому зростав щорічно на 5,8%. Основу економічної могутності країни складала промисловість, яка формувала до 47% ВВП країни і станом на 1961 р. надавала робочі місця 7 млн 646 тис. італійців, або 37,4% від усього економічно активного населення. Найбільш розвиненими були чотири галузі: сталеливарна, автомобільна, хімічна та електрична. Також у період «економічного буму» Італія зробила суттєвий технологічний і науковий ривок [269, р. 305–354].

Включення до європейського спільного ринку одразу ж позитивно позначилося на зовнішній торгівлі Італії. Експорт до країн ЄЕС в період «економічного буму» щорічно збільшувався в середньому на 26% (порівняно з 12% зростання експорту до інших держав). Помітно зросла частка окремих держав ЄЕС в експорті і у відносних показниках [232, с. 10]. У 1957 р. доля ФРН в італійському експорті складала 14%, Франції – 6,3%, Нідерландів – 2,2%, Бельгії та Люксембургу – 2,4% [8, р. 275]. Станом на 1963 р. доля ФРН в структурі експорту зросла до 17,9%, Франції – до 10,4%, Нідерландів – до 3,6%, Бельгії та Люксембургу – до 3,6% [9, р. 299]. В зазначений період суттєвих трансформацій зазнала і структура «експортної

карти» Італії. Вивіз харчових товарів скоротився на 50%, також істотно зменшилася частка тканин та продуктів переробки нафти. Натомість зросла питома вага високотехнологічної продукції: холодильників, пральних машинок, автомобілів, телевізорів, вимірювальних інструментів, друкарських машин, а також хімічних речовин, взуттєвих виробів та одягу [232, с. 10–11; 322, р. 289–290].

Обличчям індустріального прогресу у період «економічного дива» стала компанія ФІАТ під керівництвом В. Валетти. В. Кастроново підрахував, що близько 20% усіх інвестицій в італійську економіку впродовж 1958-1962 рр. були пов'язані з діяльністю цієї компанії. Мова йде не тільки про відкриття нових та розширення існуючих автомобільних фабрик, але і про виробництво гуми, будівництво доріг (найбільшою з яких стала Аутострада дель Соле), виплавку сталі, переробку нафти на бензин тощо. Серед інших компаній, що були визначальними для країни у цей період, були Фінсідер, Фінкантьєрі, ЕНІ, Оліветті, Дзануссі, Кенді [269, р. 380; 322, р. 290–291].

Імпорт з країн ЄЕС зростав ще більш швидкими темпами у порівнянні з експортом – в середньому на 31,4% в рік (проти середнього показника у 16,6%). Відповідно зростала доля країн окремих держав ЄЕС. В 1957 р. частка ФРН в італійському імпорті складала 12,1%, Франції – 5,1%, Нідерландів – 2,1%, Бельгії та Люксембургу – 1,8% [8, р. 275]. В 1963 р. були зафіксовані наступні показники: ФРН – 16,9%, Франція – 9,7%, Нідерланди – 3%, Бельгія та Люксембург – 3,2% [9, р. 299]. При цьому структура імпорту змінювалася і, аналогічно експортній, ставала все більш технологічною, а доля сировини в ній невпинно падала [9, р. 301–306].

У сільському господарстві прогрес, досягнутий у період «економічного дива», був скромним. Значною мірою це пояснюється тим, що для італійських урядів впродовж усього ХХ ст. ця галузь не знаходилась серед пріоритетних: радше, вона розглядалась як резерв ресурсів та робочої сили. Деяка підтримка у цю галузь надходила лише з «Каси для Півдня»,

створеної в рамках обмеженої та запізнілої земельної реформи ще у 1950 р. В 1961 р. задля виправлення ситуації був прийнятий перший з так званих «Зелених планів» для модернізації сільського господарства, однак його успіх носив обмежений характер. Із вступом до ЄЕС Італія також доєдналася до Спільної сільськогосподарської політики, яка до початку 1970-х рр. ніяк не сприяла фермерам та агрокомпаніям, а займалася виключно регулюванням цін на зернові культури та худобу [442, р. 346–347; 322, р. 174–187].

Суттєво сприяло «економічному буму» консервативна політика Банку Італії від керівництвом Д. Менікелли, який продовжував на цьому посту так звану «лінію Ейнауді». Вона полягала у консервативному підході до адміністрування фінансів країни. Впродовж 1950-х рр. бюджетний дефіцит, що виник у післявоєнні роки, був зведений до мінімуму. Що стосується валюти – італійської ліри, то Д. Менікелла підтримував її стабільність і обмежував збільшення грошової маси обміну. Зворотною стороною неприйняття Банком Італії кейнсіанського підходу, на думку В. Дзаманьї, було певне стримування продуктивності італійської економіки та нехтування можливості ліквідації безробіття в країні. У зовнішній торгівлі ліра була прив'язана до американського долару за курсом, встановленим ще у 1949 р. – один до шестисот двадцяти п'яти. Щоправда, вільна конвертація ліри була дозволена лише у січні 1960 р. [442, р. 341].

Ще одним характерним явищем для Італії в часи «економічного буму» став значний рівень акумуляції капіталу (в середньому 22,6%), причому цей показник забезпечувався не тільки державним, але й приватним сектором економіки. Першість за рівнем нагромадження капіталу тримала металургійна галузь – 32%. Суттєво вирізнялися показники у хімічній, нафтопереробній та текстильній промисловості (по 22%), а також у машинобудуванні (21%) [9, р. 393–394; 232, с. 11]. Стрімке зростання акумуляції капіталу створювало сприятливі умови для збільшення інвестицій у модернізацію обладнання, закладаючи підґрунтя для

подальшого прогресу підприємств. Водночас, користуючись перевагами вільного руху капіталу в межах ЄЕС, власники компаній почали переміщувати частину своїх коштів за межі країни. Це явище згодом перетворилося на сталу тенденцію, яка мала несприятливий вплив на економіку Італії [232, с. 11].

Наприкінці періоду «економічного буму» заробітні плати працівників почали поступово зростати через практично повне подолання безробіття в Італії, що стало можливим завдяки поєднанню кількох чинників. По-перше, італійський промисловий сектор швидко розвивався і міг забезпечити роботою значну кількість працівників з проблемних галузей, таких як аграрний сектор [232, с. 11]. По-друге, завдяки європейській політиці вільного пересування робочої сили, значна кількість італійців (в середньому 280 тис. щороку протягом 1958-1963 рр.) емігрувала в пошуках роботи. Як наслідок, рівень безробіття знизився до рекордно низького показника у 2,5% [9, р.335], що змусило роботодавців підвищувати оплату праці. Перші значні підвищення зарплат були зареєстровані у 1962-1963 роках і коливалися від 8,5% до 10,8% в залежності від сфери діяльності [9, р. 345].

Неоднозначним наслідком «економічного буму» було збільшення розриву у ступені розвитку між північчю та півднем країни. Стрімке економічне зростання торкнулося, в першу чергу, таких регіонів, як Ломбардія, П'ємонт, Венето, Емілья-Романья. В той же час, на півдні, який залишався переважно аграрним регіоном, різко зменшувалася потреба у робочих руках. Економічно активне населення було змушено переїжджати на північ країни: у період з 1958 по 1963 рр. кількість таких мігрантів перевищило 900 тис. Ще одним популярним напрямком еміграції стала ФРН, завдяки свободі переміщення робочої сили, запровадженій всередині ЄЕС. В період 1958-1963 рр. туди переїхало 545 тис. італійців, 73,5% з яких походили з півдня країни. Найбільш активно в обох напрямках виїжджали мешканці Пульї, Сицилії та Кампанї [322, р. 296–297].

Загалом, за перші роки перебування Італії в об'єднаному європейському ринку в рамках ЄЕС, які збіглися з періодом «економічного дива», в італійській економіці відбулися не лише кількісні, а й якісні зміни, що визначили траєкторію розвитку країни на наступні десятиліття. З відносно слаборозвиненої, аграрної держави Італія трансформувалася у сучасну, розвинену промислову країну, яка посіла вагоме місце в європейській та світовій економіці. Значною мірою такий вектор розвитку був результатом виваженої урядової стратегії, спрямованої на осучаснення країни та максимальне використання переваг від лібералізації ринкових відносин. Водночас, попри такі досягнення в економічному зростанні, Італії не вдалося випередити ФРН та Францію, які зберегли свої провідні позиції всередині ЄЕС [232, с. 12].

Неймовірно важливим аспектом європейської інтеграції для Італії була участь у створенні нових можливостей для розвитку енергетичної галузі. Через півроку після підписання Римських угод, 8 жовтня 1957 р., рада міністрів ЄЕС та Вищий орган ЄЕС знову зібралися у Римі та підписали протокол про засоби забезпечення узгодженої політики у сфері енергетики, який складається із преамбули, п'яти статей та додатку. У преамбулі автори документу відмітили, що навіть за умов недостатньої сформованості єдиного ринку, потреба в запровадженні енергетичної політики в ЄЕС є нагальною, адже нерівноправність у забезпеченні енергією є перешкодою, яку дуже важко подолати, і в подальшому ця нерівноправність буде тільки зростати, оскільки потреби європейських країн в енергії будуть зростати швидше, аніж видобуток внутрішніх енергетичних ресурсів. У документі також відзначається необхідність солідарного підходу щодо зовнішніх постачальників і щодо економіки інших країн-учасниць. Інвестиції у енергетичний сектор є дорогими і повертаються через довгий час; спроба самостійно забезпечити свою енергетичну безпеку може ускладнити економічне становище будь-якої європейської держави [35, р. 574; 194, с. 72].

Делегації країн-учасниць наголошували на недостатності існуючих статистичних даних та інструментів для координації енергетичної політики. Складність у цьому напрямку полягала у швидких змінах в енергетичній галузі, зокрема, популярності нових видів енергії замість вугілля, а також недостатньої надійності даних щодо потреб економік країн ЄЕС на найближчі роки. Були запропоновані наступні заходи:

- оцінити перспективні резерви енергії та розробити прогноз щодо майбутніх потреб;
- встановлення умов, за яких інвестиції у енергетичний сектор та підприємства можуть здійснюватися у найбільш економний спосіб;
- координація енергетичної політики, включаючи торгівлю з третіми країнами, та із загальною економічною політикою кожної країни [35, р. 575; 194, с. 72–73].

Механізми координації торгівлі енергетичними ресурсами з третіми країнами були уточнені у статті 5 Протоколу: «Без шкоди для роботи, що проводиться в рамках Ради асоціації з Великою Британією, і відносин з країнами, що не є членами Співтовариства в рамках Організації європейської економічної кооперації, за взаємною згодою може бути вирішено, а також для вивчення конкретних проблем запросити представників країн, які не є членами ЄЕС, брати участь у засіданнях зі Спільним комітетом або в спеціальних сесіях за участю Вищого органу та Ради міністрів» [35, р. 576]. Італія, як один з підписантів Протоколу, формально зобов'язувалася дотримуватися цього принципу у зовнішній політиці [194, с. 73].

В дійсності, Італія в цей час дозволяла собі проводити власну енергетичну політику. Відомий режисер, письменник і поет П. П. Пазоліні у недописаному романі «Нафта» надав ЕНІ таку характеристику: «Однак ЕНІ була не лише компанією, вона була топосом влади, і про це всі надто добре знають, аби мені про це розповідати» [222, с. 108]. Ці слова були

справедливими не лише для внутрішньої політики. Після Суецької кризи президент компанії Е. Маттеї включився у конкуренцію з американськими та європейськими нафтовими компаніями на Близькому Сході та Північній Африці. Зокрема, ЕНІ фінансувала та постачала зброю ФЛН – організації, яка боролася за незалежність Алжиру від Франції [253, р. 32–36]. Ще одною гучною ініціативою Е. Маттеї стала угода з шахом Ірану Мохаммедом Резою Пехлеві про угоду за формулою «75/25», яка передбачала, що 75% від прибутку нафти підуть на користь держави, що володіє родовищем, і 25% – видобувній компанії. Ця угода не мала значних практичних наслідків для Італії, але унеможливила подальше застосування використання загальноприйнятого на той момент у країнах Близького Сходу принципу «50/50». Це було болячим ударом, в першу чергу, по американських нафтовидобувних компаніях [440, р. 503–505].

Наприкінці 1950-х рр. Е. Маттеї звернув увагу на нового потенційного постачальника – СРСР. На це вказує збережений в історичному архіві компанії «ЕНІ» номер «Правди» від 14 жовтня 1958 року (№ 318), в якому були опубліковані основні тези доповіді М. Хрущова на XXI з'їзді ЦК КПРС. Одним із завдань на наступну п'ятирічку називався перехід від вугільної до нафтової економіки [91, ф. 1–13]. Статистичні дані показують гостроту цієї проблеми для СРСР. Станом на 1955 р. питома частка нафти в паливному балансі радянської економіки становила 23,7%, а природнього газу – всього 2,6%. При цьому частка вугілля складала 68,5%. Якраз в цей час у Західному Сибіру були відкриті величезні поклади нафти, однак СРСР бракувало інвестицій та технологій для їх розробки [194, с. 76].

Міжнародна обстановка сприяла поступовому зниженню напруги у стосунках між країнами західного та комуністичного блоку. З приходом до влади в СРСР М. Хрущова, незважаючи на радянську агресію проти Угорщини у 1956 р., поступово відновився діалог між двома ворогуючими таборами «холодної війни». Радянський лідер проголосив, що його країна буде дотримуватися принципу мирного співіснування двох систем. Після

початку Берлінської кризи у 1958 р. відбулася ціла серія взаємних дипломатичних візитів, кульмінацією яких стала зустріч між М. Хрущовим та Д. Ейзенхауером в Кемп-Девіді у вересні 1959 р. Зменшення напруги між головними наддержавами світу відповідно вплинуло і на міжнародну політику їх союзників [436, р.132–133].

Планам «нового Наполеона», як його охарактеризував Д. Йергін, сприяли і зміни в італійській політиці [440, р. 501–503]. Правляча християнсько-демократична партія все більше розчаровувалася у коаліції з правими та правоцентристськими партіями, які поступово втрачали популярність серед виборців. В той же час, ліві партії, особливо соціалістична, все більше віддалялися від Москви після викриття «культу особи» Й. Сталіна на XX зїзди ЦК КПРС та нападу на Угорщину. Враховуючи обидві тенденції, християнсько-демократична на чолі з новим лідером, А. Фанфані, розробила проект лівоцентристської коаліції, яка би дозволила одночасно зберегти лідируючі електоральні позиції правлячої партії та послабити ліву опозицію. У березні 1958 р. А. Фанфані особисто розпочав консультації з цього приводу з послом США в Італії Дж. Целлербахом [233, с. 72–73].

В Державному департаменті США схвально поставилися до аргументів, викладених прем'єр-міністром Італії, але США на той момент не були готові до прийняття радикальних змін в італійській політиці [233, с. 73]. Для Вашингтону було важливим сприяти стабільності у країні, яка була важливим союзником в європейській системі оборони. Головним викликом для НАТО в цей період став запуск в СРСР першого штучного космічного супутника у 1957 р. Це змусило повністю переглянути оборонну доктрину. В рамках нового підходу адміністрація Д. Ейзенхауера запланувала розмістити в кількох європейських країнах ракети середньої дальності «Юпітер» із ядерним зарядом, подібні до ракет «Тор», які вже перебували на озброєнні у Великої Британії. Така стратегія мала сприяти

децентралізації НАТО і зменшенню витрат по утриманню військового контингенту в Європі [428, р. 147–156].

Далеко не всі американські експерти підтримували ідею адміністрації президента США. Джордж Кеннан, дипломат і автор концепції «стримування» СРСР, вважав, що розміщення «Юпітерів» суперечить запропонованому ним підходу та призведе до ескалації «холодної війни». Існували і заперечення з суто технічних міркувань. «Юпітери» запускалися зі стаціонарних баз, розташування яких легко могло стати відомим супротивнику, а значить, місця їх розташування ставали першочерговими цілями в разі обміну ядерними ударами. Процес приведення ракет у бойову готовність був досить довготривалим. Через це, у випадку справжньої загрози, «Юпітери» найімовірніше були б знешкоджені ще до моменту їх старту. Водночас, сама їх присутність створювала потенційну небезпеку для мешканців прилеглих територій [367, р. 81–85].

Першим варіантом для розміщення американської атомної зброї була Франція. Однак, американо-французькі перемовини зайшли в глухий кут через надмірні, на думку США, амбіції Ш. де Голля. Тому вже скоро адміністрація Д. Ейзенхауера зупинила свій вибір на Італії та Туреччині. В 1959 р. італійське керівництво, після року перемовин, дало згоду на розміщення ракет «Юпітер» на півдні країни біля м. Джоя-дель-Колле [380]. Для Італії цей крок був важливий, в першу чергу, з точки зору підвищення свого статусу в системі міжнародних відносин. До того ж, християнсько-демократична партія мала змогу продемонструвати своїм виборцям наочну підтримку з боку США, а значить, підтвердити правильність євроатлантичного курсу у зовнішній політиці. Ще одна мета, якої досягала Італія – зміцнення обороноздатності країни без збільшення витрат. Щоправда, рішення щодо використання зброї приймала, в першу чергу, американська сторона [428, р. 196]. М. Трахтенберг вважає, що італійське командування не було готовим до управління такою зброєю, оскільки місцеві військові експерти зазвичай концентрували увагу на практичних

аспектах використання ядерної зброї, недооцінюючи стратегічні переваги, які виникали від самої її наявності [428, р. 318].

Економічні питання, проте, превалювали над політичними у зовнішній політиці Італії. З 1958 р. її уряд почав проявляти зацікавленість у поліпшенні відносин з СРСР задля уможливлення виходу італійських компаній на радянський ринок – саме з цією метою міністерство закордонних справ призначило нового посла до Москви Л. П'єстромаркі. До нього цю посаду протягом семи років займав М. ді Стефано, за якого італо-радянські відносини були зведені до мінімуму, а італійське посольство переважно займалося спостереженням за розвитком американо-радянських стосунків [272, р. XXXI–XXXII]. Новий посол одразу ж розпочав роботу над створенням сприятливих умов для італійських компаній в СРСР. Сам Л. П'єстромаркі згадував у мемуарах, що для нього нове призначення стало своєрідним експериментом – за своїми переконаннями він був антикомуністом, і прагнув довести або спростувати свої погляди щодо соціалістичного суспільства [272, р. VIII–IX].

На той момент обмежені італо-радянські комерційні відносини відбувалися у кліринговому порядку, тобто, країни обмінювалися партіями товарів однакової вартості без грошових транзакцій. Перелік та обсяги товарів визначались заздалегідь і прописувалися у щорічному договорі [256, р. 54–54.]. У вересні 1958 р. Е. Маттеї через Л. П'єстромаркі розпочав переговори щодо закупки партії сирової нафти обсягом до 500 тис. тон в обмін на 20-30 тис. тон синтетичної гуми поза межами звичайної угоди [272, р. 10]. В грудні того ж року очільник ЕНІ здійснив таємний короткий візит до Москви, зробивши зупинку на зворотному шляху з Китаю до Італії. За його дорученням, один із його заступників, Дж. Ратті, провів попередні перемовини щодо закупівлі сирової нафти за ціною 10,85 дол. за тону в обмін на італійські товари, такі, як гума, або машинне устаткування, з посадовими особами «Союзнефтеекспорту», «Разноімпорту» та «Машиноекспорту» [92, f. 95–96].

Хоча візит делегації ЕНІ до Китаю та СРСР був таємним, інформація про нього швидко дійшла до уряду США [194, с. 77]. 23 грудня 1958 р. Д. Целлербах зустрівся з А. Фанфані у Римі. Поїздка Е. Маттеї була одною з основних тем у розмові. Американський посол висловив обурення тим фактом, що Е. Маттеї отримав дозвіл на відвідування комуністичних країн, і висловив сумніви у проатлантичній орієнтації італійського уряду. А. Фанфані виправдовувався тим, що, незважаючи на те, що Італія приєдналася до санкцій, введених Координаційним комітетом з експортного контролю на експорт стратегічних матеріалів до комуністичних країн, не існує законів, які би у принципі забороняли італійським бізнесменам займатися справами у СРСР чи Китаї. Італійський прем'єр-міністр також додав, що Е. Маттеї повідомив його про поїздку лише за день до відльоту, а на пропозицію обмежитись хоча б прямим візитом до Пекіну без зупинки у Москві відповів відмовою. Частина документу, що стосується візиту ЕНІ, досі залишається засекреченою і не була опублікована [78].

Переговори між Італією та СРСР стосовно експорту нафти так і не були перервані. З 2 по 4 липня 1959 р. Дж. Ратті знову знаходився у Москві, де продовжив обговорення умов угоди з представниками «Союзнефтеекспорту», «Разноімпорту» та «Машиноекспорту», а також відвідав посольство Італії та міністерство закордонних справ СРСР. Була досягнута попередня домовленість з «Союзнефтеекспортом» щодо ціни на нафту, яка мала би складати від 1,60 до 1,76 дол. за барель в залежності від родовища. Дж. Ратті відмічав складнощі перемовин щодо експорту італійської продукції в обмін на нафту задля урівноваження платежів. У «Разноімпорті» були зацікавлені в італійській продукції, однак голова об'єднання скаржився на радянську бюрократію, яка ускладнювала обмін; представник «Машиноекспорту» намагався принизити досягнення ЕНІ, і вважав, що СРСР немає чому вчитися у Італії в нафтопереробній галузі [92, f. 10; 92, f. 88–92].

Через рік, у березні 1960 р., почали вимальовуватися обриси майбутньої італо-радянської нафтової угоди. На цей раз до переговорів, окрім вищезгаданих радянських об'єднань, додатково були залучені представники міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, «Техмашімпорту» та «Союзхімекспорту». ЕНІ пропонувала поставити до СРСР машинного устаткування компанії Нуово Піньоне на 25-30 млн. дол., труби великого діаметру на 15 млн. дол. і синтетичної гуми на 30 млн. дол. в обмін на партію сировини нафти вартістю, що дорівнювала поставленим товарам. ЕНІ також стало відомо, що «Союзнефтеекспорт» одночасно проводив переговори над аналогічною франко-радянською угодою. Окрім того, СРСР розпочав переговори по співробітництву з ще двома великими італійськими компаніями: ФІАТ та Шатійон [93, f. 21–25].

3 жовтня 1960 р. сторони домовилися про фінальні умови. Ціна угоди зростала до 200 млн. дол.: СРСР експортував 12 млн. тон нафти за ціною 1,25 дол. за барель із загальною вартістю партії 100 млн. дол. Така ціна була нижчою за середньосвітову, яка складала 1,60 дол. за барель, і була результатом компромісу між початковими пропозиціями італійської та радянської сторін. В обмін ЕНІ та інші італійські компанії протягом 1961–1965 рр. мали поставити машинне устаткування вартістю більш ніж 30 млн. дол., 240 тис. тон труб великого діаметру вартістю 45 млн. дол. та 50 тис. тон синтетичної гуми вартістю 21 млн. дол. [256, p. 368–369]. Через тиждень, 11 жовтня, угода була підписана в Москві, причому Е. Маттеї особисто прилетів поставити свій підпис. Про хід переговорів особисто був проінформований М. Хрущов. Під час її підписання він знаходився у закордонному відрядженні, але він зустрівся з Л. П'єстромаркі і заявив, що, на його думку угода піде на користь СРСР, але пошкодував, що не зміг зустрітися з очільником ЕНІ особисто [171, p. 433–434].

Італо-радянська нафтова угода викликала негативну реакцію у керівництва ЄЕС та НАТО. Через кілька тижнів після підписання контракту Економічний комітет НАТО утворив робочу групу з вивчення залежності

західноєвропейських країн від імпорту нафти з СРСР. У травні 1961 р. був опублікований звіт для внутрішнього використання. У його висновках наголошувалося, що основною причиною зростання експорту нафти з СРСР до Європи стала радянська політика зниження цін, тобто демпінг. Ще одна причина участі західноєвропейських країн в торгівлі з СРСР полягала в тому, що вони могли не витратити валюту, а натомість розраховуватися продуктами надлишкового виробництва, які не вдавалося реалізувати у країнах «вільного світу». Ступінь залежності від радянської нафти серед країн НАТО в Європі варіювалася від 0,2% у Нідерландах до 21,5% у Греції; показник Італії склав 14,8%. Рекомендації робочої групи зводилися до того, що країни-учасниці НАТО мали діяти з розважливістю та обережністю при встановленні обсягу майбутнього імпорту радянської нафти, щоб утримувати його на рівні, який обмежить ризики; вони також мали вжити правові та адміністративні засоби для обмеження, у разі необхідності, імпорту радянської нафти, а також утриматися від експорту труб великого діаметру [256, р. 380–386].

В березні 1961 р. до Італії прибув спеціальний посол Дж. Кеннеді А. Харріман, який виклав А. Фанфані зовнішньополітичне бачення адміністрації нового президента США. Американський посол також зустрівся з Е. Маттеї, який «з палаючим обуренням говорив про дискримінацію проти Італії та його групи, зокрема, з боку головних нафтових компаній США та Британії», чия короткозора політика підштовхнула його до угоди з СРСР. Вони мали усвідомити, що світ змінився, і для країн із нафтовими родовищами недостатньо було просто частки у прибутку: вони прагнули участі у процесі. Е. Маттеї скаржився на несправедливість проти ЕНІ, говорячи, що «ми теж є союзниками, ми також є частиною Заходу і хочемо залишитися із Заходом» [79].

6 червня 1961 р., Конгрес США розглянув звіт «Радянська нафта в холодній війні», який підготували Х. Хоскінс та Л. Герман. Аналітики відмічали різке зростання обсягів видобування нафти та її експорту як до

країн Азії та Африки, так і до країн Західної Європи. Особливий акцент було зроблено на Італії, яка завдяки угоді 1960 р. стала найбільшим покупцем нафти серед європейських країн НАТО. На думку авторів звіту, мотиви СРСР визначалися не прибутком і виходили за межі торгівлі. Ціна нафти, яку вивозила Італія з радянських чорноморських портів, складала лише 62,5% від близькосхідної. Збільшення обсягів експорту нафти до Італії могло би спричинити її вихід з європейського спільного ринку, а також вплинути на її подальшу позицію в «холодній війні». До того ж, Італія могла перепродавати радянську нафту іншим країнам ЄЕС, таким чином, зміцнюючи позиції СРСР в країнах Західної Європи [21, р. 4–6]. Р. Кантоні пізніше назвав цю стратегію «радянським нафтовим наступом» [266, р. 182–186]. Б. Баньято вважає, що чутки про італо-радянські перемовини також стали одним із каталізаторів створення ОПЕК [256, р. 522–523].

У колі держав-учасниць ЄЕС розгорнулося обговорення щодо можливого переосмислення засад енергетичної стратегії. Франція, будучи видобувником та переробником нафти з Північної Африки, виступала проти небажаного суперництва на ринку. Натомість Італія та ФРН демонстрували схильність до співпраці з СРСР у нафтовій галузі. Підсумком обговорення став меморандум ЄЕС про енергетичну політику, прийнятий 25 червня 1962 р. [194, с. 80]. Документ зосереджувався на таких проблемах, як нерівномірний доступ до енергії, перехід від вугілля до нафти та атомної енергетики і енергетична безпека, яка включала в себе і відносини з постачальниками з-за меж ЄЕС [30].

Стаття 26 меморандуму прямо вказувала на небажаність закупівлі енергоресурсів з СРСР та його союзників: «Проблема поставок зі східних країн тісно пов'язана з безпекою поставок. Співтовариство не може ігнорувати небезпеку, яку для його постачання може становити припинення цього імпорту. Зараз світ перебуває в періоді енергетичного перенасичення, і рівень, якого зараз досягають за рахунок імпорту зі Сходу, не ставить Співтовариство в небезпечний стан залежності. Але ця ситуація може

змінитися, якщо не будуть узгоджені певні загальні правила. Держави-члени вже проводять регулярні консультації щодо кількості нафти, яку вони включають у торговельні угоди з цими країнами. В рамках положень Римського договору, що стосуються встановлення спільної політики, яка, з огляду на умови торговельних відносин з країнами Сходу, передбачає контроль на рівні Співтовариства за допомогою квот, повинні бути зроблені заходи для того, щоб загальна квота для Співтовариства могла бути зафіксована» [30, р. 17]. Отже, італо-радянська нафтова угода стала одним із чинників, який спонукав ЄЕС до запровадження спільної політики в галузі енергетики [194, с. 81].

Таким чином, «історичний компроміс», досягнутий між опозиційними партіями, та визволення Італії силами союзників сприяли «розмороженню» політичного процесу, який зупинився з приходом до влади Б. Муссоліні. Після недовгого періоду перебування при владі уряду Ф. Паррі у 1945 р. визначилися три сили, які претендували на першість у італійській політиці – християнсько-демократична, комуністична та соціалістична партії. Така палітра відображала вплив «холодної війни» на розвиток Італії.

Кожна з конкуруючих політичних сил прагнула досягти політичного та економічного відновлення країни, однак програми кожної з них суперечили одна одній. В ході турбулентних післявоєнних років досягти влади вдалося християнсько-демократичній партії на чолі з А. де Гаспері. Суттєву допомогу йому надали США, які прагнули не допустити переходу країни до стану ідеологічного ворога. Саме А. де Гаспері, який очолював державу з 1945 по 1953 рр., заклав курс Італії на євроатлантичну інтеграцію. Протягом цього періоду країна стала членом НАТО, а пізніше – ЄОВС, чим значно підвищила свій статус на міжнародній арені.

Процес укріплення військових та економічних зв'язків із країнами Заходу продовжився за наступних урядів. В 1955 р. Італія за протекцією США стала членом ООН, а в 1957 р. в Римі була підписана угода, яка

передбачала створення спільного європейського ринку разом з ФРН, Францією, Нідерландами, Бельгією та Люксембургом. Не менш важливими були економічні здобутки – завдяки участі в ЄОВС Італія отримала доступ до дешевого вугілля, а також ринків збуту. Skorиставшись шансом, держава допомогла вибудувати потужну металургійну промисловість, яка стала основою для розвитку інших сфер економіки.

Період 1949-1962 рр. став періодом розквіту Італії і дійсно може називатися «золотою добою». Були закладені основи для розвитку країни на майбутні десятиліття. В цей час країна вийшла на одне з перших місць у світі за темпами економічного розвитку. Європейська інтеграція стала одним з головних факторів успіху, дозволивши налагодити випуск високотехнологічної продукції та її експорт на вигідних умовах. З політичної точки зору, Італія почала здобувати суб'єктність на міжнародній арені. Підтвердженням цьому стала активна політика країни як в Західній Європі, так і поза її межами у країнах соціалістичного блоку, Північної Африки, Близького Сходу та інших регіонах. Важливою подією стало розміщення ядерної зброї на території держави, яке слугувало підвищенню статусу в рамках «холодної війни». Завдяки тісній співпраці з країнами НАТО та ЄЕС Італія змогла в короткий термін відновитися після Другої світової війни і досягти стрімкого прогресу в політичній та економічній сферах.

РОЗДІЛ 3. МІСТ МІЖ ЗАХОДОМ І СХОДОМ: ІТАЛІЯ ЯК МІЖНАРОДНИЙ ПОСЕРЕДНИК (1963-1987 РР.)

3.1. Перехід від «лівого повороту» до ініціатив «року Європи»

З приходом до влади у США Дж. Кеннеді у 1961 р. поживалися двосторонні італо-американські відносини. В першу чергу, це було викликано побоюваннями адміністрації нового президента щодо майбутнього американо-європейських відносин та євроатлантичної інтеграції після низки демаршів з боку Франції під керівництвом Шарля де Голля. Відчувалася необхідність змін у Західній Європі, яка була викликана економічним піднесенням 1950-х рр. З однієї сторони, воно створювало у широких верств населення очікування щодо покращення рівня життя, а тому вони все більшу популярність набирали ліві партії. З іншої сторони, інтелектуали і загалом верхівка починали критикувати матеріалізм сучасної цивілізації і дрейфували в сторону консерватизму. Для недопущення зростання прірви між двома полюсами суспільства оптимальним рішенням виглядав союз помірковано консервативних та помірковано лівих сил, який би забрав більшу частину голосів виборців і зміцнив з політичної точки зору положення європейських урядів [410, р. 875–876].

Італія, в якій склалися всі передумови для утворення правлячої лівоцентристської коаліції, могла, на думку Дж. Кеннеді, стати прикладом для інших європейських держав [410, р. 876]. Саме ця проблема була ключовою темою для обговорення під час вже вищезгаданого візиту А. Харрімана до Риму у березні 1961 р. Між американським послом та італійським прем'єр-міністром була досягнута домовленість, що, в разі відмежування соціалістичної партії від комуністичної у питаннях зовнішньої політики, НАТО та трудового законодавства, соціалісти зможуть увійти до складу уряду після наступних парламентських виборів. А. Харріман також наголосив, що християнсько-демократична партія має скоріше шукати підтримки в електораті соціалістичної партії, а не в її лідера

– П. Ненні, який занадто довго асоціювався з П. Тольятті. А. Фанфані погодився із озвученим планом, додавши, що на заводі можуть стати лише депутати правого крила його власної партії [80].

Одразу після візиту А. Харрімана у Мілані відбувся XXXIV конгрес соціалістичної партії, на якому під впливом США було прийнято рішення про розрив з колишніми союзниками – комуністичною партією. Б. Баньято порівнює міланський з'їзд з Бад-Годесберзьким з'їздом Німецької соціал-демократичної партії 1959 р., за рішенням якого партія відмовилася від марксизму як теоретичної бази власної політичної сили [256, р.154; 233, с. 74]. У звіті Державного департаменту США відмітили цю подію як позитивний сигнал стосовно утворення лівоцентристської коаліції. Ще одним позитивним знаком стала заява П. Ненні про готовність співпрацювати з християнсько-демократичною партією в цілому, а не лише з її «демократичними елементами», як це було в минулому. Також відмічалось, що частина соціалістів прихильно ставилася до США, що можна було би використати в майбутньому [81]. Готовність партії П. Ненні до зміни позиції пояснювалась ще і проблемами з фінансами: з 1956 р., після охолодження стосунків із комуністами, останні перестали виплачувати соціалістам щомісячну суму приблизно у 100 тис. доларів, до яких додавалися також відсотки від торгівлі Італії з країнами за «залізним занавісом» [261, р. 165].

Тоді ж, навесні 1961 р., розпочалася підготовка до зустрічі між Дж. Кеннеді та А. Фанфані. У квітні особистий радник американського президента А. Шльозінгер-молодший разом із експертом Інституту оборонних досліджень Дж. Кінгом, який навчався в Італії і добре розбирався в місцевій політиці, здійснили неофіційний візит до Болоньї. Там вони взяли участь у конференції, присвяченій зовнішній політиці США та організованій журналом «Іль Муліно» [261, р. 154–158]. Візит не був спонтанним: головним редактором журналу і директором однойменного видавництва був Фабіо Лука Кавацца, один із головних посередників в

італо-американській культурній дипломатії. За його допомогою Дж. Кінг зустрівся у Римі з А. Фанфані, А. Моро, П. Ненні, Дж. Гронкі та іншими провідними італійськими політиками [261, р. 160–167].

У червні А. Шльозінгер-молодший підготував доповідну записку до майбутньої зустрічі між Дж. Кеннеді та А. Фанфані, у якому радив американському президенту торкнутися наступних тем:

- запитати думку А. Фанфані щодо «лівого повороту»;
- дати зрозуміти, що, якби завдяки співпраці з П. Ненні, вдалося би залучити голоси робітничого класу і не піддавати сумніву позицію Італії в НАТО, на це варто було би піти;
- запитати у А. Фанфані, чи можуть США чимось посприяти задля поглиблення розриву між соціалістами та комуністами в Італії;
- обговорити нові методи боротьби проти радянського шпіонажу та диверсійних акцій [261, р.152–153].

12-13 червня 1961 р. у Вашингтоні відбулося дві зустрічі між лідерами США та Італії, перша з яких була присвячена обговоренню стратегії НАТО [82], а друга – економічній допомозі Сомалі [83]. А. Фанфані погоджувався з ідеєю Дж. Кеннеді щодо насичення країн НАТО конвенційною зброєю, оскільки вона би підвищила поріг потенційного використання ядерної зброї. Також лідери країн обговорили питання розміщення ракет «Поларіс» в Італії [82]. Питання «лівого повороту» стали темою для розмови за вечерею після завершення офіційних зустрічей. А. Фанфані на запитання Дж. Кеннеді щодо причин популярності комуністичної партії в Італії відповів, що основу масу голосів вони набирають в центральних та північних регіонах Італії за рахунок робітників-мігрантів з півдня. За прогнозом італійського прем'єр-міністра, комуністична партія мала би набрати на наступних виборах близько 30%, в той час як коаліція на чолі з християнськими демократами розраховувала на 65% [84]. А. Шльозінгер-молодший також наводить фразу А. Фанфані, яка нібито особливо вразила Дж. Кеннеді: «Іронічно, що

комуністи, які вірять у диктатуру, постійно звертаються до мас; в той час як Захід, який вірить у демократію, постійно звертається до лідерів» [410, р. 878].

Через місяць після зустрічі Державний департамент направив до Білого Дому звіт під назвою «Обриси політики США щодо Італії», в якому містилася наступна рекомендація: «ми повинні заохочувати еволюцію Соціалістичної партії Італії до більшої та ефективнішої політичної незалежності від комуністів, намагаючись не просуватися надто далеко вперед від лінії, якої дотримуються відповідальні прогресивні лідери Християнсько-демократичної партії... Наш вплив має бути спрямований на те, щоб заохотити Соціалістичну партію розірвати зв'язки з комуністами в усіх можливих сферах, зокрема в Загальній італійській конфедерації праці, створювати місцеву адміністрацію з демократичними партіями, а не з комуністами, і змінити свою принципово нейтралістську зовнішню політику» [85].

Ще одним напрямком італійської зовнішньої політики стало питання включення до складу ЄЕС Великої Британії. Із самого початку переговорів у листопаді 1961 р. Італія декларувала позитивне ставлення щодо розширення кола країн-учасниць Спільного ринку. У січні 1962 р. А. Фанфані та А. Сеньї прибули з візитом до Лондону. Останній під час зустрічі заявив Г. Макміллану, що «італійська лінія завжди була і залишиться у ході подальших переговорів прихильною щодо вступу Великої Британії до ЄЕС. В той же час, А. Варсорі відмічає, що Італія негативно ставилася щодо британського запиту на асоціацію країн Співдружності з ЄЕС, що негативно би вплинуло на економіку європейських країн, особливо у сільськогосподарській сфері. Зрештою, Італія самоусунулася від вирішення проблеми і фактично підтримала позицію Ш. де Голля, який наклав вето на вступ Великої Британії [431, р. 268–273].

Незважаючи на постійні італо-американські контакти на найвищому рівні, Італія залишалася лише другорядною країною в рамках НАТО. Це виразно проявилася вже за кілька місяців під час Карибської кризи, коли Дж. Кеннеді досяг таємної домовленості з М. Хрущовим щодо взаємного роззброєння країн-сателітів: в обмін на вивезення радянських ракет з Куби США зобов'язалися демонтувати і вивезти ракети «Юпітер» з Італії і Туреччини до 1 квітня 1963 р. Про угоду знало лише обмежене коло осіб, а американські дипломати мали переконати союзників погодитись на демонтаж під іншими приводами [379]. Вже 26 жовтня 1962 р. посол США у Римі Дж. Ф. Рейнхардт у доповідній записці змальовував перспективи переговорів з урядом Італії. Посол припускав, що перемовини не будуть проблемними за умови, що США публічно продемонструють, що безпека Італії в рамках НАТО залишилась незмінною, а також продовжать співпрацю з країною в рамках СЕТАФ (командування збройних сил США в Південній Європі) [149; 235, с. 141].

В грудні в Білому домі напередодні зустрічі НАТО виробили остаточний план дій щодо Італії та Туреччини. Американський міністр оборони Р. МакНамара запропонував зробити в ході переговорів акцент на небезпечності розміщення на своїй території ядерної зброї, що продемонструвала Карибська криза. До того ж, обслуговування ракет потребувало значних ресурсів, які можна було б перенаправити на утримання інших видів зброї. Додатково, США могли би посилити безпеку середземноморських країн, розмістивши ракети із ядерним зарядом «Поларіс» на субмаринах [131]. Вже за кілька днів після розмови у Білому домі Р. МакНамара зустрівся зі своїм колегою з італійської сторони – Дж. Андреотті, який погодився з аргументами щодо необхідності заміни «Юпітерів» на «Поларіси», і пообіцяв, що його уряд швидко надасть відповідь в разі надходження формальної пропозиції [134].

Офіційний лист від Р. МакНамари надійшов 5 січня 1963 р. [130], а вже 16 січня А. Фанфані особисто прибув до Вашингтону для обговорення

деталей угоди. Дж. Кеннеді під час прийому італійського прем'єр-міністра наполіг на необхідності заміни «Юпітерів» через їх технічну застарілість, додатково запропонувавши замінити розміщені біля м. Верона ядерні ракети «Корпорал» на більш сучасні ракети типу «Сержант». А. Фанфані, натомість, зробив акцент на політичній стороні проблеми. На його думку, про таке рішення не варто було би оголошувати до весінніх парламентських виборів в Італії, оскільки ядерна зброя мала велике психологічне значення для населення в цілому і особливо для збройних сил. Зі своєї сторони, Дж. Кеннеді наполіг на визначених ним термінах, однак пообіцяв зробити все можливе задля зміцнення позицій Італії всередині НАТО [136].

У своїх щоденниках А. Фанфані зазначав, що напряду запитував і Дж. Кеннеді, і Р. МакНамару, чи пов'язано рішення про демонтаж існуючого озброєння із домовленостями, досягнутими між США і СРСР в ході урегулювання Карибської кризи, але останні відкинули це припущення [170]. Імовірно, що італійський лідер не повірив цим запереченням. Тим не менш, 17 січня між ним та Дж. Кеннеді був підписаний меморандум про взаємопорозуміння, який складався з шести пунктів, що регламентували заміну ракет «Юпітер» на «Поларіси», і, відповідно, «Корпоралів» на «Сержанти» до 1 квітня 1963 р. В останньому пункті, який був включений за ініціативи А. Фанфані, зазначалося: «наскільки це можливо, ракети «Юпітер» будуть використовуватися для мирних космічних експериментів скрізь, де це буде найбільш ефективно» [29]. В ніч з 30 березня на 1 квітня рішення меморандуму були виконані, про що збереглися свідчення від безпосередніх учасників демонтажу пускових установок ракет [168].

Ще одним напрямком італійської політики США стала взаємодія з великим бізнесом. В травні 1962 р. до Вашингтону прибув з візитом президент ФІАТ В. Валлетта, якому вдалося зустрітися з найвищими посадовцями США, в тому числі і з Дж. Кеннеді. Італійський бізнесмен обговорював перспективи американо-італійської взаємодії в автомобільній сфері, а також виправдовував дії своєї компанії, яка якраз в ці самі дні

приймала участь у технічній виставці в Москві [381, р. 61–63]. Зі своєї сторони, подібну зустріч намагався організувати Е. Маттеї за допомогою американського журналіста італійського походження Л. Шульцбергера, головного редактора «Нью-Йорк Таймс» [381, р. 44]. Однак цим планам не судилося збутися – 27 жовтня 1962 р. президент ЕНІ загинув у авіакатастрофі за загадкових обставин [381, р. 45–47].

Після урегулювання питань, пов'язаних із Карибською кризою, в італо-американських стосунках знову повернулися до теми «лівого повороту». Цьому сприяла політика Папи Іоанна ХХІІІ, який розпочав нову епоху у відносинах між церквою та державою в Італії. За його короткий період перебування на чолі Святого Престолу (1958-1963 рр.), церква відмовилась від беззаперечної підтримки християнсько-демократичної партії і намагалась зайняти нейтральну позицію. Кульмінацією діяльності Папи Іоанна ХХІІІ стала енцикліка «Мир на землі», видана у 1963 р. В ній він звертався не лише до католиків, а й до віруючих усіх конфесій і навіть до атеїстів із закликом до припинення ворожнечі в усіх її проявах [33]. Така відозва значно контрастувала із риторикою попереднього Папи Пія ХІІ, який закликав до священної війни проти комуністичного і атеїстичного Сходу для захисту християнського заходу. Таким чином, італійські католики отримували своєрідний «дозвіл» на політичний союз із соціалістами [233, с. 76; 322, р. 350–353]. Більше того, енцикліка мала широкий публічний резонанс по всьому світу навіть за межами традиційних католицьких країн. Зокрема, вона стала важливим фактором впливу на суспільну думку в США і в СРСР, надавши поштовх до мирного урегулювання найбільш гострих протиріч в рамках «холодної війни» [193, с. 156-160].

Своєрідним «благословенням» на формування лівоцентристської коаліції стало європейське турне Дж. Кеннеді влітку 1963 р., кінцева частина якого пройшла в Італії. Щоправда, американський президент не встиг зустрітися з Іоанном ХХІІІ, який вмер за кілька тижнів до того.

Натомість новим Папою був обраний Павло VI, який був старим другом сім'ї Кеннеді і намірювався продовжити політику свого попередника. У Римі президент США зустрівся з ключовими італійськими політиками, і навіть мав коротку розмову з П. Ненні і П. Тольятті. Окрім цього, в Римі і в Неаполі Дж. Кеннеді провів масові мітинги, на яких підкреслював прихильне ставлення США до соціал-демократичного вектору розвитку європейських країн, і наголошував, що майбутнє євроатлантичного партнерства лежить не у залежності Європи від Америки, а у рівноцінному партнерстві [410, р. 886–887]. Через кілька місяців, у грудні 1963 р., в Італії був створений перший уряд у коаліції між християнсько-демократичної та соціалістичною партіями на чолі з А. Моро [233, с. 76].

Новому уряду довелося зіштовхнутися з труднощами. Саме в 1963-1964 рр. світова економіка пішла на спад, що негативно позначилося на розвитку країни: зростання зарплат і споживання вкупі з виведенням за кордон значних обсягів капіталу завершили «золоту добу» післявоєнної Італії. У державному бюджеті знову виник дефіцит. На фоні економічних проблем почастишали і політичні суперечки між двома головними партіями у коаліції. Навіть послы європейських держав у Римі описували політику нового уряду як провальну, і, як наслідок, відмічали зростання популярності комуністичної партії [431, р. 296-300].

Не надто прихильно до уряду А. Моро був налаштований і новий президент США – Л. Джонсон. В. Росту, радник з безпеки президента США, після візиту до Італії весною 1964 р. склав песимістичний звіт про стан держави. Він охарактеризував уряд А. Моро як «групу порядних і взаємно лояльних людей», які, проте, не здатні були впоратися з економічними проблемами і розуміли, що їх коаліція може розвалитися будь-якої миті [76]. Прогноз американського представника справдився дуже скоро – вже у липні 1964 р. уряд А. Моро розпався, після чого був скликаний новий уряд під його же керівництвом. На думку В. Росту, в якості «рятівної кавалерії» для Італії мав виступити єврокомісар з економічних та

фінансових питань Р. Марджолін, який міг посприяти притоку капіталу до країни. Уряд США також надав фінансову допомогу у розмірі 700 млн. дол. [76; 431, р. 301–302].

Натомість Італія досягла значного успіху в рамках НАТО: в квітні 1964 р. за пропозицією уряду після виходу у відставку попереднього генерального секретаря, Д. Стіккера, цю посаду зайняв італійський політик та дипломат М. Брозіо. Він представляв республіканську партію, дружню до влади, і довгий час виконував функції посла у Лондоні, Вашингтоні, Парижі та Москві. Таке призначення відбулося за сприяння США, які бажали бачити в якості генерального секретаря НАТО представника європейської держави, а також Великої Британії, яка в ході попередніх перемовин відкликала свого кандидата, сера Г. Качча, на користь Італії. М. Брозіо був переконаний, що головною небезпекою для НАТО була політика деяких членів альянсу: з однієї сторони, амбіції Франції і, з іншої, політика «розрядки», яку впроваджували США [255, р. 165–166].

Італійський уряд на протязі довгого часу, ще з часів адміністрації Д. Ейзенхауера, був учасником переговорів з створення багатосторонніх збройних сил і власне зробив перший крок до реалізації ідеї, коли отримав дозвіл на розміщення американських ракет «Поларіс» на власному крейсері «Джузеппе Гарібальді». Схожі спроби щодо започаткування європейських збройних сил робилися і у Великій Британії. Щоправда, британський уряд наголошував на тому, щоб зберегти контроль над запуском ракет в разі зачіпання «життєво важливих інтересів країни». Зрештою адміністрація Л. Джонсона не виявила бажання розвивати проєкт і в середині 1960-х рр. він був закинутий [431, р. 314–316], незважаючи на те, що М. Брозіо прихильно ставився до політичної інтеграції країн-членів НАТО [255, р. 166].

Політика лівоцентристських урядів стосовно європейської інтеграції була стриманою. Для А. Фанфані, А. Моро, Дж. Сарагата цей вектор зовнішньої політики видавався занадто обмеженим, оскільки куди більш

значущу роль для Італії, на їх думку, мало НАТО. Для цього була і політична причина – загальна суспільна думка в країні на цій проблемі зосереджувалася куди менше, аніж в попереднє десятиліття. Лише частина політичних партій звертала увагу на досвід європейських колег і намагалася його адаптувати в італійських умовах. Щоправда, саме в цей період італійський уряд висунув проект створення у Флоренції Європейського університету, який зрештою був відкритий у 1972 р. Цей заклад став першою в Європі культурною і науковою установою, що займалася переважно дослідженням європейської інтеграції [436, р. 162]. Сьогодні саме там розташований історичний архів ЄС і низка дослідницьких інститутів з дослідження цієї тематики [248].

Зниженню інтересу до ЄЕС у Італії в 1960-ті рр. сприяла і низка політичних криз всередині організації, які знижували її авторитет і які виникали, головним чином, через амбіції Ш. де Голля щодо підвищення міжнародного авторитету Франції. Найбільш суттєвим викликом для майбутнього європейської інтеграції у цей період стала так звана «криза порожнього стільця» навесні 1965 р., яка виникла через побоювання Франції щодо надмірного зростання повноважень Брюсселю. Передвісником буремних подій став візит голови Єврокомісії В. Гальштайна до Білого дому, під час якого той зупинився в Домі Блера, в якому зазвичай розміщуються глави іноземних держав. Він також заявив журналістам, що його посада є чимось на зразок прем'єр-міністра Європи, що викликало міжнародний скандал [180, с. 104].

Наступним кроком для посилення впливу Єврокомісії став пакет пропозицій для держав-членів, запропонований 22 березня 1965 р. Він складався з трьох питань: запровадження фінансування сільського господарства, зміна правил формування бюджету ЄЕС та посилення повноважень Європарламенту. В разі прийняття цих змін Брюссель отримав би значно більші можливості поповнення скарбниці та розподілу коштів поверх урядів держав. Через тиждень відбулися дебати, на яких виникла

суперечка: італійська, німецька та нідерландська делегації вважали, що необхідно голосувати за всі три пропозиції Єврокомісії разом; французька делегація погоджувалася тільки з першою пропозицією і пропонувала голосувати по кожному питанню окремо [180, с. 105].

Сторонам не вдалося досягти швидкого компромісу. Розпочалися переговори, які тривали кілька місяців і завершилися тим, що Ш. де Голль 6 липня 1965 р. відкликав французьку делегацію, розраховуючи таким чином заблокувати роботу ЄЕС. Однак, п'ять інших країн-учасниць продовжили свою роботу у європейських структурах, не давши французькому президенту нав'язати власні вимоги. Поштовхом до виходу з кризи стали президентські вибори у Франції, які пройшли у грудні 1965 р. За результатами голосування Ш. де Голль зберіг свою посаду, однак значно погіршив свої показники у порівнянні з попередніми виборами, що свідчило про неприйняття виборцями його європейської політики. Тому президент Франції був змушений повернутись до переговорів з іншими п'ятьма державами ЄЕС, висунувши про цьому ряд умов щодо обмеження влади брюссельських урядовців [180, с. 107–112].

Врешті решт, 30 січня 1966 р. сторони досягли порозуміння і зафіксували умови повернення французької делегації у документі, який отримав назву «Люксембурзького компромісу». Шість держав домовлялися, що Єврокомісія не може виносити будь-яких важливих рішень, які зачіпають життєво важливі інтереси принаймні однієї з них, без досягнення одностайної згоди після дискусії. Документ чітко не визначав механізм дій у разі неможливості погодження рішення Комісії з усіма делегаціями; натомість у ньому вказувалося, що різниця у поглядах не має перешкоджати нормальній роботі ЄЕС [12]. Незважаючи на свою недосконалість, «Люксембурзький компроміс» владнав кризу і задовільнив амбіції Ш. де Голля, який заявив, що «Франція залишається суверенною» [180, с. 113].

Незважаючи на збереження курсу на євроатлантичну інтеграцію, лівоцентристські уряди продовжили економічну співпрацю з СРСР у

енергетичній сфері. Починаючи з 1960 р., службовці ЕНІ робили запити щодо перспектив розвитку газової промисловості СРСР [93, f. 627–628]. Новий президент компанії, Е. Чефіс, надав перевагу радянському природньому газу через економічні причини. Нідерландський газ був надто дорогим для італійської економіки; італійський споживач в середньому платив 9 лір за кубометр в газу, в той час як у ФРН, країнах Бенілюксу та північній Франції ціна сягала 16 лір. Існували також альтернативні варіанти постачання з Алжиру та Лівії, які були відкинуті через політичні та інфраструктурні труднощі [381, р. 127–128].

Протягом 1965-1969 рр. між ЕНІ та «Союзнафтоекспортом» відбулися переговори, за результатами яких 10 грудня 1969 р. між Е. Чефісом та міністром зовнішньої торгівлі СРСР М. Рижовим було укладено договір про будівництво газопроводу від СРСР до Італії. Передбачалося, що за три роки інфраструктурний проект буде завершений і введений в експлуатацію. Побудова газопроводу фінансувалася за рахунок спільних італо-радянських інвестицій, а також інших країн, через чий території він пролягав: Чехословаччини та Австрії. При цьому, маршрут побудови визначила саме італійська сторона, оскільки Угорщина та Югославія, на яких наполягали з боку СРСР, не мали технічної та фінансової можливості взяти участь в проекті. Загальний термін дії контракту складав 20 років. За цей період СРСР зобов'язувався експортувати 100 млрд кубометрів природнього газу. В рамках угоди радянська сторона також отримала кредит на 200 млн. дол. на закупівлю труб великого діаметра та спеціального обладнання [93, f. 50–58; 93, f. 74–79; 93, f. 101–119].

Інша італійська компанія, ФІАТ, взяла участь у розбудові радянської автомобільної промисловості. Ще в липні 1960 р. В. Валлетта зустрівся з Л. Пьетромаркі, пообіцявши тому грошову винагороду і майбутню посаду у фірмі за просування її інтересів в СРСР [256, р. 85]. Предметні переговори розпочалися у 1962 р., після того, як М. Хрущов особисто завітав до павільйону ФІАТу на згаданій вище технологічній виставці. Зрештою, в ході

довгих переговорів з радянської стороною ФІАТ передала всі повноваження на виготовлення двох своїх моделей автомобілей, усі патенти та технічні специфікації для спорудження виробничого комплексу. Крім того, фірма брала на себе зобов'язання щодо відшкодування у випадках, коли з її провини виникали дефекти у виробленій продукції [256, р. 536–546].

У 1967 р. перед ЄЕС знову постало питання можливого включення Великої Британії до свого складу. Італія одразу ж висловила підтримку: з 26 червня по 1 липня 1967 р. у Лондоні перебував з візитом А. Моро, який запевнив новий лейбористський уряд у своїй підтримці, оскільки, на думку італійського прем'єр-міністра, це дало би поштовх для технологічного розвитку країн Спільного ринку [259, р. 287]. Переговори, проте, затягнулися. В цей же час в самій Італії відбулася політична криза, яка призвела до розвалу лівоцентристської коаліції і змін у зовнішній політиці. Тоді газета «Ль Еспрессо» видала низку публікацій, в яких стверджувалося, що А. Моро вповноважив армійську спецслужбу СІФАР на здійснення державного перевороту в разі необхідності [355, р. 303–305]. Побоювання суспільства щодо такого сценарію розвитку подій могли підсилюватися міжнародними подіями: переворотом «чорних полковників» у Греції та авторитарним стилем управління Ш. де Голля у Франції.

На виборах 1968 р. соціалістична та соціал-демократична партія, які виступали єдиним блоком, набрали набагато меншу кількість голосів, ніж очікувалося; натомість комуністична партія, навпаки, зміцнила свої позиції. Внаслідок цього християнсько-демократична партія була змушена сформувати чотирьохпартійну правлячу коаліцію, що значно скувало як ініціативність уряду як у внутрішній, так і зовнішній політиці країни [355, р. 310–312]. М. дель Перо та Ф. Ромеро вважають, що ці зміни стали одним із поворотних моментів у стратегії Італії в рамках «холодної війни», яка почала входити у фазу «розрядки». На їх думку, ситуація «статусу кво» між двома наддержавами почала призводити до ерозії усіх політичних сил в

Італії – від християнсько-демократичної до комуністичної партій [339, р.25–26].

Значних змін зазнала і ЄЕС. Після того, як Жорж Помпиду змінив Ш. де Голля на посту президента Франції, питання включення Великої Британії до європейських інтеграційних структур знову повернулося до порядку денного. На думку сера К. О'Ніла – дипломата, який очолював британську делегацію, уповноважену займатися питаннями вступу до ЄЕС, Італія займала надзвичайно прихильну позицію щодо цього процесу. На це було декілька причин. По-перше, Італії не подобалася тенденція домінації Франції та Німеччини всередині ЄЕС, внаслідок чого хід європейської інтеграції залежав від двосторонніх відносин між цими країнами. По-друге, італійський уряд вважав, що британські демократичні традиції і політична стабільність позитивно вплинуть на майбутнє спільноти. По-третє, Італія негативно сприймала постійне намагання урядових кіл ЄЕС до встановлення особливих відносин з країнами південної Європи, що створювало небажану конкуренцію у сільськогосподарській сфері. Розширення спільноти на північ мало би виправити цю тенденцію [166, р. 355].

Вже в квітні 1969 р. Італія висловила формальну підтримку британському членству, підписавши у Лондоні спільну англо-італійську декларацію. Коли в серпні 1970 р. новим прем'єр-міністром став Е. Коломбо, який тривалий час представляв країну у євроінтеграційних структурах, відносини між країнами ще більше покращилися. До того ж, влітку 1970 р. на два роки президентом Європейської комісії був обраний представник християнсько-демократичної партії – Ф. М. Мальфатті. В принципі між політиками з усіх політичних сил, навіть з комуністичної партії, існував консенсус щодо підтримки розширення ЄЕС. Сер К. О'Ніл також відмічає сприятливу для вступу Великої Британії роль А. Моро, який головував у Раді Міністрів протягом останніх шести місяців 1971 р. [166, р. 355].

В тому ж році завершився строк повноважень М. Брозіо як генерального секретаря НАТО. За кілька місяців до того, як залишити свій пост, він опублікував програмну статтю під заголовком «Чи переживе НАТО розрядку?». М. Брозіо розглядав НАТО як головний чинник збереження співпраці між Північною Америкою та Європою. На його думку, термін «розрядка» був небезпечний своєю розмитістю, чим користався СРСР, нав'язуючи Європі власне бачення цього поняття [152]. Застороги М. Брозіо не були безпідставними – в 1970-1971 рр. НАТО провело низку досліджень, які виявили, що молоде покоління європейців все менше відчували потребу в атлантичній інтеграції, а ЄЕС поступово перетворювався на суперника США [239, с. 194–195].

З іншої сторони, М. Брозіо звинуватив американську зовнішню політику у «неоізоляціоністських тенденціях», які шкодили інтересам країни і альянсу в цілому [152, р. 238]. Дійсно, президент США Р. Ніксон та державний секретар Г. Кіссінджер, висловлюючи формальну підтримку євроатлантичній інтеграції, насправді були занепокоєні наслідками економічного зміцнення Європи. Явним проявом недовіри до європейських союзників стало призначення на посаду представника США у НАТО міністра фінансів Дж. Коннеллі, який висловив сумніви у майбутньому альянсу. Він вперше поставив перед європейськими союзниками питання про недостатність фінансування з їх сторони та наявність «несправедливих» торгівельних бар'єрів стосовно американської економіки, вимагаючи, таким чином, суттєвих поступок [239, с. 203].

З економічної точки зору, про неоізоляціоністську політику Р. Ніксона свідчила монетарна реформа 1971 р., внаслідок якої був скасований «золотий стандарт» американського долару. Це означало відхід від традиційних принципів функціонування фінансової системи. Відтепер курси валют коливалися відповідно до змін попиту/пропозиції на глобальному ринку, хоча американський долар залишався базовою валютою при міжнародних розрахунках. Система «вільного плавання» валют

призвела до зменшення податкових надходжень та інфляції, внаслідок чого створювалися умови для зростання дефіциту бюджету в усіх західних країн, в тому числі і в Італії [271, р. 223–224].

На додачу до ліквідації Бреттон-Вудської фінансової системи, європейська економіка страждала від нестабільності французького франку та німецької марки. Для забезпечення стабільності ЄЕС міністр ФРН з фінансів та економіки Карл Шиллер запропонував ввести систему плаваючих і взаємозалежних курсів валют [17]. Після кількох місяців переговорів між ФРН та Францією було досягнуто компромісу, погодженого з США іншими країнами-членами спільного ринку: 18 грудня 1971 р. у Вашингтоні була підписана угода, згідно якої курси валют країн ЄЕС підвищувались відносно долару, який був девальвованим на 7,89% відносно долару. Італійська ліра укріплювалась на 7,5%, німецька марка – на 13,5%, нідерландський гульден – на 11,6%, бельгійський франк – на 11,6%, французький франк – на 8,6%, фунт стерлінгів – на 8,6%. Окрім того, запроваджувалася система фінансового «тунелю»: ЄЕС вводив центральну ставку для валют, від якої можна було відхилитися на 2,25% у вищу або нижчу сторону, тобто загальна ширина склала 4,5% [424].

Умови компромісу були оновлені Базельською угодою 10 квітня 1972 р., підписаної головами європейських центральних банків. Згідно її положень, ширина «тунелю» звужувалась до 2,25%, а в разі виходу за ліміт, центральні банки ЄЕС мали автоматично втручатись. Нова система отримала назву «змії в тунелі». Базельська угода також запровадила умовну розрахункову одиницю замість американського долару. До «змії» доєдналися також майбутні члени ЄЕС – Велика Британія, Данія та Ірландія, однак вони отримали значні послаблення. Вже за кілька тижнів, проте, британський фунт стерлінгів був змушений покинути «тунель» [423]. В цілому, Базельська угода закріпила прагнення ЄЕС стати окремою від США потужністю на світовому ринку та заклала підґрунтя для створення єдиної європейської валюти.

Система «змії в тунелі», однак, погано витримувала зовнішні випробування. Вже у січні 1973 р. Італія за прикладом Великої Британії вивела власну валюту з угоди. Банку Італії дозволили не здійснювати відшкодування вже отриманих короткострокових кредитів для підтримки економіки країни; окрім того, Банк Італії отримав дозвіл здійснювати валютні інтервенції за допомогою американського долару, а не валют інших країн ЄЕС. Проблеми італійської економіки стали передвісником остаточної відмови адміністрації Р. Ніксона від залишків Бреттон-Вудської фінансової системи у березні 1973 р. У відповідь на рішення президента США ЄЕС пом'якшив контроль за валютами і розширив ширину «тунелю» до початкових 4,5%, після чого до нього повернулися Франція, ФРН, Данія та країни Бенілюксу. Італійська ліра, разом з британським фунтом та ірландським фунтом, були визнані занадто слабкими валютами, а тому були відпущені у «вільне плавання» [418, р. 2].

Протягом 1972-1973 рр. стосунки між США та європейськими країнами продовжували погіршуватись. 23 квітня 1973 р. Г. Кіссінджер виступив з промовою, закликавши союзників по НАТО ухвалити нову «Атлантичну хартію», яка би чітко пов'язувала питання військового захисту та фінансів. Щоб пом'якшити враження від ультиматуму, незабаром Р. Ніксон та Г. Кіссінджер проголосили 1973 р. «роком Європи», тобто перезавантаження американо-європейських відносин. Однак вже влітку очільники європейських держав змогли скоординуватися і дати відсіч спробам переглянути характер відносин всередині НАТО. Пізніше Г. Кіссінджер визнав, що його квітнева промова стала однією з найжахливіших помилок, яких він коли-небудь припускався, неправильно розрахувавши реакцію європейських союзників [239, с. 206–209].

В той же час, позиція Італії в цій ситуації була радше проамериканською. Офіційна італійська делегація 17 квітня 1973 р., за кілька днів до промови Г. Кіссінджера, відвідала Білий Дім. Голова делегації, Дж. Андреотті, нічого не написав у щоденнику про надмірні

вимоги з боку адміністрації Р. Ніксона. Навпаки, головною темою розмови було зміцнення єдності всередині НАТО. Дж. Андреотті запевнив американських візаві, що кризова ситуація всередині Італії не позначиться на відданості країни атлантичній співпраці. Також обговорювалися питання поточної політики Китаю та проблеми Близького Сходу. Наприкінці зустрічі, Р. Ніксон наголосив на необхідності пошуку альтернативних джерел постачання нафти для того, щоб не піддаватися на енергетичний шантаж з боку СРСР [164, р. 159–160]. Теми розмови чітко висвітлюють, що ініціатива в діалозі належала американській стороні, оскільки відносини з Китаєм та питання арабо-ізраїльського врегулювання були головними у зовнішній політиці Г. Кіссінджера [179, с. 117–155].

Таким чином, протягом 1962-1973 рр. в італійській зовнішній політиці в рамках НАТО та ЄЕС відбулися значні зміни. Вони визначалися, в першу чергу, двосторонніми стосунками між Італією та США та еволюцією внутрішньої партійної системи. Ініціатива у цих відносинах зазвичай знаходилася на стороні Білого дому. Найбільшу вагу розвитку італо-американських відносин на цьому етапі приділяв Дж. Кеннеді, який значно підвищив статус Італії в рамках НАТО і доклав зусиль для перетворення країни на модель розвитку для інших західноєвропейських демократій. Політику адміністрації Дж. Форда була більш стриманою. Із значних успіхів Італії в цей період виділяється призначення М. Брозіо на пост генерального секретаря НАТО. Наступний президент США, Р. Ніксон, зайняв ворожу позицію щодо ЄЕС в цілому, вбачаючи в ньому конкурента для американської економіки. Однак ця позиція лише частково проектувалася на Італію, яка залишалася в добрих відносинах з Вашингтоном.

У сфері європейської інтеграції Італія не займала активної політичної позиції. Делегація держави в ЄЕС переважно підтримувала рішення, спрямовані на посилення ролі Брюсселя на противагу амбіціям Франції під керівництвом Ш. де Голля. Італія також підтримала включення до ЄЕС трьох нових членів: Великої Британії, Данії та Ірландії. Основний акцент

італійські уряди, робили на розширенні економічної співпраці. Завдяки правилам європейського спільного ринку Італія мала можливість імпортувати сировину за вигідними умовами та експортувати власну продукцію до таких країн, як ФРН та Франція. Монетарний сектор став ще одним напрямком співпраці з ЄЕС, особливо актуальним в умовах радикальних змін у глобальній фінансовій системі на початку 1970-х рр.

3.2 Італія в епоху «розрядки»: виклики зовнішньої політики

6 жовтня 1973 р. стало одним із поворотних моментів у сучасній історії людства. В цей день після атаки низки арабських держав на чолі з Сирією та Єгиптом на Ізраїль розпочалася війна Судного дня. Власне бойові дії тривали менше місяця і завершилися військовою перемогою Ізраїлю. Однак арабські країни, заручившись підтримкою Ірану та Венесуели в рамках ОПЕК, використали новий вид зброї – нафту. 20 жовтня вони наклали ембарго на її постачання до США, країн Західної Європи та Японії, пояснюючи це дружньою позицією цих держав до Ізраїлю. Наслідки такого рішення вийшли далеко за рамки Близького Сходу [440, р. 588–612]. Напередодні війни ціна на нафту на світовому ринку складала близько 2,9 дол. за барель. В ході 9-місячної кризи ціна досягла 23 дол. за барель, а в результаті домовленостей між США та ОПЕК, які завершили ембарго, ціна стабілізувалася на рівні 11,65 дол. за барель [440, р. 625–626].

Близькосхідна політика дедалі більше втягувала в себе європейські країни, зокрема Італію. 23 липня 1968 р., незабаром після вильоту з Риму, троє терористів з НФПВ захопили літак ізраїльської авіакомпанії «Ель Аль», який прямував з Лондону до Тель-Авіву, і змусили пілотів посадити літак у Алжирі. Коли у відповідь ізраїльські спецслужби здійснили спецоперацію проти НФПВ в Бейруті, П. Ненні, що обійняв посаду міністра закордонних справ, засудив дії Тель-Авіву як такі, що заважали переговорам італійського уряду щодо визволення заручників. Через рік НФПВ здійснили ще один теракт у повітряному просторі Італії, захопивши літак американської компанії «Транс Ворлд Ейрлайнс» і направивши його до Дамаску. На цей раз

італійський уряд не приймав активної участі як посередник, солідаризувавшись з американською та ізраїльською позицією [333, р. 76–77].

Протягом 1969-1973 рр., коли А. Моро очолював Міністерство закордонних справ, Італія намагалася проводити в цілому проарабську політику. Зокрема, новому міністру вдалося налагодити стосунки з новим лідером Лівії – М. Каддафі, що прийшов до влади внаслідок перевороту у 1969 р. А. Моро активно співпрацював і з іншими близькосхідними лідерами. Однак в жовтні 1973 р. ОПЕК наклала ембарго на постачання нафти до Італії за начебто проізраїльську позицію, перекресливши, таким чином, всі попередні дипломатичні зусилля щодо налагодження стосунків [333, р. 77–87]. Підвищення цін на енергоресурси завдали надзвичайно серйозного удару економіці держави. Уряд запровадив тимчасовий мораторій на підвищення цін, однак був змушений дотувати різницю між реальною і нормативною вартістю, що поставило країну на межу банкрутства [381, р. 210–212]. Влітку 1974 р. ФРН та США змушені були рятувати Італію, надавши їй величезні позики [398, р.42–43]. Такими чином, італійська близькосхідна політика зазнала невдачі, а економіка країни зазнала важкого удару.

Криза, спричинена нафтовим ембарго, сприяла солідаризації зовнішньополітичної позиції Італії з іншими країнами ЄЕС та НАТО. В грудні 1973 р. у Копенгагені був скликаний Європейський саміт, на якому країни ЄЕС видали Декларацію про європейську ідентичність. Пункт 10 Декларації визначав нові принципи ведення зовнішньої політики щодо країн за межами Спільноти:

- 1) Дев'ятка, діючи як єдине ціле, прагнучим сприяти гармонійним і конструктивним відносинам з цими країнами. Однак це не повинно ставити під загрозу, гальмувати або впливати на волю Дев'ятки просуватися до Європейського Союзу в межах встановленого терміну.

- 2) У майбутньому, коли Дев'ятка вестиме колективні переговори з іншими країнами, обрані інституції та процедури мають забезпечувати повагу до особливого характеру європейського утворення.
- 3) У двосторонніх контактах з іншими країнами держави-члени Спільноти все більше діятимуть на основі узгоджених спільних позицій [15].

Однак проголошені принципи були порушені ще під час саміту. В ході обговорень у конференцій залі несподівано з'явилися міністри закордонних справ Алжиру, Єгипту, Судану та ОАЕ, які мали намір обговорити питання постачання нафти та стосунків з Ізраїлем. Делегації країн ЄЕС, за винятком Нідерландів, тут же розпочали кулуарні переговори віч-на-віч з представниками арабських країн. До сих пір дослідника достеменно незрозуміло, чи запрошував хтось цих міністрів на саміт; однак вони продемонстрували, що європейські країни в дійсності ще не готові були прийняти нові правила гри у зовнішній політиці [239, с. 272–273].

11-13 лютого 1974 р. у Вашингтоні за пропозицією США була скликана міжнародна конференція з питань енергетики, в якій прийняла участь і італійська делегація. За її результатами міністри закордонних справ Бельгії, Канади, Данії, Франції, ФРН, Ірландії, Італії, Японії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Великої Британії, США, а також президент Ради Європи і Єврокомісії погодилися посилити співпрацю між країнами-споживачами в енергетичній сфері. Окремим пунктом прописувався намір утворити спеціальну координуючу групу, до компетенції якої мав увійти контроль та формування завдань над існуючими міжнародними організаціями та консультації з країнами-виробниками нафти. Це положення прийняли усі делегації, окрім французької [19].

Економічні труднощі – зростання цін, дефіцит пального, безробіття – вилилися у політичну кризу. В травні 1974 р. ліберальна партія вийшла зі складу правлячої коаліції, що значно послабило уряд М. Румора. Останньою спробою зберегти владу став референдум щодо розлучень, які були з певними обмеженнями легалізовані у 1970 р. Християнсько-демократична

партія та Італійський соціальний рух виступали за заборону розлучення і у своїй пропаганді ототожнювали таку позицію з антикомунізмом. За розрахунками очільників партій, референдум мав би мобілізувати їх електорат. Однак за результатами голосування 59,1% виборців виступили за збереження існуючого законодавства, причому відчутний відсоток італійців проголосував «за» навіть у тих регіонах, в яких традиційно перемагали християнські демократи [355, р. 368–371]. Внаслідок втрати довіри виборців соціалісти вийшли з уряду і поклали край лівоцентристській коаліції. Незабаром був сформований новий уряд у союзі між християнсько-демократичною та республіканською партіями на чолі з А. Моро [355, р. 376–378].

У серпні 1974 р. президент Франції В. Жискар д'Естен виступив з новою ініціативою стосовно політичної організації Європи. 9-10 грудня 1974 р. лідери країн ЄЕС за запрошенням французького президента зібрались на саміті у Парижі. За результатами зустрічі була створена Європейська Рада – орган, який складається з національних лідерів країн і вирішує ключові питання зовнішньої політики спільноти. Чи не першим до цієї ініціативи в ході саміту приєднався А. Моро: на його думку, такий орган дозволив би уникнути диктату «великої трійки»: Франції, Німеччини та Великої Британії [239, с. 274–276].

Ще однієї зовнішньополітичною ініціативою В. Жискара д'Естена, до якої доєдналася Італія, стало утворення в 1975 р. G7 – неформального форуму лідерів США, Франції, Італії, ФРН, Великої Британії, Японії та Канади. Метою нового об'єднання стало обговорення глобальних економічних проблем та пошук швидких рішень в обхід традиційних бюрократичних каналів зв'язку. Спочатку ідея G7 викликала опір з боку адміністрації президента США. На думку тодішнього посла Італії у Вашингтоні, Е. Ортони, це було викликано побоюваннями щодо дипломатичної ізоляції з боку європейських держав. В той же час, участь Італії у G7 викликала питання з боку інших членів форуму. Зокрема,

канцлер ФРН Г. Шмідт був занепокоєний економічним станом країни, яка виглядала «хворою людиною Європи». Однак італійському уряду вдалося відстояти своє право стати членом клубу найбільш розвинених країн у західному світі [339, р.70–74].

Таким чином, Італія внаслідок нафтової кризи 1973-1974 рр. втратила частину свободи дій у зовнішній політиці і все більше підпорядковувала її загальній лінії ЄЕС та НАТО. До зменшення зовнішньополітичного впливу призводила і «розрядка» в міжнародних відносинах. Її наслідком стало послаблення ролі Італії як посередника між Заходом і Сходом – стратегії, яку виробила італійська дипломатія у попередні десятиліття. Натомість країна все більше включалася у євроатлантичні інтеграційні процеси в якості країни «середньої ваги», яка рідко започатковувала нові ініціативи, але без згоди і участі якої реалізація рішень ЄЕС та НАТО були б неможливими.

В той же час, на початку 1970-х рр. все більше почала зростати роль позаурядових акторів міжнародних відносин. Найбільш показовою ілюстрацією цього процесу в Італії стала трансформація комуністичної партії, очільник якої, Л. Лонго, віддалився від радянської зовнішньої політики після збройної агресії СРСР проти Чехословаччини у 1968 р. Комуністи також змінили своє критичне ставлення до європейської інтеграції – у 1969 р. партія вперше відправила делегацію до європейського парламенту на чолі з Д. Амендолою. Однак бачення політичної сили відрізнялося від офіційно задекларованих прагнень ЄЕС. Італійські комуністи виступали проти НАТО і просували ідею незалежної, об'єднаної Європи «від Атлантики до Уралу». Ще одним важливим напрямком діяльності італійських лівих стали питання деколонізації і покращення рівня життя у країнах Азії, Африки та Латинської Америки [431, р. 429–438].

Е. Берлінгер, обраний новим секретарем комуністичної партії у 1972 р., продовжив розвиток політичної сили у тому ж напрямку. Він проголосив, що Європа має бути «ані антирадянською, ані

антиамериканською», а натомість може виконувати роль посередника між різними світовими регіонами. В 1973 р. задля популяризації своєї стратегії Е. Берлінгер здійснив ряд візитів до Москви, Парижу, Берліну та Софії, де зустрівся, відповідно, з Л. Брежнєвим, Ж. Марше, Е. Хонеккером та Т. Живковим. Під час зустрічі з радянським лідером очільник італійської комуністичної партії засудив жорстоке придушення реформ у Чехословаччині, оскільки це дискредитувало комунізм на Заході, однак не знайшов розуміння у свого співрозмовника [399, р.194–196].

Війна Судного дня, а також державний переворот у Чилі змінили політичний клімат всередині країни, відкривши шлях до розквіту терору з боку радикальних правих та лівих політичних угруповань всередині Італії. Е. Берлінгер побоювався, що чилійський приклад надихне ультраправих до спроби державного перевороту в Італії; в той же час, він виступив і проти ультралівих, які побачили в нафтовому ембарго ОПЕК ознаку «занепаду капіталізму», і готували революцію з метою захоплення влади. Е. Берлінгер запропонував християнським демократам та соціалістам повернутися до «історичного компромісу» часів Другої світової війни для збереження демократії в країні [150]. Задля уникнення використання власної політичної сили у потенційних провокаціях, інспірованих СРСР, секретар італійської компартії перекрив фінансові потоки з Москви. У нових обставинах Е. Берлінгер почав шукати шляхи до компромісу з християнсько-демократичною партією, а також розвивати дружні стосунки з іншими європейськими лівими силами [399, р. 198–200].

Активність і зростання популярності італійської комуністичної партії стали предметом занепокоєння адміністрації обраного в 1974 р. президента США Дж. Форда. В вересні того ж року відбувся візит президента Італії Дж. Леоне та А. Моро до Вашингтону. Під час зустрічі у Білому домі державний секретар Г. Кіссінджер застеріг своїх співрозмовників, що «відповідальна» комуністична партія є більш небезпечною, аніж «безвідповідальна», оскільки таким чином вона отримує можливість

більшого впливу на політику країни. На це Дж. Леоне відповів, що погоджується з цією думкою. Однак, оскільки Італія не втручалася у політику в Східній Європі, навряд чи СРСР мав би віддавати наказ комуністам радикально втручатися у політичну систему держави. Дж. Леоне також наголосив на важливості фінансової підтримки з боку США для збереження євроатлантичного курсу Італії [86].

Зрештою, італійська комуністична партія, разом з французькою та іспанською, стала одним із засновників нового політичного руху, який отримав назву «єврокомунізм». Згідно цієї доктрини, Італія мала залишатися членом ЄЕС і навіть НАТО, оскільки це забезпечувало існування демократії всередині країни і необхідну стабільність у міжнародних відносинах. В той же час, італійська комуністична партія поставила глобальну ціль – вироблення «нового економічного порядку», заснованого на соціалізмі. На переконання Е. Берлінгера та його однодумців, світ відчував необхідність у радикальних змінах після глобальної кризи 1973-1974 рр. Така зміна світоглядних позицій принесла свої плоди: на місцевих виборах 1975 р. комуністична партія набрала рекордний відсоток голосів – 35%, а дипломатична діяльність дозволила залучити до єврокомунізму політичні сили з багатьох європейських країн [399, р. 204–211].

Ще одним напрямком діяльності Е. Берлінгера стало покращення італо-югославських відносин. Незабаром після зустрічі очільника італійської комуністичної партії з Й. Тіто між Італією та Югославією у невеличкому італійському містечку Озімо в листопаді 1975 р. був підписаний договір, який остаточно підтвердив розмежування кордону, прописані у Лондонському меморандумі 1954 р. [441, р. 512]. На думку Б. Дзаккарії, остаточне урегулювання італо-югославських прикордонних суперечок відкрило для Югославії шлях для широкого співробітництва з ЄЕС. Для Італії договір був вигідним як з політичної, так і з економічної точки зору, оскільки він відкрив для постраждалої від кризи 1973-1974 рр.

новий ринок. Більше того, Італія та Югославія домовились про створення на прикордонні безмитної зони, що стало першим проєктом такого виду між країною ЄЕС та країною, що не входила до складу вільного ринку [441, р. 516–518].

Таким чином, Італія включалася до загальноєвропейських тенденцій у зовнішній політиці, а в деяких з них навіть відігравала провідну роль. Як держава, так і опозиційні політичні сили після глобальної економічної та політичної кризи почали шукати шляхи її подолання. Вихід із поточних проблем вбачався у акценті у розбудові об'єднаної Європи, доля якої не залежала від зовнішньополітичних факторів. На практиці така політика вимагала все більшого розширення ЄЕС на схід. Італійська зовнішня політика 1970-х рр., зокрема прагнення розбудувати дружні італо-югославські відносини та інтерес до долі Чехословаччини, викликають аналогію з німецькою «Остполітік», проголошеною канцлером ФРН В. Брандтом.

Власне німецька «Остполітік» відкрила Італії шлях до налагодження стосунків з Німецькою демократичною республікою (НДР). Для італійських урядів економічні зв'язки з соціалістичною частиною Німеччини були логічним продовженням співпраці з ФРН, яка була головним партнером Італії всередині ЄЕС [303, р. 36–38]. В січні 1973 р. після листування на рівні міністрів закордонних справ Італія офіційно визнала НДР і встановила дипломатичні стосунки [303, р. 69–72]. У серпні 1975 р. у Гельсінкі під час Наради з безпеки і співробітництва в Європі відбулася перша двостороння зустріч в історії обох країн між генеральним секретарем Соціалістичної єдиної партії Німеччини Е. Хонеккером та А. Моро. Лідер НДР запросив італійського міністра до Берліну. А. Моро, зі своєї сторони, відхилив запрошення, але зазначив, що існують всі можливості для налагодження економічної співпраці між двома сторонами вже у найближчому майбутньому [303, р. 73–74].

Контакти між Італією та країнами по той бік «залізної завіси», звісно, вибивалися із загальної стратегії НАТО в рамках «холодної війни». Однак саме в 1970-х рр. вони були виправдані в умовах політики «розрядки», якої дотримувалися й інші країни альянсу. Італо-радянські комерційні відносини, які вийшли на новий рівень після нафтової угоди 1960 р., стали трампліном для налагодження стосунків з іншими країнами Центральної та Східної Європи: Югославією, НДР, Польщею, Чехословаччиною та ін. В історичній перспективі політичні контакти та комерційна діяльність італійських компаній підготували підґрунтя для європейської та атлантичної інтеграції колишніх країн Варшавського договору.

У червні 1976 р. в Італії відбулися парламентські вибори, результати яких викликали тривогу всередині НАТО та ЄЕС: правляча християнсько-демократична партія набрала лише по 38% голосів до нижньої палати та сенату, в той час як комуністична партія набрала приблизно по 34% голосів. Ще до виборів Е. Берлінгер запевняв журналістів у тому, що не збирається виводити країну з НАТО в разі перемоги, однак успіх його політичної сили все одно сприймався іншими країнами альянсу як загроза. Вже через кілька тижнів у Парижі та Берліні відбулося секретні перемовини між американськими, британськими, французькими та німецькими дипломатами, які обговорювали план дій щодо збереження євроатлантичного курсу країни в разі приходу до влади комуністів. Передбачалася можливість запровадження спеціального «плану Маршалла» для порятунку італійської економіки [431, р. 447–449]. У документах із зовнішньої політики США також є свідчення про те, що ЦРУ під час виборів проводило операцію, метою якої було поширення антикомуністичної пропаганди в Італії [87].

У липні був сформований новий уряд на чолі з Дж. Андреотті, в якому західні лідери вбачали політика, здатного впоратися з політичною та економічною кризою в країні. Позитивним сигналом стало запрошення на керівні посади в державі низки молодих та компетентних технократів.

Зокрема, адміністрація Дж. Форда погодила виділення допомоги в розмірі 1-1,5 млрд. дол. протягом року для реалізації економічної програми нового міністра фінансів Г. Стамматі. Уряд Дж. Андреотті також запросив у США дозвіл на проведення постійних консультацій між Римом і Вашингтоном задля допомоги християнсько-демократичній партії задля збереження і покращення її електоральних позицій. Додатково обговорювалась можливість залучення фінансування для взяття під контроль медіа, які, на думку італійських посадовців, в значній мірі орієнтувалися на позицію комуністичної партії [88].

Незважаючи на антикомуністичну риторику та наявність обмежень, пов'язаних з членством у ЄЕС та НАТО, уряд Дж. Андреотті продовжував поглиблювати співпрацю з країнами соціалістичного табору, зокрема з НДР. У вересні 1976 р. ЕНІ та Монтедісон підписали велику угоду загальною вартістю 140 млрд. італійських лір в енергетичній сфері зі східнонімецькою компанією «АХБ Хемі». Ще однією важливою сферою економічної співпраці стала металургія. Найбільш значущим проєктом у цій ніші стала побудова сталеливарного заводу у Брандербурзі італійською компанією Даніелі, причому угода була профінансована банком Італії. Ці угоди підштовхнули уряд східного Берліну закласти у п'ятирічному плані на 1976-1980 рр. розширення співпраці з італійськими компаніями не тільки в енергетиці та металургії, а й в фармацевтичній, хімічній та електротехнічній промисловостях [303, р. 135–136].

Питання, пов'язані із внутрішньою та зовнішньою політикою Італії, стали одною з головних тем для обговорення під час передвиборчої кампанії 1977 р. у США. Дж. Гарднер, посол США в Італії у 1977-1981 рр., згадував, що Дж. Картер, майбутній президент США, під час виборчих перегонів надзвичайно різко висловлювався стосовно «єврокомунізму» та італійської комуністичної партії. Однак через деякий час він змінив риторику на діаметрально протилежну під впливом свого радника Зб. Бжезінського. Така позиція навіть дала можливість його опоненту, Дж. Форду, звинуватити

Дж. Картера у тому, що той «дивиться із симпатією на комуністичний уряд всередині НАТО» [169, р. 29–32].

26-27 липня 1977 р. відбувся візит Дж. Андреотті до Вашингтону. Стенограма розмови між італійським прем'єр-міністром та американським президентом досі не оприлюднена. Згідно зі спогадами Дж. Гарднера, головною темою зустрічі стало виділення економічної допомоги для Італії. Дж. Андреотті також запевнив у незмінності євроатлантичного вибору Італії, незважаючи на будь-який можливий внутрішньополітичний сценарій. Також обговорювалися поточні справи НАТО, відносини із СРСР, а також політичні проблеми Близького Сходу та Сомалі. Головним результатом для Італії стало рішення про надання позики від Експортно-імпортного банку у розмірі трьох з половиною млрд. дол. для розвитку атомної енергетики [169, р. 133–141].

За допомогою позик від США та ЄЕС уряду Дж. Андреотті дійсно вдалося стабілізувати італійську економіку [355, р. 414–415]. Однак проблема політичного насилля, хвиля якого накрила країну протягом 1970-х рр., не зникла. Її кульмінацією стало викрадення А. Моро 16 березня 1978 р. «червоними бригадами» – радикально лівим угрупованням, яке виникло в середовищі студентів університету Тренто, і, на переконання Р. Гарднера, не контролювалося з боку СРСР чи його сателітів [170, р. 227–232]. Саме напередодні викрадення між християнсько-демократичною та комуністичною партіями обговорювався проект створення уряду на основі широкої коаліції усіх основних партій. В обмін на визволення А. Моро терористи вимагали випустити 13 засуджених учасників зі своєї організації, однак усі партії, окрім соціалістів на чолі з Б. Краксі, відмовилися йти на переговори. 9 травня 1978 р. тіло А. Моро знайшли на парковці в центрі Риму неподалік від головного офісу християнсько-демократичної партії. Вбивство одного з найбільш помітних політиків сучасної Італії показало слабкість держави, її неготовність до реагування на серйозні виклики [355, р. 419–421].

На початку 1979 р. відбулися парламентські вибори, за результатами яких було скликано коаліційний уряд з чотирьох партій на чолі з Дж. Андреотті. Довго, однак, уряд не протримався і був розпущений за кілька місяців. Протягом 1979-1981 рр. змінилося ще декілька нестійких урядів. Політична нестабільність супроводжувалася тероризмом радикальних груп. Особливо кричущим випадком стало викрадення у 1981 р. у Вероні американського генерала Дж. Лі Дозієра, якого вдалося знайти і визволити лише через кілька тижнів [355, р. 433–439]. Економіка продовжувала страждати від наслідків кризи 1973-1974 р. В очах західного світу Італія стала «хворою людиною Європи», яка опинилася в залежності від іноземної фінансової допомоги і знаходилася на порозі комуністичної революції. Все це не могло не позначитися на невпинно падаючому міжнародному престижі країни.

Новий удар по італійській економіці нанесла ісламська революція 1979 р. в Ірані, після якої ціна на нафту на світовому ринку різко зросла на більш ніж 60%. Негативні наслідки проявилися вже у 1980 р., коли здорожчання енергоресурсів призвело до уповільнення темпів економічного зростання ЄЕС [44, р. 7–11]. Для Італії особливо тривожною тенденцією стало прискорення темпів інфляції, яка перевищували середні показники ЄЕС. Уряд був змушений вдатися до низки дефляціоністських засобів, які гальмували розвиток економіки країни: підтримати високий рівень процентних ставок та обмежити видачу кредитів задля вилучення «зайвих» грошей з економіки. Окрім того, уряд обмежив індексацію заробітної платні відповідно до підвищення цін [44, р. 18–19].

Реакцією ЄЕС на економічні проблеми країн-членів спільного ринку стало створення ЄМС у березні 1979 р., до якої долучилася й Італія. Новий координуючий орган замінив собою «тунель», встановлений Базельською угодою. Через політичну кризу італійський уряд виявився не готовим брати активну участь у підготовчій роботі: були залучені лише міністр фінансів Ф. М. Пандольфі та невелика група експертів від Банку Італії. Рішення про

вступ до ЄМС, зрештою, було прийнято, виходячи з розрахунку, що обмеження, запроваджені нової структурою, будуть корисним для «оздоровлення» італійської економіки, незважаючи на сумніви з боку опозиції і навіть самого Банку Італії. Координація Італії з іншими країнами ЄЕС в монетарній сфері також підкреслювала європейський вектор розвитку зовнішньої політики, який періодично ставився під сумнів протягом 1970-х рр. [434, р.967–968].

1979 р. також став роком обмеженого прориву у процесі європейській інтеграції після десятиліття відносної стагнації – в ЄЕС відбулися перші загальні вибори до Європейського парламенту. Результати виборів в Італії практично співпали з парламентськими. З 81 місця, які були виділені для країни, 29 місць отримали християнські демократи, 19 – комуністи і 9 – соціалісти. Всього до європейського парламенту пройшли представники 12 партій, які об'єдналися у п'ять блоків (Італійський соціальний рух не входив в жодний з них [54]). Новий формат політичної участі дозволив італійським політикам знаходити нові можливості для міжнародної співпраці, що було особливо цінним для тих політичних сил, які не користувалися масовою прихильністю серед виборців.

Дещо вибивається із загального кризового фону італійської зовнішньої політики 1970-х рр. активна співпраця збройних сил у проєкті НАТО з озброєння ракетами великої дальності «Першинг-2» та «Круїз» європейських країн. Рішення про переозброєння було прийнято у відповідь на розміщення СРСР аналогічних ракет СС-20, які могли досягати навіть до Піренейського пів-ва [274, р. 364–370]. Італійська військова делегація виявилася однією з небагатьох, яка висловила повну підтримку ініціативі США. Натомість більшість європейських країн слідували за позицією Г. Шмідта, який виступав, навпаки, за обмеження програми розміщення ракет великої дальності задля недопущення ескалації у «холодній війні». Міністерству оборони Італії також довелося зіштовхнутися з опором всередині власного уряду, викликаного впливом Е. Берлінгера [274, р. 371–

373]. Але, незважаючи на зовнішні та внутрішні перешкоди, в 1979 р. було ухвалено остаточне рішення про розміщення нових ракет в Італії, причому контроль над «кнопкою» мали не тільки американські, але й італійські військові [376, р. 178–179].

Короткий період перебування на посту міністра закордонних справ Італії Ф. М. Мальфатті (1979–1980) не відзначився помітними ініціативами у зовнішній політиці. Дж. Маммарелла та П. Какаче загалом відмічають втрату впливу цієї посади та її маргіналізації в системі державного управління. Це явище різко контрастувало з провідною роллю міністрів закордонних справ інших країн євроатлантичного простору в цей період [354, р. 228].

Загалом етап 1973-1980 рр. став невдалим, якщо не провальним, для позицій Італії в рамках тодішньої системи міжнародних відносин. Головними причинами неуспіху стали кризи 1973-1974 рр. та 1979 р., які змінили глобальну кон'юнктуру ринку. Різке підвищення цін на нафту та природній газ боляче вдарили по італійській економіці, яка була майже повністю позбавлена власних енергоресурсів. Економічні проблеми вилилися у внутрішньополітичну кризу, яскравим виявом якої був сплеск терору з боку радикальних політичних груп. Викрадення та вбивство прем'єр-міністра А. Моро виявили слабкість держави і неготовність її керівництва справлятися з серйозними викликами епохи. Для союзників по НАТО та ЄЕС Італія на певний час перетворилася ледь не на об'єкт міжнародних відносин, який викликав занепокоєння через загрозу приходу комуністичної партії до влади та тісні контакти з країнами із соціалістичного табору.

3.3 Повернення «холодної війни»: вплив на зовнішню політику Італії

Після чергових виборів 1981 р. християнські демократи домовилися про створення парламентської більшості із соціалістичною, соціал-демократичною, ліберальною та республіканською партіями, розпочавши

так звану еру «пентапартіто», або п'ятипартійної коаліції (1981-1992 рр.) в італійській політиці. Особливістю нового уряду стало те, що посада прем'єр-міністра вперше дісталася не кандидату від християнських демократів: її обійняв Дж. Спадоліні, лідер республіканської партії. Він був істориком, викладачем Флорентійського університету, а до політики потрапив на початку 1970-х рр. як міністр культури в одному з урядів А. Моро. Новий прем'єр-міністр приділяв значну увагу міжнародним справам. Посаду міністра закордонних справ знову отримав Е. Коломбо, який поставив за мету поступове відродження міжнародного статусу Італії у світі [355, р. 451–452; 431, р. 497–498].

Паралельно з цим після приходу до влади у 1981 р. Р. Рейгана у США у міжнародній політиці почали відбуватися значні зміни. Новий президент повернув в якості головної цілі зовнішньої політики стримування комунізму по всьому світу. Стратегія, запропонована Р. Рейганом, складалася з чотирьох головних елементів: ідеологічна боротьба проти СРСР; наполеглива та інтервенціоністська зовнішня політика; масове переозброєння НАТО; лібералізм в економічній та фінансовій сферах. Інтервенціонізм передбачав підтримку будь-яких антикомуністичних сил по всьому світу, часто навіть тих, які були далекі від сприйняття ідей вільного ринку та демократії [286, р. 77–78]. Отже, відбувався розворот американської політики від «розрядки» до загострення у міжнародних відносинах.

3 листопада 1982 р. відбувся вже традиційний візит італійського прем'єр-міністра та міністра закордонних справ до Вашингтону. Під час спільної конференції обидва лідери по-різному розставили акценти: Р. Рейган наголосив на важливості переозброєння західних країн, особливо у аерокосмічній сфері, і подякував за згоду Італії на розміщення ракет із ядерними боєголовками на своїй території. Дж. Спадоліні, в свою чергу, висловив надію, що американському президенту вдасться виробити правильну стратегію для торгівлі з комуністичними країнами. Італійський

прем'єр-міністр запропонував чотири пункти, які могли би стати її основою: жодних невинуватих кредитів до СРСР; більша жорсткість у передачі новітніх технологій; впровадження системи безпеки всередині західної системи, щоб зменшити залежність від СРСР щодо сировини та енергетичних продуктів; контракти, які вже були підписані європейськими країнами щодо трубопроводу, повинні виконуватися, щоб не зашкодити довірі до торгівлі із західним світом. Також він повідомив про рішення Італії придбати у США тридцять літаків моделі МакДоннелл-Дуглас DC9 80 [48].

Незважаючи на певні розбіжності у поглядах з Дж. Спадоліні, Р. Рейган вирішив не погіршувати двосторонні відносини. Італія залишалася прихильною до атлантичного вектору розвитку і була важливим форпостом НАТО у Середземному морі. Однак фактор «холодної війни» у зовнішній політиці Риму у 1980-ті рр. почав відігравати все меншу і меншу роль. Натомість на перший план для країни як і зовнішній, так і внутрішній політиці, почав виходити процес європейської інтеграції [339, р. 30–31]. Італія прагнула утриматися від участі у ескалації «холодної війни» і прагнула зберегти за собою роль «мосту» між західним та комуністичним світом. В цьому вона була солідарною з іншими європейськими країнами.

Виключенням з цього тренду стала військова участь Італії у миротворчій операції в Лівані у 1982 р. спільно з американськими та французькими експедиційними силами. Метою місії було припинення Ліванської війни, у якій були задіяні Ізраїль, Організація визволення Палестини та низка інших політичних рухів. Для Італії миротворча операція у Лівані стала першим досвідом застосування збройних сил після завершення Другої світової війни. Італійські військові під командуванням генерала Ф. Анджіоні взяли участь у забезпеченні евакуації палестинців з Бейруту та охороні правопорядку у ліванській столиці, добре впоравшись із поставленими завданнями. В той же час, загальна мета місії під керівництвом США не була досягнута [354, р. 244–245].

Пріоритетом для Риму стало поглиблення інтеграції в рамках ЄЕС, яке переживало суперечливі процеси на початку 1980-х рр. З однієї сторони, співтовариство у 1981 р. отримало новий поштовх завдяки прийняттю до свого складу Греції, яка уклала договір про асоціацію з ЄЕС ще у 1961 р. За 20 років ця держава змогла провести євроінтеграційні реформи і досягти необхідних фінансових показників. Для співтовариства прийняття Греції було важливим з точки зору розвитку міжнародної торгівлі: завдяки цій країні ЄЕС вийшов на перше місце за обсягами торгівельного флоту у світі (110 млн. т). Прийняття Греції мало також і важливе культурне значення: президент Європейської комісії Рой Дженкінс заявив, що «співтовариство не буде повним без країни, в якій були винайдена значна частина європейських ідей, в тому числі і демократія, яка є серцем ЄЕС». Також у 1981 р. був досягнутий суттєвий прогрес у переговорах з Іспанією та Португалією. В цілому, ЄЕС активізував співпрацю з країнами південної Європи, розширюючи, таким чином, можливості Італії у реалізації регіональної політики [46, р. 211–215].

З іншої сторони, ЄЕС переживала стагнацію у внутрішніх відносинах. По-перше, ідея миру у Європі, яка була ключовою у формуванні євроінтеграційних структур, вже не так сильно захоплювала нове покоління європейців, які не були свідками війни. По-друге, співтовариство показало свою нездатність швидко впоратися із викликами, зокрема із кризою 1973-1974 рр. По-третє, внаслідок кризи країни-члени ЄЕС за допомогою бюрократичних хитрощів почали закривати ринок одна від одної, незважаючи на формально проголошену свободу переміщення товарів. Особливо яскраво це проявлялося в сільськогосподарській сфері, де кожна країна почала встановлювати все складніші правила для ввезення товарів з інших держав. У справу довелося втрутитися Європейському суду, який видав ухвалу про обов'язкове взаємне визнання продуктових стандартів [180, с. 254–255].

Напрошувалася необхідність у реформах для надання нового імпульсу європейській інтеграції. 6 січня 1981 р. міністр закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншер виступив із промовою, в якій закликав до більш тісної політичної кооперації між десятьма країнами-членами ЄЕС [147]. Через кілька тижнів зі схожою заявою виступив Е. Коломбо. Міністр закордонних справ Італії, зокрема, зробив акцент на тому, що лише економічної інтеграції буде недостатньо для збереження співтовариства [2]. Спільні посили у заявах міністрів стали поштовхом для співпраці між італійським та німецьким урядом у підготовці реформи. У листопаді 1981 р. був представлений спільний план Геншера-Коломбо, який передбачав реорганізацію зовнішньої політики та запровадження прийняття рішень більшістю замість повної згоди усіх десяти країн [147]. На думку А. Грубінко, італійсько-німецький документ був підтримкою раніше висловленої британської ініціативи щодо посилення політичної співпраці між країнами ЄЕС [189, с. 14]. Незважаючи на часткову підтримку ідеї посилення політичної взаємодії між країнами-членами ЄЕС, план Геншера-Коломбо так і не був реалізований у практичній площині.

В економічній сфері ціною різкого скорочення внутрішнього попиту, зростанню експорту та жорсткішій монетарній політиці уряду Дж. Спадоліні вдалося стабілізувати ситуацію. В липні 1982 р. парламент погодив цілу низку бюджетних заходів, запропонованих урядом. Основною метою реформ було збільшення державних надходжень шляхом підвищення тарифів, ставки податку на додану вартість акцизів корпоративних податків. Додатково була запроваджена податкова амністія. Одночасно з цим скорочувалися витрати бюджету з 15% від ВВП у 1982 р. до 12% від ВВП у 1983 р. Проте Італія продовжувала відставати від інших країн ЄЕС за цілою низкою показників, зокрема, інфляція італійської ліри у 1982 р. складала 17,5% проти 10% в середньому у співтоваристві [45, р. 46–47].

Нова зміна влади в Італії відбулася в 1983 р. після чергових парламентських виборів. Вони засвідчили рекордно низький показник

популярності християнських демократів – 32,9%, що ледве перевищило показники комуністів – 29,9%. Третє місце зайняли соціалісти, які покращили свій результат і набрали 11,4% голосів. Новий очільник християнських демократів, Ч. де Міта, в таких обставинах був змушений продовжити існування п'ятипартійної коаліції, а також погодитися на ультиматум очільника соціалістичної партії Б. Краксі і віддати тому посаду прем'єр-міністра [276, р. 164–167]. Незважаючи на приналежність останнього до лівої партії, С. Коларіці назвала його «італійською версією» Р. Рейгана та М. Тетчер за стилем управління [276, р. 168]. Схожості додали і погані відносини нового прем'єр-міністра з Е. Берлінгером та комуністичною партією, яка, починаючи з середини 1980-х рр., почала входити в кризу.

Програма перетворень Б. Краксі передбачала зниження темпів інфляції та досягнення темпів росту італійської економіки, співставних з іншими країнами Заходу. Вже в 1984 р. були досягнуті певні успіхи: інфляція знизилася з 15 до 10,6%, а економіка країни зросла на 2,8% проти очікуваних 2,0%, вище, ніж середній показник по ЄЕС. Рівень безробіття склав 10,3%. Економічні показники в абсолютних значеннях, проте, значно відставали від інших країн G7 або ЄЕС. На думку Д. Сассуна, певне покращення стану італійської економіки було скоріше наслідком змін у міжнародному економічному циклі, ніж рішень уряду. В той же час він визнає, що політика, спрямована на зниження інфляції, сприяла стабільності і створювала позитивний економічний клімат в країні [407, р.99–100].

Переломним моментом в історії європейської інтеграції стало обрання на посаду голови Європейської комісії Ж. Делора, колишнього міністра фінансів Франції. Після зайняття нової посади він у червні 1985 р. запропонував проєкт «завершення спільного ринку», реалізація якого мала надати новий імпульс для розвитку ЄЕС [74]. Ж. Делор передбачав, що підготовка до втілення у життя плану має завершитися до 31 грудня 1992 р. Вибір дати пояснювався тим, що у 1985 р. до неї залишалось вісім років,

тобто дві каденції голови Європейської комісії [180, с. 255–256]. Пропозиції плану підпорядковувалися трьом основним цілям:

- усунення фізичних бар'єрів;
- усунення технічних бар'єрів;
- усунення фіскальних бар'єрів [74, р. 1–3].

Більше того, Ж. Делор пропонував перетворити ЄЕС з економічного на політичний союз. У п. 222 він наголосив: «так само як митний союз мав передувати економічній інтеграції, так само економічна інтеграція має передувати європейській єдності. Що пропонує цей план, так це те, що співтовариство зараз має зробити крок уперед по шляху, так чітко окресленому в (установчих) угодах» [74, р. 9]. Під цим розумілося, зокрема, і запровадження спільної зовнішньої політики для усіх членів ЄЕС. Таким чином, ідея незалежної і позаблокової Європи, висловленої Е. Берлінгером ще в середині 1970-х рр., почала декларуватися Брюсселем вже на офіційному рівні.

Пропозиції голови Європейської комісії стали предметом обговорення на Міланському саміті президентів і прем'єр-міністрів співтовариства, що проходив 28-29 червня 1985 р. у родовому палаці графів Сфорца. Б. Краксі, як господар, виконував функції голови засідання. Окрім голів держав, у саміті приймали участь Ж. Делор та міністри закордонних справ. Додатково до Мілану були запрошені в якості спостерігачів були запрошені прем'єр-міністри Іспанії та Португалії, як лідери країн, що мали незабаром вступити до ЄЕС. Головним питанням саміту була зміна установчої угоди ЄЕС на основі проєкту, запропонованого італійським політиком, головою комітету з інституційних справ Європейського парламенту, А. Спінеллі і схваленого європейським парламентом у лютому 1984 р. [180, с. 165–166].

Дискусія щодо змін до установчої угоди виникла стосовно двох пунктів проєкту реформ. Перше питання стосувалося прийняття рішень

вищого порядку кваліфікованою більшістю в Раді Міністрів, а не одностайною згодою, як це було зафіксовано ще у Люксембурзькому компромісі. Друге питання стосувалося скликання постійної міжурядової конференції для обговорення внесення змін в установчу угоду. Загалом, мова йшла про те, щоб перетворити ЄЕС з економічної організації, яка опікується спільним ринком, на політичний альянс під новою назвою – Європейський Союз (ЄС), яка була запропонована спеціальним комітетом з інституційних реформ за кілька місяців до саміту [180, с. 166–167].

Італійська делегація у складі Б. Краксі та Дж. Андреотті найбільш активно виступала на користь реформи співтовариства. Разом з Італією прихильниками змін були делегації Бельгії, Ірландії, Люксембургу та Нідерландів. Позиція Франції та ФРН офіційно залишалася невизначеною, але вони таємно готували власний проект змін до угоди, про що знала лише італійська делегація. Однак чутки про підготовку франко-німецького проекту виплили назовні, і його зі скандалом було відхилено. Натомість Велика Британія, Данія та Греція опирались реформі. Для перших двох країн принциповим було небажання віддавати ЄЕС додаткові повноваження. Що стосується Греції, то вона не бажала скасовувати право вето, яким користувалась в якості засобу тиску на Брюссель для отримання додаткового фінансування [180, с. 167–169].

Дискусія між делегаціями протягом першого дня саміту зайшла у глухий кут. Здавалося, що саміт не зможе розв'язати протиріччя між протилежними таборами. Особливо жорсткий опір реформам чинила М. Тетчер, яка поступово перетягувала на свою сторону французьку та німецьку делегації. Для того, щоб не допустити об'єднання позиції трьох найбільш вагомих країн співтовариства, 29 червня Б. Краксі запропонував поставити питання про скликання міжурядової конференції на голосування звичайною більшістю. Така процедура була застосована вперше в історії ЄЕС. М. Тетчер, прем'єр-міністр Данії П. Шльотер та прем'єр-міністр Греції А. Папандреу висловили обурення діями делегації господарів і

погрожували покинути саміт. Тим не менше, голосування було проведене, і більшістю голосів – сім проти трьох – рішення було ухвалене [180, с. 169–171; 387, р. 172–173].

Після саміту Ж. Делор визнав ключову роль Б. Краксі в тому, що рішення було ухвалене [387, р. 173]. Міланський саміт продемонстрував, що Італія в значній мірі відновила свій міжнародний авторитет після кризових 1970-х рр. і проявила суб'єктність у вирішенні важливих регіональних питань. Чи не вперше в історії європейської інтеграції діяльність італійської делегації вийшла за рамки простого підтвердження рішень, підготовлених у Парижі або Бонні. Більше того, Італія продемонструвала, що франко-німецьке співробітництво більше не є єдиною рушійною силою європейської інтеграції, і заявила про свої амбіції на політичне лідерство у Європі.

Міжурядова конференція відбулася у Люксембурзі з 2 по 3 грудня 1985 р., і, на відміну від Міланського саміту, пройшла у спокійній атмосфері. Її результатом стало прийняття «Єдиного європейського акту», який закріплював реалізацію плану Ж. Делора до 31 грудня 1992 р. До цієї дати мали бути внесені зміни в установчі угоди ЄЕС, ЄОВС та Євроатому. Серед змін були і такі, що стосувалися зовнішньої політики. Зокрема, у статті 237 Римських угод додавалося наступне положення: «Будь-яка європейська країна може стати членом Співтовариства. Вона має надіслати свою заявку до Ради, яка, після консультації з Комісією, повинна приймати рішення одностайно після отримання згоди від Парламенту, який приймає рішення більшістю» [10, р. 6–7]. Щоправда, не були виписані чіткі критерії, за якими можна було би визначити, чи є країна європейською.

Прийняття Єдиного європейського акту пояснювалося зниженням темпів зростання європейської економіки і викликом з боку країн Південно-Східної Азії, які ставали все більш небезпечним конкурентом на глобальному ринку. Спільному європейському ринку в середині 1980-х рр. були притаманні і інші негативні тенденції, зокрема, збільшення рівня

безробіття та зростання нерівномірності у розвитку окремих регіонів, що особливо яскраво проявлялося в Італії [269, р. 282–283]. Протягом усього періоду європейської інтеграції Італія залишалася країною з найбільшою різницею валового національного доходу на душу населення між регіонами. Завдяки процесам конвергенції, яким сприяли правила європейського спільного ринку, і загального зростання добробуту, різниця у показниках між південними та північними регіонами невпинно зменшувалася протягом 1958-1972 рр. Криза 1973-1974 рр. погіршила ситуацію, однак станом на 1983 р. ситуацію вдалося повернути до показників десятирічної давнини. Проте вже у 1984 рр. розпочався протилежний тренд на зростання нерівності між півднем та північчю Італії [366, р. 25–27].

Єдиний європейський акт також вводив поняття європейської зовнішньої політики. Країни-члени ЄЕС зобов'язувалися інформувати одна одну та консультуватися з питань зовнішньої політики, які зачіпали інтереси інших держав співтовариства. Запроваджувалася заборона на будь-які дії, які підривали би ефективність ЄЕС в міжнародних відносинах або в рамках міжнародних організацій. Якщо би в міжнародній організації були присутні лише окремі країни ЄЕС, то вони все одно мали представляти позицію, погоджену у рамках європейської політичної співпраці. Окремим пунктом прописувалося прагнення до постійної кооперації між ЄЕС та НАТО у безпековій сфері. Окрім того, вводилося нове правило щодо міністрів закордонних справ країн ЄЕС – вони мали збиратися принаймні чотири рази на рік у рамках європейської інтеграції [10, р. 11–12]. Таким чином, проєкт Ж. Делора мав на меті поступово перетворити об'єднання європейських країн на єдину державу зі спільною економікою та зовнішньою політикою.

В 1985 р. ЄЕС, під час головування Італії в Європейській раді, зробив наступний крок до розширення: до складу співтовариства були прийняті Іспанія та Португалія, які подали заявку на вступ у 1977 р. Італія, разом із Францією, протягом восьмирічного періоду перегорів приділяла особливу увагу регуляції сільськогосподарської сфери, побоюючись, що нові країну

складуть небажану конкуренцію. З італійської сторони також висловлювалося занепокоєння щодо економічної слабкості Іспанії і Португалії, а також можливого погіршення відносин ЄЕС з іншими середземноморськими країнами [129]. Під тиском Італії та Франції Європейський парламент у листопаді 1982 р. прийняв окрему резолюцію, яка регулювала умови інтеграції сільськогосподарської сфери Іспанії та Португалії з ЄЕС [18]. Ще одним спірним питанням у вступі було регулювання риболовної сфери. Зрештою, після вирішення усіх суперечок, Італія, представлена Б. Краксі в якості голови Європейської ради, посприяла включенню двох середземноморських держав до ЄЕС [47, р. 307–310].

В цей же час завдяки європейській інтеграції починається формуватися екологічна політика Італії. В 1986 р., після Чорнобильської катастрофи, було створене окреме міністерство екології з широкими повноваженнями. Його завданням визначалося було забезпечення умов для комфортного існування суспільства, а також збереження та примноження національної природної спадщини і захист природних ресурсів від забруднення. Створення такої інституції було однією з євроінтеграційних вимог. В той же час, в дійсності, вона була малоефективною до початку 1990-х рр. Щоправда, в італійському суспільстві вже існував запит на посилення екологічної політики від держави. Свідчення цьому став референдум 1987 р. про майбутнє атомної галузі, за результатами якого було зупинено роботу всіх АЕС в Італії [241, с. 80].

Б. Краксі також продовжив співпрацю зі США у миротворчих місіях на Близькому Сході. Щоправда, італійська політика щодо арабо-ізраїльських відносин дещо відрізнялась від американської, оскільки була помірковано пропалестинською. Тому для уряду Б. Краксі стало несподіванкою, коли у жовтні 1985 р. група палестинських терористів захопила італійський круїзний лайнер «Акілле Лауро», вбивши літнього американця єврейського походження і захопивши в заручники інших пасажирів. Після переговорів між Італією та Фронтом визволення

Палестини терористи погодились здатися єгипетській владі за умови недоторканості. Однак під час перельоту до Каїру літак з палестинцями було перехоплено кількома американськими військовими літаками, які змусили його приземлитися на базі НАТО біля селища Сігонелла на Сицилії [354, р. 245].

Там американські військові приготувалися заарештувати терористів на чолі з їх лідером Абу Аббасом. Проте італійський уряд заявив про свою юрисдикцію над базою і відмовився видавати палестинців. Незважаючи на тиск з боку Р. Рейгана, а також намагання італійської республіканської партії розпустити уряд, позиція Б. Краксі залишилася непохитною. Інцидент суттєво погіршив стан американо-італійських відносин. Прем'єр-міністр, проте, покращив свій політичний імідж всередині країни як захисник італійського національного суверенітету [354, р. 245–246]. В той же час, Б. Краксі увійшов у конфлікт із власним міністром закордонних справ – Дж. Спадоліні, який наполягав на виконанні вимог американської сторони. Проізраїльська та антиарабська позиція останнього тільки укріпилася після нового теракту, який здійснили палестинці 27 грудня 1985 р. на території аеропорту Фьюмічіно в Італії. Внаслідок вибуху бомби загинуло 13 людей, і ще 75 було поранено [273, р.100–101].

Теракти і суперечки щодо зовнішньої політики запустили процес поступового розпаду уряду Б. Краксі. Вже через півроку після Сігонеллського інциденту уряд було розпущено внаслідок конфлікту прем'єр-міністра з Ч. де Міта, і у серпні лідер соціалістів скликав новий кабінет, майже ідентичний за складом міністрів. Довго останній уряд Б. Краксі не протримався: 7 лютого 1987 р. коаліція розпалася через небажання союзних партій (і навіть частини депутатів власної політичної сили) бачити його на посаді прем'єр-міністра. Остаточним приводом для розпуску уряду стала неможливість на протязі довгого часу прийняти фінансову реформи через розбіжності між соціалістами та християнськими демократами [273, р.104–106].

З економічної точки зору, середина 1980-х рр. стала успішним періодом для Італії. Станом на 1986 р. завдяки реформам урядів інфляція знизилася до 5,8%. Зростання ВВП у 1980-ті рр. досягло середньої позначки 2,5% на рік і на короткий час перевищило середні темпи зростання в ЄС [260, р.10; 407, р. 100–101]. За абсолютними показниками ВВП Італія обігнала навіть Велику Британію і вийшла на п'яте місце у світі після США, Японії, ФРН та Франції. Вагому роль в успіху італійської економіки відіграла її експортоорієнтованість – частка Італії у світовому експорті складала 5% станом на 1987 р. Значно посприяли успіху стабілізаційні заходи, запроваджені щодо ліри з боку ЄМС і Банку Італії. В той же час, в Італії діяли і стримуючі фактори для зростання. Держава продовжувала контролювати значний сектор економіки, а у приватному секторі все більше домінували великі компанії, що свідчило про високу ступінь монополізації ринку. Також, незважаючи на досягнуті економічні успіхи, рівень безробіття в Італії залишався високим у порівнянні з іншими країнами ЄС [407, р. 99–102; 442, р. 365].

Основою італійської економіки у 1980-ті рр. були текстильна та машинобудівна галузі. Однак, значно занепало виробництво автомобілів, яке було одним з локомотивів розвитку країни у попередні десятиліття. Загалом, на думку В. Дзаманьї, структура національної економіки не дозволяла зараховувати Італію до найбільш розвинутих країн світу через брак наукоємких виробництв. Через це країна була змушена імпортувати більшу частину сучасного обладнання та обчислювальної техніки, що призводило до того, що торгівельний баланс ніколи не був надто сприятливим. Ще двома несприятливими факторами було обмежене представництво італійських компаній за кордоном і брак іноземних інвестицій в італійську економіку [442, р. 365–369].

В цілому період з 1963 по 1987 рр. продемонстрував, що внутрішньополітичний та економічний розвиток Італії знаходились під сильним впливом зовнішніх факторів. Серед основних можна виділити

наступні: стосунки між країнами НАТО та соціалістичного блоку; еволюція ЄЕС від суто економічного до політичного об'єднання; глобальна кон'юнктура ринку. Додатковим, але важливим фактором, що впливав на реалізацію євроатлантичного курсу держави, була політична нестабільність на Близькому Сході. Зовнішньополітична стратегія Італії переважно полягала в тому, щоб, залишаючись частиною західного світу, пропонувати себе як посередника між ним та іншими регіонами. Така стратегія частково приносила економічні дивіденди Італії, однак перешкоджала збереженню повної довіри у американо-італійських стосунках.

Протягом 1960-х рр. Італія знаходилась під владою лівоцентристської коаліції між християнськими демократами та соціалістами. Залучення останніх дозволило на ціле десятиліття забезпечити політичну стабільність в країні та ізолювати комуністів. В той же час, коаліція не в повній мірі виправдала очікування зовнішньополітичних союзників. Уряди під проводом А. Моро та А. Фанфані не були довготривалими, а політичні сили, що входили до уряду, поступово втрачали прихильність виборців. Лівоцентристська коаліція також не тільки не зупинила, а й розвинула економічне співробітництво з СРСР. Італія не була в цьому виключенням серед країн ЄЕС і НАТО, але така співпраця створювала потенційні фактори ризику. Втім, Італія успішно справлялася з більшістю викликів до початку 1970-х рр., коли зміни у світовій фінансовій системі призвели до послаблення ліри.

Наступне десятиліття виявилось для країни надзвичайно важким. Ключовою подією цього періоду стала криза 1973-1974 рр., результатом якої стало суттєве подорожчання нафти та природного газу. Нафтове ембарго, накладене на Італію країнами «ОПЕК», свідчало про невдачу політики «мосту між Заходом і Сходом», яка проводилася Римом на Близькому Сході. Здорожчання енергоносіїв спричинило обвал в усіх сферах економіки і, фактично, завершило «золоту епоху» європейської інтеграції в історії Італії. Економічна криза призвела до політичної, що

проявилось у нездатності урядів зупинити насилля з боку маргінальних опозиційних груп, одна з яких – «червоні бригади» – вбила прем'єр-міністра, А. Моро. Італія так само була нездатною проводити самостійну зовнішню політику в рамках ЄЕС та НАТО, зазвичай долучаючись до рішень, які формували Париж, Бонн та Лондон. Втім, саме євроатлантична інтеграція дозволила Італії уникнути ще більш тяжких наслідків кризи, оскільки США та європейські країни надали Риму суттєву фінансову та політичну допомогу.

1980-ті рр. стали для Італії періодом стабілізації і нового витку економічного розвитку. Новою основою владної коаліції став союз між п'ятьма партіями, причому вперше в післявоєнній історії Італії уряди очолювали не представники християнсько-демократичної партії – Дж. Спадоліні та Б. Краксі. Останній також відрізнявся рідкісними серед італійських політиків зовнішньополітичними амбіціями. Саме Б. Краксі, всупереч позиції Франції, ФРН та Великої Британії, відіграв ключову роль у реалізації реформи ЄЕС, яка перетворювала його на політичний союз. Втім, у випадку з НАТО амбіції Італії щодо захисту власного суверенітету обернулись погіршенням стосунків з Вашингтоном після Сігонелльського інциденту.

У підсумку, протягом періоду 1962-1987 рр. Італія прийняла на себе функцію посередника між країнами НАТО та ЄЕС і іншими регіонами, зокрема країнами комуністичного блоку. В такий спосіб Італія прагнула вирішити завдання власного економічного розвитку, які, проте, йшли в розріз з обмеженнями з боку Вашингтону та Брюсселю. В той же час, Рим залишався у фарватері загальної євроатлантичної стратегії у військовій та політичній сферах. В рамках співпраці з НАТО італійські уряди приділяли особливу увагу вибудовуванню тісних партнерських стосунків зі США, а італійські військові і повітряні бази виступали ключовим елементом у середземноморській атлантичній стратегії. Що стосується європейської інтеграції, то, після кризового періоду 1970-х рр., Італія заявила про

амбітність своїх намірів у наступне десятиліття. Саме Рим відіграв ключову роль у рішенні 1985 р. про перехід від суто економічної інтеграції європейських держав на наступний рівень розвитку.

РОЗДІЛ 4. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗМІЦНЕННЯ ТА ПЕРЕХІД ДО ПРОАКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ У ЄВРОАТЛАНТИЧНІЙ ІНТЕГРАЦІЇ (1988-1999 РР.)

4.1. Завершення «холодної війни» та переорієнтація зовнішньої політики Італії

17 лютого 1989 р. у Римі пройшов XVIII з'їзд християнсько-демократичної партії. Після невдалого для цієї політичної сили десятиліття Ч. де Міта пішов з посади очільника партії, яку він суміщав з посадою прем'єр-міністра після відставки Б. Краксі. Більшістю голосів було обрано нового секретаря – А. Форлані. За допомогою оновлення християнські демократи намагалися повернути собі лідируючі позиції в італійській політиці. Зупинити негативні тенденції, проте, не вдалося – у червні того ж року пройшли вибори до Європейського парламенту, на яких партія набрала 32,9%, погіршивши попередній результат на 1,5%. Вже в липні Ч. де Міта оголосив, що залишить пост прем'єр-міністра і передасть його Дж. Андреотті, який сформував новий п'ятипартійний коаліційний уряд [355, р. 508–510].

У цей час відбулася ціла низка подій, які докорінно змінили характер системи міжнародних відносин. Навесні-влітку відбулися демократичні зрушення в багатьох країнах Варшавського блоку; найбільш помітні – у Польщі та Угорщині. В листопаді 1989 р. впав Берлінський мур – символ поділу Європи і Німеччини на два протилежні табори. Через місяць у Румунії переворот поклав край диктатурі Н. Чаушеску [286, р. 86]. Всі ці події вимагали негайного реагування та осмислення з боку міжнародної спільноти. Для західноєвропейських держав, в першу чергу, актуальною проблемою було майбутнє ФРН і НДР.

Об'єднання Німеччини по-різному сприймалося серед країн НАТО і ЄЕС. Для США «німецьке питання» було тісно пов'язане з метою європейської інтеграції. Включення НДР до складу ФРН сприймалося у

Білому Домі, як початок реалізації ідеї «цілісної та вільної Європи», яка би включила до свого складу нові демократичні країни. Цей процес мав би посприяти зміцненню трансатлантичної системи безпеки. Більшість європейських членів НАТО, проте, трималися за збереження Ялтинської системи міжнародних відносин і прагнули сфокусуватися на розвитку західної Європи. Інтеграція зі східноєвропейськими державами могла би відбутися тільки за умови їх економічного та політичного розвитку [330, р. 129]. До цієї точки зору схилився і італійський уряд.

Німецька проблематика не була новою для Дж. Андреотті. В 1984 р., будучи міністром закордонних справ в уряд Б. Краксі, він втрапив у дипломатичний скандал. Після участі у одній з публічних дискусій з питань міжнародної політики, журналісти запитали італійського політика про перспективи об'єднання Німеччини. Той жартома відповів, що настільки любить Німеччину, що радий існуванню аж двох німецьких держав. Це була іронічна заява, але вона стала приводом для виклику тодішнього італійського посла в Бонні, Л. В. Ферраріса, до міністерства закордонних справ ФРН, де йому повідомили про ноту протесту. З приводу інциденту висловив обурення і канцлер ФРН Г. Коль. Незважаючи на офіційні вибачення з боку Б. Краксі, цей епізод надовго вплинув на ставлення до Дж. Андреотті у ФРН [435, р. 21].

Падіння Берлінського муру 9-10 листопада 1989 р. викликало схвальну реакцію в італійському суспільстві. В той же час у своїх спогадах Дж. де Мікеліс згадував, що прем'єр-міністр поставився до події стримано, прагнучи, перш за все, зберегти стабільність існуючих європейських кордонів. Однак посол Італії в Бонні, С. Фаджолі, зміг переконати Дж. Андреотті в тому, що ніщо нездатне перешкодити об'єднанню Німеччини, а тому в інтересах Італії було би висловити активну позицію на підтримку цьому процесу. Офіційна позиція уряду Дж. Андреотті була сформована дещо пізніше, на початку лютого 1990 р. Італія не заперечувала проти возз'єднання ФРН та НДР, але для реалізації цього наміру повинні

були б виконані чотири умови: а) прийняття Гельсінкських принципів щодо європейських кордонів і визнання зовнішніх кордонів двох частин Німеччини; б) возз'єднання повинно було стати результатом волевиявлення східних німців на основі вільних виборів; в) возз'єднання повинно стати довгостроковим процесом і не повинно поставити під загрозу європейську стабільність; г) переговори про взаємне скорочення озброєнь і нова Гельсінська конференція мали би посприяти возз'єднанню [435, р. 25-27].

Сам Дж. Андреотті у 2009 р. заявив в інтерв'ю, що він ніколи не виступав проти об'єднання Німеччини, основа для якого була закладена ще в Гельсінській угоді 1975 р. Тим більше, політичні процеси в інших країнах Варшавського блоку свідчили про правильність шляху, обраного ЄЕС та НАТО. В той же час, італійський прем'єр-міністр остерігався занадто різких кроків, внаслідок яких «процес міг стати некерованим або призвести до жорсткості, яка би створила перешкоди, обірвавши діалог між Сходом та Заходом і повернувши годинник історії назад» [155]. Дж. Андреотті також нагадав, що були і більш скептично налаштовані щодо німецького об'єднання лідери, в першу чергу – президент Франції Ф. Міттеран. Широко відомим став епізод, коли під час двосторонньої франко-німецької зустрічі 2 листопада 1989 р. Г. Коль заявив своєму візаві: «Необхідно будувати таку Європу, для якої Німеччина не буде проблемою» [155].

Дж. Андреотті, проте, був не до кінця відвертим. Італія остерігалася псувати стосунки з СРСР, який був одним з її важливих партнерів в енергетичній сфері. Якраз у листопаді 1989 р. відбувся візит Михайла Горбачова до Італії – перший і останній візит радянського керівника до цієї країни. Наслідком зустрічі стала низка нових домовленостей між ЕНІ та міністерством нафтової і газової промисловості СРСР. Одна з них передбачала участь ЕНІ у розробці вже відкритих родовищ в республіці Комі. Інша – реалізацію серії проєктів щодо оновлення та побудови НПЗ. Також було створено два спільних підприємства: Еколіта, яка мала побудувати нове нафтопереробне підприємство у Литві, та Нефте-АДЖІП,

яка мала би побудувати систему заправок в СРСР [160]. В той же час, Італія не могла зайняти ворожу позицію щодо ФРН, яка була головним торговельним партнером Італії.

З політичної точки зору Італія, яка традиційно з пересторогою дивилася на гегемонію великих держав в середині ЄЕС, мала причини бути стривоженою потенційною могутністю об'єднаної Німеччини. Італійські урядові кола розуміли, що поява настільки впливової країни не дасть Риму вийти на провідні позиції в регіоні. Дж. Андреотті на початковому етапі об'єднання також переймався військовими ризиками стосовно СРСР та його союзників. Однак прем'єр-міністр швидко зорієнтувався у змінах в міжнародній політиці: комуністичний блок занепадав, а тому Італія зробила вибір на користь посилення двосторонніх політичних і військових зв'язків з Вашингтоном, Бонном, Парижем та Лондоном.

Звістка про падіння Берлінського муру стала початком кінця для італійського комунізму, який перебував у занепаді після смерті Е. Берлінгера у 1984 р. Вже 12 листопада 1989 р. новий генеральний секретар, А. Оккетто, заявив, що італійська комуністична партія незабаром змінить свою назву. Стратегічно, це рішення було вірним – комунізм вичерпав себе як ідеологія, а тому ця політична сила мала або розпуститися, або знайти новий шлях розвитку. Невелика частина її прихильників, ближча до соціалістів, схвально сприйняла зміни. В той же час, для більшості рядових членів таке рішення стало шокуючим [321, р. 160–161]. Протягом усього 1990 р. майбутнє ще нещодавно другої за популярністю партії в Італії ставало ще більш непевним.

В січні 1991 р. в м. Ріміні відбувся останній, XX з'їзд італійської комуністичної партії. 68% делегатів висловили підтримку пропозиції А. Оккетто формально розпустити існуючу політичну силу і створити замість неї нову – ліву демократичну партію. 27% делегатів, натомість, підтримали прорадянських депутатів А. Коссуту та П. Інграо, які незабаром заснували окрему організацію під назвою «Відновлені комуністи». Таким

чином, комуністична партія, яка парадоксальним чином була одним із стовпів післявоєнної політичної системи, стала першою жертвою трансформації Італії, викликаній завершенням біполярної системи міжнародних відносин в рамках «холодної війни» [321, р. 162–163].

Один з депутатів, що підтримав рішення з'їзду, Дж. Наполітано, стверджував у своїх мемуарах, що певний ідеологічний перелом всередині комуністичної партії почав складатися ще у 1960-ті рр. Свою особисту зміну поглядів він пов'язував з прослуханими лекціями ще в 1970-ті А. Спінеллі, які підштовхнули його до ідей євросоціалізму. Однак, виникають сумніви в тому, чи не були пояснення Дж. Наполітано лише постфактичною раціоналізацією, оскільки у відповідному розділі своїх мемуарів він спирається на літературу, переважно видану у 1990-ті рр., зокрема, на «Чорну книгу комунізму». Натомість практично відсутні згадки про внутрішню кухню власної сили [173, р. 312–367]

Об'єднання Німеччини надало потужний імпульс для процесу європейської інтеграції, в тому числі і в Італії. На початку 1990-х рр. уряд Дж. Андреотті пришвидшив проведення реформ, необхідних для вступу до ЄС. Банк Італії вперше виконав умови для входження італійської ліри до валютного «тунель» ЄМС, у якому дозволялося 2,25% коливання курсу валюти від встановленого. Також цією інституцією були значно спрощені умови для вільної циркуляції капіталу в країні. Загалом саме Банк Італії став локомотивом європейської інтеграції країни у майбутнє десятиліття. В його стінах зібралася команда перспективних економістів-реформаторів, таких як К.А. Чампі, Т. Падоа-Скьоппа, М. Драгі, М. Монті, Ф. Джавацці та ін., які в майбутньому стали політиками італійського та загальноєвропейського масштабу. В цілому економічний клімат в країні був стабільним. В той же час в Європі існували сумніви щодо готовності Італії до вступу в ЄС через деякі негативні фактори: збереження значної долі держави в економіці, постійне збільшення витрат на функціонування бюрократичного апарату, зростаюча корупція [431, р. 593–594].

Звіт Європейської Комісії за 1990 р. додавав непевності і з правової точки зору. Серед усіх країн-членів ЄЕС Італії мала найнижчий ступінь імплементації директив Брюсселю у національне законодавство: всього лише 81,7% [16, р. 3]. Звіт відзначав також довготривалий провал у впровадженні законодавства щодо вільного обігу товарів та спрощення експортних процедур, які почали прийматися лише у листопаді 1990 р. Навіть з урахуванням прийнятих законів Італія прийняла лише 20 з 46 директив у цій сфері, або 43,4%, разом з Грецією посідаючи останню сходинку [16, р. 27]. Кричущою була ситуація і з Митним союзом: Італія прийняла лише 18 директив з 37, або 48,6%, що з великим відривом було найнижчим показником серед країн Співтовариства [16, р. 10–12]. Загалом звіт рясніє згадками про численні порушення з боку Італії, що свідчило про неефективність бюрократичної машини держави.

Натомість італійське суспільство вирізнялося одним з найвищих рівнів підтримки процесу європейської інтеграції. Згідно даних Євробарометру, 77% респондентів в Італії позитивно оцінили наслідки членства країни в ЄЕС, що було другим після Нідерландів результатом у Співтоваристві [58, р. 11]. Італійці також висловили найбільшу підтримку спільному прийняттю рішень в усіх сферах: 63% [58, р. 25]. Що стосується реформ по перетворенню ЄЕС на політичний союз у 1992 р., і тут італійське суспільство мало найбільш позитивні очікування серед усіх: 72% [58, р. 33]. Більше того, 83% італійських респондентів були впевнені навіть у здатності Співтовариства розв'язати кризу у Перській затоці [58, р. 37]. Таким чином, склалася парадоксальна ситуація: уряд країни був чи не найгіршим з точки зору імплементації європейського законодавства у національне, натомість суспільство висловлювало найбільшу підтримку європейській інтеграції серед усіх країн ЄЕС.

Влітку 1990 р. настала черга Італії головувати у Європейській Комісії. За даними Євробарометру, про це знали лише 54% італійських респондентів [58, р. 17]. Як і в 1985 р., президенство Італії настало у поворотний для

майбутнього Співтовариства момент. Під керівництвом Дж. Андреотті Європейській комісії вдалося запустити два важливих процеси. По-перше, були започатковані регулярні міжурядові конференції з політичного союзу та повного валютного союзу, які вважалися фундаментальними для майбутньої європейської інтеграції. По-друге, Європейській комісії вдалося забезпечити більшість голосів, щоб відхилити застереження М. Тетчер і взяти на себе зобов'язання щодо повного валютного союзу разом із створенням європейської системи центральних банків. Однак виникли проблеми під час прийняття рішення про те, коли можна буде запровадити останній етап валютного союзу через відмінності в рівнях інфляції та бюджетній політиці в Співтоваристві [327, р. 51–57].

Суперечки були пов'язані з кризою, яка була викликана війною у Перській затоці і вдарила по італійській економіці. У щорічному звіті Банку Італії відмічались негативні тенденції. З однієї сторони, протягом 1980-х рр. італійська економіка досягла значного прогресу у розвитку виробництва та зниженні інфляції. Але з точки зору структури та економічної політики, Італія значно відставала від параметрів, встановлених ЄЕС. Неефективність управління призвела до суттєвого зростання бюджетного дефіциту, яке, в свою чергу, могло призвести до фінансового краху країни. Якби Італія допустила такий сценарій, вона могла би потягнути за собою вниз увесь європейський ринок. Однак італійський парламент, що зник до неекономних бюджетних витрат, погоджувався на реформи, запропоновані Банком Італії, надзвичайно неохоче [435, р. 29–30; 39, р. 352–358].

Своєрідним підсумком головування Італії стала зустріч Європейської комісії у Римі 14-15 грудня 1990 р. Окрім звичних заяв про прагнення до політичних, економічних та соціальних перетворень у фінальній декларації містилися пункти щодо реалізації скоординованої зовнішньої політики відносно інших регіонів. В якості пріоритетного напрямку були виділені країни центральної та східної Європи, включаючи СРСР, оскільки вони були важливі для побудови нових відносин у Європі. Окрім того,

Європейська Комісія робила заявку на те, що ЄС стане більше, ніж просто політичним союзом: у декларації прописувалося поняття європейського громадянства [11]. Мова йшла про те, що громадянство однієї з країн-членів Співтовариства надавало низку громадянських, соціальних та економічних прав. Такий крок свідчив про наміри поступової розбудови наддержави на базі існуючої інтеграції між європейськими країнами.

Паралельно з ЄЕС значні зміни відбувалися і в НАТО. Ключовою проблемою для країн атлантичного співробітництва стало об'єднання Німеччини і розпад Варшавського блоку, який ставив під питання необхідність у подальшій доцільності існування альянсу. Майбутнє НАТО було забезпечене завдяки політичній волі Дж. Буша-старшого, який наполіг на тому, що альянс має зберегтися і навіть розширюватися як засіб захисту від Росії та небезпечних інтриг між державами в Європі [Сейл, с. 249–250]. Офіційним завданням на майбутнє стало недопущення «порожнечі влади» у Східній Європі. В дійсності США, зберігаючи НАТО, гарантували собі ключову роль у формуванні європейської оборонної політики на майбутнє, не допускаючи появи альтернативи з боку європейських інтеграційних структур [239, с. 257–258].

Втім, не можна сказати, що США в одноосібному порядку приймали рішення щодо майбутнього трансатлантичного співробітництва. У липні 1990 р. в Лондоні пройшов саміт країн-учасниць НАТО, який мав визначити шляхи адаптації до нових геополітичних реалій. Дж. Андреотті, який представляв Італію, пропонував в якості нової цілі забезпечення політичної стабільності і миру на континенті, для чого, на його думку, необхідно було би інтегрувати до існуючої європейської системи безпеки СРСР та інші країни Варшавського договору [72, р. 25–29]. Пропозиція італійського прем'єр-міністра увійшла до фінальної декларації саміту. НАТО запросили СРСР, Чехословаччину, Угорщину, Польщу, Болгарію та Румунію встановити постійні дипломатичні стосунки та інтенсифікувати

двосторонні військові контакти. У тексті декларації було заявлено, що «Європа входить у нову, обнадійливу еру» [14].

У листопаді 1991 р. була прийнята нова стратегічна концепція НАТО. Особлива увага в ній приділялась змінам, пов'язаним із розпадом СРСР. У документі було зазначено, що «загрозу одночасного повномасштабного нападу на всі європейські фронти НАТО було фактично усунено, і тому [ця загроза] більше не є центром стратегії Альянсу» [62]. З однієї сторони, це нівелювало важливість Італії, яка більше не була розташована на кордоні з потенційним ворогом. В той же час, стратегія містила наступний пункт: «союзники також бажають підтримувати мирні та неконфліктні відносини з країнами Південного Середземномор'я та Близького Сходу» [62]. Таким чином, переорієнтація зовнішньополітичної стратегії Італії відкривала би для неї можливість щодо підвищення статусу країни у новій системі міжнародних відносин.

Відносини Риму з НАТО в цей період дещо погіршились. В 1990 р. в Італії розгорівся скандал, пов'язаний з чутками про існування таємної організації, створеною ЦРУ, яка могла бути причетної до організації теракту у с. Петeano в 1972 р., внаслідок якого загинуло троє поліцейських і ще один був поранений. На засіданні парламентської комісії з розслідування терористичних актів Дж. Андреотті був змушений визнати факт такої співпраці до 1972 р, після чого співпраця начебто перервалася [75, р. 63–68]. Пізніше, під тиском суспільства, у листопаді 1990 р. Дж. Андреотті зробив нові зізнання перед сенатом. Він спростував свої попередні покази, заявивши, що кооперація з іноземними спецслужбами не припинялася. З його слів виходило, що, починаючи з 1956 р., в Італії діяла секретна мережа під кодовою назвою «Гладіо», яка на той момент складалася з приблизно шестиста агентів. Її метою була підривна діяльність за лінією фронту в разі повної або часткової окупації країни радянськими військами [89, р. 30–35]. За даними, оприлюдненими в той час у ЗМІ, вона також нібито

неодноразово застосовувалася для боротьби проти лівих угруповань [314, р. 3–14].

Скандал величезного рівня не обмежився лише самою Італією. Восени 1990 р. колишній прем'єр-міністр Греції А. Папандреу заявив про існування у Греції структури, аналогічній «Гладіо» і яку він у 1980-ті рр. розпустив своїм указом. Скандал перекинувся далі на Бельгію, де місцевий міністр оборони, Г. Коеме, підтвердив, що у країні існує до сих пір діюча таємна армія, пов'язана із НАТО. Розслідування почалися і в інших європейських країнах. Ф. Міттеран заявив, що у його країні існувала подібна структура, яка, однак, давно була розпущена. Проте Дж. Андреотті осоромив свого візаві: за його словами, Франція приймала участь у зустрічі головного управління «Гладіо», яка пройшла у Бельгії 23 жовтня 1990 р. Незабаром, після черги скандалів, виплила інформація про наявність секретно армії ледь не в кожній країні західної Європи, а також Туреччині, під власною кодовою назвою. НАТО розміщало таємні організації також у післявоєнних Португалії та Іспанії для підтримки диктатури А. Салазара, та, відповідно, Ф. Франко [314, р. 15–20].

Скандал тепер вже загальноконтинентального масштабу став предметом обговорення на сесії Європейського парламенту 23 листопада 1990 р. За результатами обговорення усіма країнами-членами ЄЕС була прийнята резолюцію з 8 пунктів.

«... Співтовариство:

1. Засуджує таємне створення маніпулятивних та оперативних мереж і закликає до повного розслідування природи, структури, цілей та всіх інших аспектів цих таємних організацій, будь-якого їх неналежного використання, їх застосування для незаконного втручання у внутрішні політичні справи відповідних країн, проблеми тероризму в Європі та можливої змови секретних служб держав-членів чи третіх країн;

2. Рішуче протестує проти припущення з боку деяких військовослужбовців США у SHAPE та НАТО про право заохочувати створення в Європі таємної розвідувальної та оперативної мережі;
3. Закликає уряди держав-членів ліквідувати всі таємні військові та парамілітарні мережі;
4. Закликає судові органи країн, у яких було встановлено присутність таких військових організацій, повністю з'ясувати їхній склад і спосіб дії та з'ясувати будь-які дії, які вони могли вжити для дестабілізації демократичної структури держав-членів;
5. Закликає всі держави-члени вжити необхідних заходів, у разі потреби шляхом створення парламентських комітетів з розслідування, для складання повного списку організацій, активних у цій сфері, і водночас розслідувати їхні зв'язки з відповідними державними розвідувальними службами та їхні зв'язки, якщо такі є, з терористичними групами та/або іншими незаконними діями;
6. Закликає Раду Міністрів надати повну інформацію про діяльність цих таємних розвідувальних та оперативних служб;
7. Закликає свій компетентний комітет розглянути можливість проведення слухань, щоб з'ясувати роль і вплив організації «Гладіо» та будь-яких подібних органів;
8. Доручає своєму президенту надіслати цю резолюцію Комісії, Раді, Генеральному секретарю НАТО, урядам держав-членів та уряду Сполучених Штатів» [52].

Незважаючи на гучні заяви, ні одне з восьми рішень резолюції так і було виконано в достатній мірі. Тільки Італія, Бельгія та Швейцарія провели розслідування щодо діяльності секретних армій на їх території. Генеральний секретар НАТО М. Вернер та президент США Дж. Буш-старший навіть не відреагували публічно [314, р. 24]. Єдиним суттєвим наслідком скандалу стало інформування європейських громадян стосовно деяких аспектів діяльності спецслужб на території їх країн. Ключову роль у розкритті

мережі таємних армій на території Європи зіграли італійські політики, в першу чергу – Дж. Андреотті. Значна частина архівних матеріалів з теми досі лишаються закритими. Одна вже відомі фрагменти історії «Гладіо» та подібних структур можуть суттєво вплинути на історичні уявлення про характер взаємовідносин між країнами-членами НАТО протягом «холодної війни».

Переговори про підписання установчої угоди продовжилися в 1991 р. Фінансові проблеми залишалися головною перепорою на шляху до вступу Італії до ЄС. Деякі країни, особливо Німеччина, все ще побоювалися, що слабкі економіки на кшталт італійської зможуть обвалити увесь ринок у майбутньому. Головний удар на цьому напрямку перемовин взяв на себе досвідчений міністр фінансів Г. Карлі та один з його заступників, М. Драгі. Складнощів міністерству додавав і затятий внутрішньополітичний опір парламенту будь-яким жертвам заради майбутнього вступу. У серпні Г. Карлі, зневірившись у можливості виконати економічну програму, подав у відставку, але Дж. Андреотті вмовив його залишитися на посаді. Наприкінці року міністерству фінансів вдалося переконати нідерландців, які головували в європейській комісії, відтермінувати створення Європейського центрального банку, а натомість створити Європейський монетарний інститут, який би ставив менш жорсткі умови до національних економік [314, р. 35–37].

В цей же час міністерство закордонних справ Італії займалося переговорами у політичній сфері. У 1991 р. в черговий раз вплив проєкт зміцнення військової кооперації між країнами західної Європи в обхід НАТО. Італія, побоюючись, що така кооперація тільки зміцнить франко-німецькі позиції всередині ЄС, негативно поставилася до ідеї. До того ж, італійський уряд продовжував розраховувати на особливі взаємостосунки зі США, а НАТО була гарантією американської участі в системі європейської безпеки. У жовтні 1991 р. Дж. де Мікеліс разом із своїм британським колегою, Д. Хердом, видали спільну декларацію на підтримку

трансатлантичної військової кооперації. Зрештою, франко-німецькі зусилля посилити західноєвропейський оборонний союз на противагу НАТО зійшли нанівець [430, р. 37–38].

Переговори з Брюсселем щодо приєднання до Маастрихтського договору продовжилися у 1992 р. Найбільш проблемними для Італії вимогами стали фінансові, які були сформульовані наступних чином:

- рівень інфляції має не перевищувати 1,5% від середнього показника трьох країн-членів спільного ринку з найнижчою інфляцією;
- відсутність серйозних коливань обмінного курсу національної валюти, які би виходили за рамки встановлених ЄМС обмежень, за два роки до оцінки;
- процентна ставка мала бути вищою не більш ніж на два відсотки, ніж у трьох державах-членах спільного ринку, які показали найкращі показники стабільності цін [38, р. 245–246].

«Екзамен» італійська економіка не здала. 21 травня 1992 р. Брюссель надіслав Італії ультиматум через невиконання вимог. Інфляція ліри сягнула 5%, а процентна ставка склала 12,5% проти 8,7% у Франції та Бельгії. Не були дотримані й обіцянки щодо зменшення дефіциту бюджету, скорочення зовнішнього боргу. Співвідношення боргу до ВВП країни склало 105,4% замість максимально дозволених 60%. Більше того, МВФ видав застереження, що прийняття італійської економіки матиме негативні наслідки для європейського спільного ринку принаймні на протязі п'яти років [38, р. 247–248]. Видається, проте, що неприйняття Італії до ЄС завдало би процесу європейської інтеграції суттєвої іміджевої та економічної шкоди, а тому сторони змогли дійти до компромісу.

4.2. Італія після вступу до Європейського Союзу: адаптація до нових реалій

7 лютого 1992 р. Італія підписала Маастрихтський договір про заснування ЄС, ставши, таким чином, країною-засновницею нової організації. Міжнародний успіх співпав для Італії з найбільшою

внутрішньополітичною кризою з часів Другої світової війни. 17 лютого 1992 р. у Мілані за підозрою у вимаганні хабаря з підприємця був заарештований М. Кьеза, функціонер місцевого відділення соціалістичної партії. Очільники політичної сили одразу відхрестилися від підозрюваного. К. Тоньолі, экс-мер Мілану та функціонер соціалістичної партії, назвав М. Кьезу «паршивою вівцею». Головний секретар політичної сили, Б. Краксі, назвав затриманого «шахраєм» і негативним винятком серед місцевої ячейки. Міністр юстиції, К. Мартеллі, який теж був членом соціалістичної партії, заявив: «один крадій не може заплямувати імідж цілої партії». Він не міг здогадуватися, що ця справа покладе край існуванню не тільки його партії, а й усієї політичної системи Першої республіки [257, р. 37–40].

Через кілька тижнів відбулися парламентські вибори, за підсумком яких в черговий раз була утворена багатопартійна правляча коаліція. Новим прем'єр-міністром, за поданням Б. Краксі, став представник соціалістичної партії Дж. Амато. Він був юристом, одним з найкращих спеціалістів в Італії з конституційного права і викладачем в римському університеті «Ла Сап'єнца». Протягом 1980-рр. Дж. Амато займав низку посад в уряді, найбільш помітною з яких став пост міністра фінансів [321, р. 263–264]. В 1990 р. він провів реформу банківської системи, яка зробила цю сферу більш ринково-орієнтованою і менш залежною від держави [321, р. 168]. Послужний список прем'єр-міністра робив його однією з найбільш відповідних кандидатур для стабілізації поточної економічної ситуації в країні. Однак йому бракувало авторитету для вирішення внутрішньополітичних проблем.

Протягом наступних дванадцяти місяців після арешту М. К'єзи міланські прокурори відкрили ряд проваджень проти низки інших місцевих політиків, в тому числі і двох колишніх мерів – К. Тоньолі та П. Пілліттері, у зв'язку з фінансовими правопорушеннями при будівництві метро в Мілані. Було виявлено корупційну систему, в яку були включені політики з усіх

найбільших італійських партій, які вимагали «відкати» від підприємців за можливість отримати підряд на виконання тих чи інших державних проєктів. Стандартний розмір хабаря, на думку слідства, складав 4% від суми контракту. З них 2% йшло соціалістам, по 1% – християнським демократам та колишнім комуністам. Вдалося довести, що така система поборів постійно функціонувала як мінімум з 1980 р. [402, р. 310–311].

Незабаром скандал вийшов на загальнонаціональний рівень. Журналісти окреслили його «Танджентополі» (букв. «місто хабарів»), або «Чисті руки» [238, с. 160]. Міланські прокурори вручили підозри низці високопоставлених політиків, серед яких були колишній міністр закордонних справ, соціаліст Дж. де Мікеліс, міністр транспорту (від християнських демократів) К. Берніні та казначей християнсько-демократичної партії С. Чітарісті. Постраждали політики і від менших політичних сил. Були виявлені фінансові порушення при будівництві інфраструктурних об'єктів по всій країні: у Римі, Неаполі, Генуї, Венеції, Флоренції, Турині, Барі, Бергамо, Палермо, Перуджі, Катанії і т.д. [402, р. 99]. В липні 1992 р. Б. Краксі був змушений підтвердити перед парламентом існування системи нелегального фінансування партій за рахунок «рекету», до якої були причетні усі політичні сили. В той же час, він заявив, що наявність таких порушень не може ставати приводом для делегітимізації політичного класу в цілому, інакше неможливо було би провести оздоровлення країни [144, р. 629–630].

Об'єктом нових звинувачень у неефективності та корупції також стали державні компанії. Симптоматичною є заява тодішнього голови Банку Італії А. Фаціо: «форми широко поширеної корупції у відносинах між бізнесом і державною сферою призвели до збільшення витрат, підірвали належне функціонування ринку та перешкодили відбору найкращих постачальників і продуктів. Масштаби цього неналежного оподаткування, яке зрештою лягає на плечі громадян, є вражаючими» [402, р. 63]. Вже в липні 1992 р. Дж. Амато провів приватизаційну реформу, яка стосувалися

чотирьох державних підприємств: ІРІ, ЕНІ, ЕНЕЛ, ІНА перетворювалися на акціонерні товариства під управлінням міністерства фінансів. Протягом п'ять років мали бути випущені акції для продажу новим власникам на аукціоні [402, р.63–64]. Також у 1993 р. були розпочаті кримінальні переслідування проти очільників державних компаній. Найбільш гучним випадком стало спільне звинувачення та арешт голови ЕНІ Г. Кальярі і голови Монтедісону Р. Гардіні, які пізніше покінчили життя самогубством у в'язниці. За ґратами опинилися і очільники таких компаній, як СНАМ, АДЖІП, САПЕМ тощо [402, р. 207].

Кульмінацією «Танджентополі» стало висунення підозри у фінансових махінаціях Б. Краксі у грудні 1992 р. – нечуваний крок по відношенню до колишніх прем'єр-міністрів в історії сучасної Італії! 11 лютого 1993 р. він пішов з посади головного секретаря партії. Його імовірний наступник, К. Мартеллі, на тому ж тижні був змушений теж піти з політики через скандал. У цій атмосфері уряд Дж. Амато спробував пригальмувати розмах «Танджентополі», прийнявши 5 березня 1993 р. декрет про декриміналізацію нелегального партійного фінансування. Звістка про це викликала зовсім протилежний ефект. Влада на вимогу суспільства вже у квітні була змушена провести два референдуми: про зміну виборчої системи на мажоритарну та ліквідацію системи публічного фінансування партій. В обох випадках більшість виборців проголосувала «за», таким чином, вирішивши не тільки долю уряду Дж. Амато, а й Першої республіки (1946-1994 рр.) в цілому [402, р. 313–314].

Співпадіння у часі між вступом до ЄС та корупційним скандалом такого масштабу не є випадковим. Низька явка на парламентських виборах впродовж 1980-х рр., а також неможливість для будь-якої партії мобілізувати значну кількість виборців вказували на розчарування суспільством від всієї політичної системи в цілому. Натомість, надії на покращення управління державою пов'язувалися з вимогами, встановленими новим форматом європейської інтеграції. Згідно даних

Євробарометру, навесні 1992 р. італійці були найбільш позитивно налаштовані стосовно ЄС: 74% «за» і лише 3% «проти» [59, р. 18]. Ще одне питання соціологів стосувалося того, в якій з 18 сфер управління краще керує ЄС, а в якій – внутрішній уряд. На думку італійців, центральні органи у Брюсселі краще справлялися з 12 з 18 сфер, що теж було найвищим показником серед всіх країн [59, р. 32].

Ще одним фактором, який сприяв розпаду італійської політичної системи, була втрата сенсу її існування. Створена як зліпок міжнародної ситуації часів початку «холодної війни», вона неминуче повинна була трансформуватися у нових реаліях [234, с. 9]. Традиційним політичним силам, за винятком комуністів, не вдалося цього зробити. Внаслідок «Танджентополі» припинили своє існування такі партії, як християнсько-демократична, соціалістична, республіканська, ліберальна, італійський соціальний рух. На думку М. Тело, така ж проблема виникла перед Італією в цілому. Внаслідок глобальних змін 1989-1991 рр. Італія втратила своє значення для США як важливого європейського союзника в Середземному морі. До того ж, зростаюча нестабільність у регіоні вдарила по країні, яка була не в змозі пристосуватися до нових «правил гри» [423, р. 7].

29 квітня 1993 р. президент Італії О. Л. Скальфаро представив тимчасовий «технічний» уряд на чолі з К. А. Чампі, який мав перебувати при владі до наступних виборів. Першим же рішенням парламенту після представлення стала відмова дати хід чотирьом поданням прокуратури на розслідування проти Б. Краксі. По всій країні одразу ж почалися протести. Однак, незважаючи на поганий старт, уряд К. А. Чампі зміг стабілізувати політичну та економічну ситуацію в країні [321, р. 276–277]. Окрім того, він розпочав низку євроінтеграційних реформ, які мали наблизити Італію до рівня, заданого Маастрихтською угодою. Враховуючи, що К. А. Чампі довгий час очолював найбільш проєвропейську структуру в країні – Банк Італії, займав низку посад в структурах ЄЕС, а також був першим безпартійним прем'єр-міністром після Другої світової війни, його

сприймали як голову «технічної адміністрації» безпосередньо від Брюсселю. Більша частина міністерських портфельів в його кабінеті була віддана представникам демократичної лівої партії [234, с. 9–10].

Головним стратегічним завданням для уряду К.А. Чампі став запуск реформ, спрямованих на заміну ліри єдиною європейською валютою у перспективі на найближче десятиліття [234, с. 10]. Для цього вимагалось покращення рівня фінансових показників Італії, які значно відставали від встановлених ЄС норм. Одним з головних інструментів для цього стала монетарна політика. Завдяки вдалим заходам Банку Італії вдалося знизити інфляцію в країні. Сприятлива кон'юнктура світового ринку сприяла короткочасному збільшенню темпів зростання ВВП країни. Окрім того, Банк Італії знизив процентну ставку, що сприяло зростанню інвестицій в економіку країни. Проте незначні покращення лише пригальмовували загальні негативні тенденції, такі, як деіндустріалізація, відтік капіталу з країни та ін. Показовим було падіння курсу ліри до долару на 10% і до німецької марки на 6% протягом 1994 р. Окрім цього, зовнішній борг Італії сягнув 118 млрд лір, що склало 7% від ВВП країни [40, р. 365–371].

Для «оздоровлення» економіки і виконання вимог, закладених Маастрихтською угодою, уряд К.А. Чампі значно розширив приватизаційну реформу. Головним мотором реформ виступав міністр державної служби С. Кассезе [321, р. 278]. Як і за півстоліття до цього, ключовою сферою взаємодії в економіці між Італією та ЄС стала сталеливарна галузь. Якщо в 1951 р. наріжним каменем європейської інтеграції була урядова підтримка сфери, то у 1993 р. ЄС висунув вимоги щодо приватизації державних підприємств, обмеження субсидій та ліквідації тарифних і нетарифних бар'єрів [20, р. 352]. Особливим предметом уваги став найбільший виробник сталі не тільки в Італії, а й в Європі – Ілва, що був частиною групи Фінсідер. 17 грудня 1993 р. Рада міністрів, спираючись на ст. 95 Римської угоди, прийняла план по поділу компанії на дві нові, які мали бути якнайшвидше приватизовані. Такі заходи пояснювалися тим, що, незважаючи на закриття

в 1992 р. частини виробничих потужностей у м. Баньолі, Ілва була занадто великою компанією для реструктуризації. Уряд К. А. Чампі розраховував на те, що вдала реструктуризація дозволить отримати фінансові дивіденди, і розробив відповідні плани для своїх наступників [43, р. 16].

Парламентські вибори 1994 р. показали, що питання, пов'язані з європейською інтеграцією, стали головним водорозділом в італійській політиці. З однієї сторони, сформувалася проєвропейська коаліція у складі демократичної лівої партії на чолі з А. Оккетто, партії комуністичного відродження, партії зелених, партії «Мережа» та низки інших політичних сил. Окремо виступала коаліція з Народної партії – переродженої християнсько-демократичної партії на чолі з М. Мартінаццолі та Пакту національного відродження на чолі з М. Сеньї, що теж був колишнім християнським демократом. Обидві політичні сили, проте, не змогли навіть наблизитися за впливом до колишньої правлячої партії. Загалом, і одній, і другій коаліції бракувало політичного лідерства, а також політичних програм, які могли би схилити на свою сторону більшість виборців [346, р. 189–193].

Їм протистояла правоцентристська коаліція у складі трьох партій: «Форца Італія» на чолі з С. Берлусконі, Національний альянс (колишній італійський соціальний рух) на чолі з Дж. Фіні та «Ліга півночі» на чолі з У. Боссі. Особисто С. Берлусконі не мав чітко вираженої позиції стосовно ЄС – до входження у політику його спонукали спроби уникнути кримінального переслідування в рамках «Танджентополі» через тісні зв'язки з Б. Краксі [402, р. 317–318]. Однак він скористався зміною суспільних настроїв. За даними опитування «Євробарометру», опублікованими навесні 1994 р., підтримка італійцями членства в ЄС різко впала – лише 55% були згодні з тим, що країна виграла від європейської інтеграції, а рекордно високі 23% були категорично незгодними [60, р. 20]. Позиція Національного альянсу була схожою: партія не хотіла виходити з ЄС, але прагнула європейської інтеграції, яка би в більшій мірі рахувалася з

національними інтересами. «Ліга півночі» виступала за створення незалежної держави – «Паданії» – на півночі країни, і виступали як проти центрального уряду в Римі, так і проти ЄС в принципі [425, р. 304–305]. На відміну від Першої республіки, де євроскептичні позиції були притаманні лівим силам, у політичній системі Другої республіки цю нішу зайняли праві партії [234, с. 11].

Результати виборів засвідчили перемогу правоцентристської коаліції. Втім, євроскептицизм уряду С. Берлусконі виявився радше декларативним і не вилився в радикальні дії. Його кульмінацією стала промова міністра закордонних справ А. Мартіно у Брюгге, в якій він висловився за вихід Італії із зони євро та за перегляд деяких положень Маастрихтського договору [425, р. 297]. Дж. Маммарелла та П. Какаче зазначають, що на той момент євроскептицизм був прерогативою не тільки італійських політиків. Куди більш радикальні настрої побутували в інших країнах, зокрема, у Франції, де частина опозиції виступила за повний вихід зі складу ЄС [354, р. 261–262]. А. Мартіно не вдалося радикально змінити зовнішньополітичний курс Італії, оскільки уряд С. Берлусконі проіснував лише кілька місяців і розпався у грудні 1994 р. через протиріччя між членами правлячої коаліції. Куди більший слід залишив його колега, міністр юстиції А. Біонді, який своїм декретом декриміналізував правопорушення, пов'язані з партійним фінансуванням, і тим самим звів нанівець досягнення «Танджентополі» [355, р. 539–542].

Наступні парламентські вибори були призначені на 1996 р. До цього моменту країною управляв «технічний» уряд під керівництвом Л. Діні, колишнього міністра фінансів. Він провів ряд реформ у соціальній сфері, спрямованих на виконання фінансових вимог ЄС, однак був малоактивним у зовнішній політиці [305, р. 510–512]. За цей час на противагу правоцентристам сформувалася нова, більш потужна лівоцентристська коаліція «Оливкового дерева» на чолі з Р. Проді, колишнім християнським демократом, що представляв блок «Народні за Проді» з колишніх

християнських демократів. Його союзником стала демократична ліва партія на чолі з Дж. Наполітано, а також партія зелених, лейбористська федерація, Сардинська партія дії і ряд інших дрібних політичних сил. На виборах «Оливкове дерево» набрало менше голосів, ніж правочентристська коаліція, однак здобуло перемогу на більшості округів і сформувало парламент. На думку Дж. Гопкіна, зміна виборчого законодавства, яке впровадило переважно мажоритарну систему, сприяло поляризації партійної системи [329, р. 328–330].

Пертурбації 1992-1996 рр. засвідчили корінні зміни в італійській політиці. Перша республіка характеризувалася сильним парламентом, керувалася партіями, але мала слабкий і неефективний державний апарат. Вибори 1994 і 1996 рр. показали, що партії вже не мають настільки сильного впливу, чітко сформульованої ідеології, а натомість перетворилися на нестійкі персоналістські проєкти [277, р. 48–49]. Натомість, починаючи з уряду К. А. Чампі, зміцнилися органи державного управління, які перейняли на себе частину керівних функцій, що раніше належала політикам. У великій мірі цей процес був наслідком вступу до ЄС, який наклав обов'язкові вимоги щодо збільшення ефективності державних інституцій [394, р. 159–160]. На думку британського дослідника А. Мілворда, ці зміни в тій чи іншій мірі притаманним усім країнам, включеним в процес європейської інтеграції. Більше того, він постулює, що ЄС і його попередники не знищували національні держави ХІХ ст., а, навпаки, зміцнили їх і врятували від викликів другої половини ХХ ст. [364, р. 1–17].

Діяльність уряду Р. Проді вкладається в рамки концепції А. Мілворда. Коаліція «Оливкового дерева» відзначалася нестійкістю через протиріччя між політичними силами, що входили до її складу. Одна з її головних партій – демократична ліва партія – страждала через внутрішню нестабільність, викликану відсутністю бачення майбутнього і закидам з боку опозиції стосовно комуністичного минулого. Однак уряд, завдяки зусиллям групи

реформаторів з Банку Італії, був спроможний спрямувати зусилля на досягнення головної стратегічної мети – переходу країни в зону євро. Для цього склалися сприятливі умови у міжнародній політиці. Західний світ відходив від консервативного неолібералізму кінця 1980-х–поч. 1990-х рр.: до влади у США прийшов Б. Клінтон, у Великій Британії – Т. Блер, у Франції – Л. Жоспен, у Німеччині – Г. Шрöder. Таким чином, Італія знаходилась у руслі загальних політичних тенденцій західного світу [321, р. 302–303].

Уряд Р. Проді доклав чималих зусиль для гармонізації італійського законодавства із загальноєвропейським. Станом на 31 грудня 1997 р. Італія імплементувала 92,5% директив ЄС. Хоча цей показник був майже найнижчим серед усіх держав-членів, але він все одно лише в незначній мірі був нижчим за середній рівень – 94% [55, р. 7]. В той же час, Європейська Комісія була невдоволеною виконанням вже імплементованих норм. З 396 позовів, направлених від Брюсселю до держав-членів у 1998 р., 38, або 9,6% було спрямовано проти Італії. Це був найвищий після Іспанії показник серед усіх країн ЄС. Італія також була одним з лідерів за отриманими скаргами [55, р. 72–74]. Далеко не всі з них можна назвати обґрунтованими. Зокрема, одна з поданих скарг стосувалася надання знижки на вхідний білет для пенсіонерів до палацу Дожів у Венеції, що начебто дискримінувало громадян інших держав ЄС [55, р. 32].

З економічної точки зору, в 1996 р. Італія продовжувала відставати від інших розвинутих країн ЄС. Вона стала єдиною країною-членом, в якій знизився рівень споживання, а також чистий експорт. Низький рівень зростання ВВП – 0,6% – відповідав загальноєвропейським тенденціям [4, р. 18–19]. Співвідношення державного боргу до бюджету в 1996 р. складало 123,7%, а платіжний баланс – мінус 6,8%, що було співставно з показниками Бельгії та Греції і значно гірше за показники інших країн [4, р. 32]. Рівень інфляції, хоча і знизився в порівнянні з попередніми роками, склав 3,9% – другий з кінця результат після Греції з 8,5% [4, р. 27]. Показник зайнятості

населення стабільно падав з 1992 р. і був значно нижчим, ніж в середньому по ЄС [4, р. 21]. Тим не менш, Італія досягла значного прогресу у порівнянні з попередніми роками, а тому італійська ліра була включена до «тунелю» ЄМС [4, р. 10].

Для покращення економічних показників країни, що дозволило би перейти на євро, уряд створив спеціальну «Комісію з аналізу макроекономічної сумісності соціальних витрат», більш відому як «Комісію Онофрі» за прізвищем її очільника, економіста П. Онофрі. У лютому 1997 р. вийшов фінальний звіт, у якому прямо ставилося питання про те, що державі доведеться обирати між збереженням тієї чи іншої сфери державних соціальних витрат, а тому необхідно дослідити, «який із цих різних контекстів організації постачання найбільше гарантує соціальну згуртованість» [41, р. 9]. Рекомендувалося значно скоротити витрати на соціальну сферу, що сягали чверті від ВВП країни. Особлива увага загострювалася на пенсійній системі, яка, на думку комісії, вже була незбалансованою у порівнянні з іншими європейськими країнами і загрожувала поглинанням все більшої кількості коштів у зв'язку з прогнозованим старінням населення [41, р. 6–7]. «Комісія Онофрі» рекомендувала вжити низку заходів, зокрема, знизити пенсії та підвищити пенсійний вік [41, р. 276–279].

Ще однією новацією уряду стало введення «європодатку», який мав бути сплачений одночасно задля зменшення дефіциту бюджету до необхідних 3% від ВВП, що було необхідною умовою для переходу на євро. Уряд обіцяв, що після досягнення цієї мети в 1999 р. держава повністю поверне сплачену суму, хоча в дійсності повернула лише половину. На думку М. Донована і М. Джілберта, це був, останній раз, коли італійський уряд міг мобілізувати суспільство для підтримки проекту поглиблення європейської інтеграції. По-друге, це підтвердило, що нова мажоритарна система партійного правління може забезпечити країну урядами, здатними керувати, тобто вживати рішучих заходів, заснованих на консенсусі на

основі перемоги на конкурентних виборах. Однак для уряду Р. Проді скандал із введення «європодатку» став однією з причин його розпаду у 1998 р. [291, р. 397–406]

Новий «технічний» уряд був сформований на чолі з М. Д'Алемою, головним секретарем демократичної лівої партії. Незважаючи на зростаючі протиріччя всередині коаліції, їй вдалося втримати імпульс реформ, заданий у 1996 р. Головним реформатором у новому кабінеті став Ф. Бассаніні, досвідчений політик і адвокат, що утримав за собою пост міністра по справам державної служби та регіонального розвитку. Він провів реформу децентралізації, передавши до регіонів значну частину повноважень, які до цього належали виключно Риму. По-друге, була здійснена реформа управління державою: кількість міністерств була зменшена з вісімнадцяти до дванадцяти, а частина міністерських службовців була скорочена. По-третє, були введені «єдині вікна», які спрощували надання адміністративних послуг для населення. Особливий акцент робився на спрощенні процесу відкриття підприємств [321, р. 310–311].

Діяльність уряду М. Д'Алеми та його попередників принесла необхідний економічний ефект. Хоча зріст ВВП Італії в 1999 р. був порівняно невисоким у порівнянні з більшістю країн ЄС – всього 1,4%, але це було зростанням у порівнянні показниками кількарічної давнини. Рівень інфляції, натомість, знизився до рекордних 1,7% [5, р. 29]. Щоправда, рівень співвідношення державного боргу до бюджету країни залишався одним із найвищих у ЄС – 114,9% при середньому показнику у 72,2%. Але і тут спостерігалось незначне покращення у порівнянні з 1996 р. завдяки зменшенню бюджетних витрат [5, р. 36]. Завдяки покращенню фінансових показників Італія разом з 1 січня 1999 р. разом з іншими країнами була включена в зону євро. Щоправда, фізичні банкноти і монети були випущені в обіг лише в 2002 р., причому кожна з країн отримувала валюту за квотою, розрахованою Європейським центральним банком [5, р. 110].

Процес євроінтеграції для Італії після підписання Маастрихтського договору став нагадувати постійні шкільні або університетські екзамени, які ніколи не закінчуються. Прийняття євро стало метою, яка виправдовувала будь-які реформи. Жодна інша країна ЄС не зазнала подібної трансформації у політичній і партійній системі, виборчому законодавстві, децентралізації управління державою, приватизації державних підприємств та соціальному законодавстві. Майже завжди цих змін не вистачало, щоб піднятися вище у рейтингах, складених центральними органами ЄС. При цьому більша частина суспільства та інтелектуальної еліти не сприймали вимоги Брюсселю як порушення національного суверенітету; навпаки, вони сприймалися як єдино можливий ініціатор необхідних змін для Італії [284, р.700–701].

«Винагородою» для Італії стало обрання Р. Проді головою Європейської комісії у 1999 р., який став другим представником країни на цій посаді після Ф. М. Мальфатті у 1970-1972 рр. Це призначення стало підсумком майже десятиліття корінних політичних та економічних змін. Завдяки зусиллям низки урядів, починаючи з уряду К. А. Чампі, Італія змогла виконати необхідні реформи задля виходу на новий щабель європейської інтеграції. Однак жертви, які довелося принести у вигляді приватизації, деіндустріалізації та скорочення соціальних програм, призвели до зменшення підтримки населення європейських ініціатив. Чергове опитування Євробарометру, результати якого були опубліковані восени 1999 р., показало, що 60% опитуваних підтримували членство Італії в ЄС, і лише 50% вважали, що країна отримала від цього вигоду [61, р. 26–28]. Натомість італійці були найбільшими прихильниками введення євро – «за» висловилися 85% [61, р.65].

Включення Італії до єврозони означало виконання програми політичних та економічних реформ, намічених ще під час підписання Маастрихтського договору. Протягом десятиліття країна, незважаючи на політичну та економічну нестабільність, досягла значного прогресу на

шляху до запровадження єдиної європейської валюти. Жорсткі вимоги, поставлені ЄС, змусили італійські уряди проводити виважену монетарну і бюджетну політику, не допускати надмірної інфляції та обмежити інші негативні економічні явища. Разом із фінансовими реформами Італія провела імплементацію європейського законодавства в інших сферах, що дозволило країні не випасти з інтеграційного процесу. В той же час, протягом 1990-х рр. були закладені основи для поширення євроскептичних настроїв серед частини італійського суспільства, що було нехарактерним для попередніх десятиліть.

4.3. Участь Італії у процесах розширення НАТО та ЄС

Після розпаду СРСР керівництво країн НАТО, в першу чергу – США, полишило сумніви щодо розширення своєї діяльності на схід. Стара обіцянка М. Горбачову, не зафіксована у вигляді письмового договору, вже не мала жодного значення у зв'язку з припиненням існування держави, яку він очолював [412, р. 41–44]. Адміністрація президента США Дж. Буша-старшого вважала, що американські військові мають бути присутніми у просторі між Німеччиною та Росією задля унеможливлення протистояння, яке призвело до обох світових воєн. Ще однією причиною для збереження присутності була пересторога щодо можливих успіхів інтеграції європейських країн, яка могла би в перспективі відсторонити США від участі у місцевій політиці, а також знищити єдність НАТО зсередини [239, с. 256–267].

Завданням зовнішньої політики Італії стало віднаходження свого місця у новій стратегії Альянсу. 7 квітня 1992 р. італійська делегація на чолі з президентом, Ф. Коссігою, відвідала Білий Дім. Головною темою розмови стали відносини Італії з НАТО в сучасних геополітичних умовах. Президент Італії запевнив Дж. Буша-старшого у тому, що результати останніх виборів не вплинуть на зовнішньополітичний курс Італії; оновлена комуністична партія одразу ж прийняла участь країни в Альянсі як необхідність. Він навіть навів приклад неназваного колишнього філософа-комуніста, який

заявив, що, якби він жив в США, він голосував би за демократів; але, оскільки він живе в Європі, він підтримує республіканців. Наостанок Ф. Коссіга акцентував увагу на тому, що збереження американської присутності в Європі є надзвичайно важливим для безпеки його країни, і висловив готовність підтримати участь Італії в миротворчих операціях НАТО в Середземному морі, зокрема, у Лівії [135, р. 1–4].

Впевненість Ф. Коссіги засновувалась на законі його ж авторства про участь Італії в миротворчих операціях, який був прийнятий за два місяці до візиту. Нормативно-правовий акт офіційно дозволяв як державним, так і приватним установам брати участь у міжнародних мирних та гуманітарних операціях. Запроваджувалося постійне фінансування миротворчих операцій з бюджету міністерства закордонних справ, а його очільник мав щорічно звітувати перед парламентом [34]. Таким чином, Італія намагалася втриматися у фарватері нового вектору міжнародної політики США.

Нагода ввести закон в дію випала вже за адміністрації наступного президента у Вашингтоні, Б. Клінтона. 8 грудня 1992 р. США задля відновлення порядку в Сомалі розпочали миротворчу операцію, яка незабаром перейшла під формальне керівництво ООН. Була утворена військова коаліція, до якої доєдналися Італія, Австралія, Бельгія, Канада, Марокко, Пакистан та Франція. Сомалі пов'язувало з Італією колоніальне минуле, яке тривало до кінця Другої світової війни. В Римі, проте, дуже швидко втратили інтерес до сомалійської місії, яка загубилася на фоні скандалів, викликаних «Танджентополі». Італійський військовий контингент залишився сам-на-сам з політичними проблемами у своїй зоні відповідальності. Втрати Італії в операції були незначними, однак у цілому миротворча діяльність місії ООН, яка завершилася у 1995 р., була невдалою [283, р. 247–250].

16-17 вересня 1993 р. у Вашингтоні відбулася двостороння зустріч між Б. Клінтоном та К. А. Чампі, яка продемонструвала, що між двома лідерами існує різниця у баченні майбутнього атлантичної інтеграції.

Президент США більшу частину розмов присвятив розширенню НАТО, як гарантії забезпечення стабільності у Європі. Його цікавило якнайшвидше включення країн Центральної та Східної Європи, і навіть залучення до цього процесу РФ. Окрім того, увага Б. Клінтона була зосереджена на близькосхідних проблемах, в яких Італія могла брати участь лише в обмеженій мірі як посередник між ворогуючими сторонами. К. А. Чампі, натомість, просував думку, що НАТО має перерости свою функцію виключно військового альянсу, і стати також і економічним об'єднанням [137; 138].

Більш нагальною проблемою в італійській зовнішній політиці стала криза в Югославії. В 1991 р. проголосили незалежність дві найближчі до Італії республіки: Словенія та Хорватія. Суттєву дипломатичну підтримку їм надав очільник прикордонного зі Словенією регіону Венеції Фріулії Джулії А. Біасутті. Натомість міністр закордонних справ, Дж. де Мікеліс, вагався, оскільки незадовго до того Італія надала Югославії значні позики і ризикувала втрати гроші. Ситуація змінилася з приходом на цю посаду Е. Коломбо у тому ж році, який агітував депутатів парламенту за визнання нових незалежних держав. 15 січня 1992 р. Італія офіційно визнала Словенію, встановила двосторонні стосунки, а також визнала Словенію автоматичним правонаступником в італо-югославських угодах. Е. Коломбо навіть довелося інформувати словенський уряд про існування деяких з них, оскільки за часів правління Й. Б. Тіто в Югославії не всі міжнародні угоди оприлюднювалися в пресі [270, р. 265–266].

Після встановлення дипломатичних стосунків італо-словенські відносини різко погіршилися. Італія прагнула підписати з Хорватією та Словенією угоди про захист італійських меншин у цій країнах, на що остання відповіла відмовою через відсутність аналогічної угоди щодо словенської меншини в Італії. Після приходу до влади уряду С. Берлусконі Італія почала тиск стосовно Словенії та Хорватії, вимагаючи, зокрема, реституції колишньої італійської власності. Щоб домогтися виконання вимог,

італійський уряд шантажував нові балканські країни створенням штучних бар'єрів на шляху до ЄС та НАТО. Почастішали націоналістичні випадки стосовно словенців і хорватів: зокрема, мер Трієсту, Дж. Стафф'єрі, запропонував актуалізувати Римський договір 1924 р., за яким Італія отримала м. Фіуме (суч. Рієка), як основу для переговорів з двома республіками. Така зовнішня політика, проте, дратувала, США і Німеччину, які були зацікавлені в якомога швидшій євроатлантичній інтеграції Словенії та Хорватії [270, р. 266–267].

Італія не могла собі дозволити опинитися в дипломатичній ізоляції. Вже в жовтні 1994 р. міністр закордонних справ Італії А. Мартіно разом зі своїм словенським колегою, Л. Петерле, організували двосторонню зустріч в італійському місті Аквілея, де видали спільну декларацію щодо підтримки шляху Словенії до ЄС, а також створення умов для розвитку словенської меншини у Фріулії Венеції Джулії. Зі своєї сторони, Любляна взяла на себе зобов'язання щодо захисту італійської меншини [27]. Аналогічним чином були розв'язані італо-хорватські суперечки [25]. Таким чином, зовнішній дипломатичний тиск змусив Італію знайти компроміс з двома новими східними сусідами всупереч євроскептичній позиції уряду С. Берлусконі.

Ще складнішою була ситуація у Боснії та Герцеговині, яка проголосила свою незалежність 3 березня 1992 р., після чого міжетнічні суперечки в країні переросли у війну. Італія разом з іншими європейськими державами, у спробі зупинити конфлікт, визнала незалежність нової балканської країни 6 квітня 1992 р. В наступні кілька місяців війна в Боснії та Герцеговині розгорілася з новою силою. У відповідь на втручання Югославської народної армії у боснійський конфлікт Рада Безпеки ООН видала резолюцію №757, рішенням якої запроваджувала економічні санкції проти Сербії і Чорногорії [49]. Наступною резолюцією – №758 – було прийнято рішення про розгортання гуманітарної місії ООН в Боснії [50]. На Італію, як на географічно близьку до Балканського пів-ова країну, був

покладений обов'язок щодо надання допомоги у виконанні обох резолюцій [139, р. 50–58].

Політично Італія включилася у боснійську кризу лише в липні 1992 р., коли був обраний новий парламент і сформовано уряд. 25 серпня міністр закордонних справ Е. Коломбо представив позицію держави щодо війни у Боснії, яка уникала конкретики і зосереджувалася переважно на гуманітарних аспектах кризи. Ці заяви викликали критику з боку опозиції, яка вважала, що рішення із зовнішньої політики недостатньо обговорювалися з депутатами парламенту. Ще однією підставою для критики уряду була занадто повільна реакція на світові події. Дійсно, Італія втратила шанс зайняти лідерську позицію щодо кризи у сусідньому регіоні і натомість опинилася у фарватері більш сильних союзників по НАТО [142, р. 9–12; 268, р.137]. В результаті був впроваджений у життя план Венса-Овена, який передбачав припинення вогню та розподіл Боснії та Герцеговини за етнічним принципом [268, р.142].

Навесні 1993 р. Рада Безпеки ООН прийняла ряд резолюцій по балканській кризі, в тому числі резолюцію № 816, яка на основі резолюції 781 встановлювала безпольотну зону над Боснією та Герцеговиною [51]. Виконання рішення було покладено на НАТО, яке розробило операцію «Deny Flight». Центр керування операції був розміщений у Неаполі. Окрім того, в операції була задіяна низка італійських авіабаз: Авіана, Віллафранка, Даль Моліно, Істрана, Сігонелла та ін. Італійські військові також формально стояли на чолі П'ятого об'єднаного тактичного авіаційного командування, в зоні відповідальності якого перебували Балкани. Втім, реальне військове управління здійснювали американські офіцери, тому Італія виконувала здебільшого роль логістичної бази для НАТО [385, р. 8–11].

На початку червня 1993 р. стало відомо про чотирьох загиблих італійських громадян у Боснії та Герцеговині. Це викликало дебати у парламенті та зміну у суспільній думці, яка впродовж літа все більше схилялася на користь військової інтервенції на Балканах. 2 вересня 1993 р.

пройшло спільне засідання парламентських комісій із зовнішньої політики та з оборони, на якому міністр закордонних справ Б. Андреатта висловив підтримку балканським ініціативам ООН, НАТО та ЄС. До нього приєднався міністр оборони Ф. Фаббрі, який виступив на підтримку участі Італії в миротворчих операціях ООН в країнах екс-Югославії, обґрунтовуючи це необхідністю внеску у систему колективної безпеки [139, р. 59–60]. Більш активній участі Італії в балканських справах сприяло і рішення Сенату приєднатися до економічного ембарго проти Сербії в липні 1993 р. [77, р. 134–136].

Остаточне рішення щодо інтервенції НАТО було ухвалено Б. Клінтоном восени 1993 р. Протягом наступних двох років Італія приймала участь у більшості миротворчих операцій НАТО та ООН в колишніх югославських країнах. Втім, внутрішня політична нестабільність протягом 1992-1994 р. завадила Італії виробити чітку політику щодо Балкан. Тому зовнішньополітична позиція країни виражалася у повній підтримці ініціатив міжнародних організацій, до складу яких вона входила. У підсумку, можна сказати про скоріше військову, аніж політичну участь Італії у вирішенні балканської кризи, незважаючи на наявність міцних історичних, політичних, культурних та економічних зв'язків із регіоном [268, р. 148–152].

Участь у Балканській кризі показала сенс існування євроатлантичної співпраці у пост-біполярному світі і надала новий імпульс інтеграційним процесам, започаткованим ще наприкінці «холодній війні». Наприкінці 1994 р. в Брюсселі пройшла зустріч міністрів оборони країн НАТО, присвячена ряду поточних питань міжнародної політики. Головною темою обговорення стала програма «Партнерство заради миру», направленої на розширення альянсу в Європі. Для Італії важливе значення мав запуск іншої ініціативи – Середземноморського діалогу, який розширював зв'язки альянсу з країнами регіонами, що не були його учасниками [31]. Цей напрямок діяльності НАТО значно підвищував міжнародний статус Італії.

Окремим пунктом у фінальному комюніке згадувалися відносини з Україною, яка, заради зближення з альянсом, підписала Угоду про нерозповсюдження ядерної зброї, що було кроком на шляху до повної відмови від неї. Були розглянути й проблеми поточних конфліктів, такі, як війна у Боснії та Нагорному Карабаху. Таким чином, НАТО в дуже короткий термін вийшов за ті географічні межі, які обмежували його в попередні десятиліття [31].

Італійський уряд отримав рідкісну можливість проявити власну ініціативу у міжнародній політиці в 1997 р., коли в Албанії розгорнулася масштабна криза, яка змусила десятки тисяч албанців шукати притулку в сусідніх державах. Італія у відповідь ініціювала створення міжнародної коаліції для стабілізації ситуації, і оголосила про проведення військово-гуманітарної «Операції Альба», яка була постфактум схвалена Радою Безпеки ООН [181, с. 257]. Дебати про її проведення 9 квітня 1997 р. викрили появу нового феномену в італійській політиці: вперше за довгий час партії, що входили до правлячої коаліції, розійшлися у позиції щодо зовнішньополітичного питання. Ф. Бертінотті, депутат від групи «оновлених комуністів», підтримуваний частиною партії «зелених», виступив проти втручання в албанські справи, яке, на його думку, було приречена на невдачу, як і інші гуманітарні операції під егідою ООН [143, р.14240–14242].

Наступна зустріч міністрів оборони країн НАТО, що відбулася у Берліні 3-4 червня 1996 р., була зацентрована на поглибленні партнерства між НАТО та ЄС у питаннях відносин зі східноєвропейськими країнами. Особлива увага у фінальному комюніке приділялася відносинам з Україною та РФ, як найбільш важливими країнами колишнього комуністичного блоку. Зокрема, наголошувалося, що «незалежна, демократична і стабільна Україна є одним із ключових факторів стабільності та безпеки в Європі» [32]. Це твердження мало практичний сенс для Італії, яка встановила двосторонні відносини з Україною у 1991 р. Але саме з середини 1990-х рр.

співпраця між обома державами у контексті європейської інтеграції вийшла на новий рівень [223, с. 61–66]. Окрім того, саме з цього моменту розпочинається історія появи постійної української еміграції в Італії, яка характеризується як трудова. За неофіційними даними, її кількість станом на початок 2000-х рр. склала від 500 до 700 тисяч [186, с. 70–74; 221, с. 387].

Партнерство з країнами колишнього комуністичного блоку означало для НАТО і тісну співпрацю з центральноевропейськими країнами, яка вилилася у запрошення в 1997 р. Польщі, Угорщини та Чехословаччини до складу альянсу. Італія, яка розвивала економічні та культурні зв'язки з цими державами на протязі кількох десятиліть, теж долучилася до вироблення цього історичного рішення. Ратифікація угоди про розширення НАТО несподівано викликала дебати в італійському парламенті. «Проти», як і в попередньому випадку, виступила група «оновлених комуністів», аргументуючи це тим, що процес розширення НАТО «створить дисбаланс проти Росії» та послабить роль ООН. Цю позицію підтримали і депутати від «Ліги Півночі». Втім, вони залишилися в ізоляції: більшість депутатів як від владної коаліції, так і від євроскептичної опозиції проголосували за ратифікацію законопроекту [140, р. 3–5].

В 1997 р. заявки на вступ до НАТО подали Словенія та Румунія, перша з яких була італійським «протеже», а друга – французьким. Рим і Париж швидко домовилися про взаємну підтримку кандидатів один одного [362, р. 33]. Включення Словенії до ЄС та НАТО було важливим кроком для забезпечення стабільності у відносинах між двома сусідніми країнами. Напередодні саміту НАТО у Мадриді, де розглядалося і питання входження Словенії до альянсу, Р. Проді відвідав з офіційним візитом Люблян. Там він запевнив свого візаві, Я. Дрновшека, у тому, що Італія повністю підтримує вступ Словенії до ЄС і НАТО як логічне продовження дружніх двосторонніх відносин. До того ж, Р. Проді заявив, що включення Словенії дозволить географічно «стабілізувати» НАТО, включивши до його зони відповідальності Балкани – політично нестабільний регіон [73].

Останнім викликом протягом 1990-х рр. для зовнішньої політики Італії в цьому регіоні стала криза у Косово. Після початку війни у 1998 р. прем'єр-міністр Л. Діні намагався уникнути залучення Італії до конфлікту, намагаючись зберегти нейтралітет між сербами та албанцями в регіоні. В цей період міністерство закордонних справ взяло участь як посередник у перемовинах між обома сторонами. Л. Діні також побоювався, що війна спричинить появу великого потоку біженців, який в першу чергу вирушить до Італії. Натомість новий прем'єр-міністр, М. д'Алема, обраний в 1999 р., виступив за повномасштабне втручання Італії. На його думку, відмова приймати участь в миротворчій операції в Косово могла би призвести до внутрішньої та зовнішньої критики через невідповідність загальній політиці ЄС та НАТО щодо цієї проблеми. В результаті, Італія взяла участь у миротворчій операції в Косово, однак під тиском опозиції постійно закликала до миру [262, р. 178–179]. Незважаючи на наявність суттєвих внутрішньополітичних розходжень, Італія також прийняла участь у бомбардуваннях Сербії в 1999 р. [181, с. 258]. Таким чином, статус члена НАТО змусив Італію надати допомогу альянсу в усіх його миротворчих операціях на Балканах протягом 1990-х рр.

У 1999 р. була прийнята нова стратегічна концепція НАТО, яка зосереджувалася на забезпеченні мирного майбутнього Європи після тривалих конфліктів на Балканському пів-ві [63]. На думку О. Брусиловської, це була «остання концепція епохи, коли НАТО ще являла собою регіональний альянс, основним завданням якого був захист договірної території шляхом відповідного реагування на напад» [178, с. 261]. Зрештою, саме цим пояснюється ініціативи 1990-х рр. щодо розширення НАТО саме в Центральній і Східній Європі, частиною яких стала східна політика Італії.

Десятиліття з 1989 по 1999 рр. докорінним чином змінило політичний та економічний ландшафт країни. На момент падіння Берлінського муру Італія була «республікою партій», здебільшого створених ще в першій

половині ХХ ст., і характеризувалася поєднанням слабкого бюрократичного апарату із сильним впливом держави на економіку та широкою системою соціальних виплат. У 1999 р. масові партії зникли: на їх місце прийшли нестійкі політичні проєкти із значно меншим впливом. Значно зросла ефективність державних органів управління, державні підприємства були приватизовані, а система соціального забезпечення була суттєво скорочена. Таким чином, це десятиліття може бути названим епохою інституційного зміцнення.

Змінилися і зовнішньополітичні орієнтири країни. До кінця «холодної війни» Італія була, в першу чергу, зосереджена на співпраці з США в рамках НАТО і позиціонувала себе як посередника між західним та комуністичним блоками держав. Протягом 1990-х рр. на перший план вийшов процес європейської інтеграції, який значно поглибився в рамках ЄС. До підписання Маастрихтського договору у 1992 р. країни Західної Європи співпрацювали між собою переважно в економічній площині. ЄС, натомість, став регулювати усі сфери державного управління в країнах-членах об'єднання і оцінювати їх успішність по багатьом напрямкам. Італія опинилася у «хвості» європейських держав за показниками економічного зростання, імплементації директив Європейської комісії тощо.

Ставлення до нового формату європейської інтеграції стало основною лінією водорозділу в італійській політиці в 1990-ті рр. Підписання Маастрихтської угоди породило у суспільства очікування щодо швидкого реформування держави. Це вплинуло на розгортання процесу «Танджентополі» у 1992-1994 рр., який знищив стару політичну систему Першої республіки. Вимоги ЄС щодо проведення реформ сприймалися як єдиний можливий шлях розвитку країни, а довіра до інституцій у Брюсселі була вищою, ніж до власних державних органів. Але після 1992 р. суспільна оцінка європейської інтеграції почала змінюватися в протилежний бік, що дало поштовх для посилення і, зрештою, перемоги на виборах 1994 р.

евроскептичних політичних сил, які, втім, не змогли на довгий час зберегти коаліцію.

Повернення до влади у 1996 р. проєвропейських партій дозволило Італії провести заплановані ще на початку десятиліття економічні реформи та досягти включення країни до єврозони у 1999 р. Особливу увагу правляча коаліція приділила стабільності монетарної системи, що було ключовою вимогою ЄС. Перехід до євро вкоренив італійську економіку у європейському спільному ринку. Історичне значення цього рішення проявилось наприкінці 2010-х рр., коли Італія не змогла вийти з ЄС вслід за Великою Британією, яка зберегла свою національну валюту, хоча в обох країнах при владі знаходилися євроскептичні партії зі схожими політичними програмами. Таким чином, євроатлантичний вектор розвитку Італії не був перерваний.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено комплексне дослідження участі Італії в євроатлантичних політичних та економічних інтеграційних процесах протягом 1949-1999 рр. Італія була в числі країн-засновниць НАТО, ЄОВС, ЄЕС, ЄС. Саме тому позиція Риму уряду завжди мала особливе значення при розвитку євроатлантичних інституцій. З іншої сторони, у зазначений період саме вони визначали зовнішню політику держави та закладали основу для внутрішнього розвитку держави.

Джерельну базу дослідження можна розділити на чотири групи: офіційні документи, діловодні документи, преса та мемуари. До офіційних документів відносяться: нормативно-правові документи Італії; міжнародні договори, меморандуми, протоколи про співпрацю; резолюції та декларації міждержавних організацій, таких, як ЄЕС, НАТО, ООН; офіційні прес-релізи та заяви міжнародних організацій та окремих діячів; звіти парламенту Італії та міжнародних структур; соціологічні та статистичні матеріали. До діловодних документів належать: дипломатичне листування Міністерства закордонних справ Італії, опубліковане у таких збірках, як «Італійські дипломатичні документи», «Провал Європейського оборонного співтовариства та Європейського політичного співтовариства: від зустрічі у Бадені до Брюссельської конференції», «Лондонська конференція та Західноєвропейський Союз: від провалу Європейського оборонного співтовариства до “перезапуску” Європи» та «Перезапуск Європи від Мессінської конференції до Римських угод»; дипломатичне листування Державного департаменту США, опубліковане в збірках, об'єднаних у серію «Зовнішні відносини Сполучених Штатів»; стенограми засідань Сенату та Палати депутатів італійського парламенту; матеріали історичного архіву компанії ЕНІ. Матеріали преси включають до себе програмні статті державних і політичних діячів, публікації у партійних виданнях, інтерв'ю. Отже,

джерельна база дисертації є репрезентативною і сприяє дослідженню заявленої теми.

За винятком окремих робіт періоду 1950-х – 1970-х рр., ґрунтовне дослідження теми євроатлантичної інтеграції Італії було розпочато у 1980-ті рр. Природньо, що найбільший доробок залишили італійські вчені, зокрема: А. Варсорі, Л. Нуті, Дж. Маммарелла, Е. Какаче, Е. ді Нольфо, Дж. Тоньоло, Б. Баньято та ін. Виділяється також британська, американська та українська історіографія даної наукової проблеми. Окрім того, були широко залучені роботи вітчизняних та іноземних дослідників, присвячені питанням загального розвитку ЄС та НАТО. Аналіз історіографії виявив брак робіт, в яких комплексно досліджується євроатлантична інтеграція Італії (на відміну від звичайного розподілу на європейську та атлантичну інтеграцію). В особливій мірі це стосується періоду 1940-х – 1980-х рр.

На основі наявних джерел та літератури було запропоновано наступну періодизацію участі Італії в політичних та економічних процесах євроатлантичної інтеграції:

- «золотий вік» (1949-1962 рр.). В цей період Італія завдяки участі у створенні НАТО, ЄОВС, ЄЕС повертає собі міжнародний престиж, втрачений після поразки у Другій світовій війні. Євроатлантична інтеграція стала ключовим фактором у відновленні країни і економічному буму 1957-1962 рр.
- Епоха «посередництва» (1962-1989 рр.). Концепції «мирного співіснування» та «розрядки» змінили акценти в зовнішній політиці Італії, яка, залишаючись непохитною у власному євроатлантичному курсі, почала виступати як «міст» між НАТО та країнами комуністичного блоку. У 1980-ті рр. Італія стала вагомим арбітром всередині ЄЕС і стала провідним адвокатом змін в європейській інтеграції.
- Епоха «інституційної консолідації» (1989-1999 рр.). Після завершення «холодної війни» Італія пережила найбільш глибокі

зміни серед усіх західноєвропейських країн, що дало змогу визначити цей період як перехід від Першої до Другої республіки.

Італія також стала проявляти себе як проактивний член НАТО і ЄС.

На цьому шляху Італія пройшла через радикальні зміни. В кінці 1940-х - на початку 1950-х вона залишалася бідною країною, що ледве відновила довоєнний рівень життя. Міжнародний авторитет держави був невисоким – Італію навіть не запросили до вступу до ООН. Навіть членство в НАТО знаходилося під питанням аж до останніх місяців перед підписанням угоди про створення Північноатлантичного альянсу 4 квітня 1949 р. Передумовою до залучення Італії до вступу до табору євроатлантичної співпраці в умовах ескалації «холодної війни» стала активна економічна підтримка, надана адміністрацією США у період з 1944 по 1949 рр. в межах різних програм: прямої фінансової допомоги, ЮНРРА та плану Маршалла. Завдяки цій допомозі прозахідна християнсько-демократична партія зайняла провідне місце в італійській політиці. Потенційна загроза наступу з боку Югославії, сильний вплив прорадянських комуністичної та соціалістичної партії, невирішені територіальні суперечки сприяли прийняттю урядом та парламентом Італії рішення про вступ до НАТО. Ці механізми детально розкриваються в опублікованому дипломатичному листуванні Міністерства закордонних справ Італії, чий матеріал був використаний у дисертації.

Наступне десятиліття розпочало нову, успішну епоху в історії країни. Наприкінці 1950-х в Італії відбувся «економічний бум», під час якого країну перетворилася на потужну промислову вийшла на провідні позиції за темпами зростання у світовій економіці. Євроатлантична інтеграція беззаперечно створила сприятливі умови для такого розвитку подій. Вступ до ЄОВС означав для італійської сталеливарної промисловості доступ до дешевого вугілля та до пільгового ринку збуту. Вивчення матеріалів Міністерства закордонних справ, а також офіційних документів з історії європейської інтеграції дозволило уточнити роль Італії в створенні ЄОВС і в подальшому розвитку європейської інтеграції протягом 1950-х рр. Зокрема, було наголошено на ключовій ролі

італійського уряду у «перезапуску» формату європейської інтеграції після провалу ідеї створення об'єднаних європейських збройних сил. Тому закономірним виглядає підписання договорів про створення ЄЕС та Євроатому саме Римі, що підкреслило посилення статусу Італії до рангу першорядної європейської держави.

Членство в НАТО захищало східний кордон Італії у найскладніші періоди «холодної війни», дозволяло витратити менші кошти на оборону і створювало впевненість у стабільному майбутньому. Підтримка партнерів по атлантичній співпраці – Великої Британії та США – дозволила італійському уряду досягти вигідного врегулювання питання демаркації східних кордонів, внаслідок чого м. Трієст було включено до складу держави. Окрім того, саме допомога союзників дозволила Італії в 1956 р. стати членом ООН в обмін на вступ ряду комуністичних держав.

Авторитет країни був підкріплений розміщенням на її території ядерної зброї, що входила до комплексу ракетного щита Європи. Хоча нею довелося поступитися задля розв'язання Карибської кризи, Італія в 1960-ті рр. отримала статус одного з основних союзників США у світі. Такі висновки впливають з нових матеріалів архіву Національної безпеки США та опублікованих документів Державного департаменту. Беззаперечним доказом цього стали зусилля, приділені адміністрацією Білого Дому для утворення лівоцентристської коаліції в Італії. Передбачалося, що ця політична модель стане прикладом для усієї Західної Європи. Про це свідчать опубліковані матеріали Білого Дому і залучена література.

Про успіхи італійської держави свідчила і дипломатична та економічна активність у нових регіонах: Центральній і Східній Європі, Північній Африці, Близькому Сході. Ця діяльність була прямим проявом енергетичного фактору як однієї з ключових складових міжнародної стратегії Італії. Було виявлено, що протягом 1950-х-1960-х рр. в зовнішній політиці Італії існував паралельний рівень дипломатії, який забезпечувався державними та приватними компаніями, в першу чергу – ЕНІ. Вперше в українській

історіографії були проаналізовані архівні матеріали, які розкривають економічні механізми італійської східної політики в часи «холодної війни». В свою чергу, результати цієї діяльності безпосередньо впливали на загальний розвиток ЄЕС та НАТО. Зокрема, під впливом італійсько-радянської нафтової угоди в ЄЕС вперше офіційно було вироблено концепцію спільної енергетичної безпеки.

1970-ті рр., натомість, стали часом випробувань. Політичний тероризм, економічна турбулентність стали серйозним викликом для італійської держави. З впевненістю можна стверджувати, що наслідки могли би бути набагато більш серйозними без підтримки європейських та американських союзників. Відповіддю італійського політичного класу на кризові явища стала розробка цілої низки альтернативних проектів євроатлантичної інтеграції, причому до цієї діяльності долучилися навіть опозиційні партії. Найбільшого успіху на цьому поприщі досяг Б. Краксі – представник соціалістів на посту прем'єр-міністра, який перервав довгу гегемонію християнсько-демократичної партії. Він, в якості голови Ради Європи, зіграв вирішальну роль у голосуванні на Міланському саміті 1985 р. за перехід до нового рівня європейської інтеграції. Саме з цієї дати розпочався відлік до підписання Маастрихтського договору і утворення ЄС. Окрім того, Б. Краксі налагодив добрі партнерські стосунки зі США, зміцнивши положення своєї країни в рамках НАТО.

Завершення «холодної війни» стало важким ударом для італійської політичної системи, яка була надто залежною від змін у системі міжнародних відносин. Остаточним приводом для відходу від принципів Першої республіки став скандал «Чисті руки» (у 1992-1994 рр.), що викрив розгалужену систему корупції у державі. У період турбулентності орієнтиром для порятунку в очах італійського суспільства стали інституції ЄС. За винятком короткого періоду перебування при владі першого уряду Берлусконі (1994-1995), протягом 1990-х рр. Італія спрямовувала усі зусилля задля виконання євроінтеграційних реформ. Незважаючи на їх неоднозначні наслідки, італійська влада змогла досягти омріяної мети – переходу до євро – у 1999 р.

Останнє десятиліття ХХ ст. стало для італійських урядів також часом переходу до проактивної політики в рамках євроатлантичної інтеграції. Італія мала провідну роль у миротворчих операціях НАТО та ООН в Боснії і Герцеговині, Сербії, Албанії, а також інших «гарячих точках» за межами Європи. Окрім того, Італія плідно долучилася до процесу розширення ЄС і НАТО. Зокрема, завдяки її зусиллям всього за кілька років членство в цих організаціях отримали Словенія та Хорватія. Це впливає з аналізу опублікованих матеріалів Міністерства закордонних справ Італії, документів ООН та НАТО. Однак східна політика італійських урядів в 1990-ті рр. не обмежувалася виключно Балканським регіоном, а поступово охопила всю Центральну та Східну Європу, в тому числі й Україну.

Якою була головна відмінність Італії 1999 року від Італії 1949 року? Вона стала набагато більш схожою на інші країни західного світу. Без сумніву, цей результат став процесом поступових процесів політичної та економічної євроатлантичної інтеграції. Так, рівень економічного розвитку держави та суспільства зріс майже до рівня США, Німеччини, Франції, Великої Британії, Нідерландів. Італійська фінансова система навіть була пов'язана з частиною з вищеперерахованих країн завдяки спільній валюті. З політичної точки зору, Італія наприкінці ХХ ст. безумовно визнавала і реалізовувала на практиці демократичну модель розвитку. Її функціонування забезпечувалося законодавством, яке відповідним чином відображає засадничі принципи ЄС та НАТО.

Характер участі Італії в європейській економічній інтеграції змінювався з плином часу. В «золоту добу» ЄЕС сприяла, в першу чергу, розвитку окремих секторів італійської промисловості, що допомагало об'єднанню стати одним з ключових гравців на світовому ринку. В подальшому, у 1960-ті – 1980-ті рр., рамки співпраці були розширені і стали включати до себе все більшу частину галузей. Окрім того, Італія стала своєрідним плацдармом для залучення нових країн південної Європи: Греції, Іспанії – до вступу в ЄЕС. В 1990-ті рр. було завершено інтеграцію італійської

фінансової системи з європейською. Кульмінацією цього процесу стало рішення про перехід на євро у 1999 р. Таким чином, Італія зберегла провідне місце у формуванні спільних рішень щодо економічного розвитку ЄС.

Членство Італії в НАТО та ЄЕС / ЄС було фундаментальним чинником, який впливав на розвиток внутрішньої політики. На початковому періоді «холодної війни» він сприяв стабілізації курсу розвитку країни. Починаючи з середини 1950-х рр., правляча християнсько-демократична партія почала втрачати домінуючі позиції у внутрішній політиці, що могло би загрожувати членству Італії в НАТО. Ситуація була виправлена завдяки сприянню США у створенні лівоцентристської коаліції, що було складовою частиною європейської політики Дж. Кеннеді.

Протягом 1970-х рр. опозиційні соціалістична та комуністична партії остаточно прийняли «правила гри» і навіть стали активними промоутерами ідей євросоціалізму та єврокомунізму. Хоча ці концепції не були втілені у життя, вони стали своєрідним підготовчим етапом до об'єднання континенту, роз'єданого після 1945 р. В подальшому, завершення «холодної війни» та вступ до ЄС прямо вплинули на розпад парламентської системи Першої республіки. Наслідком переходу Другої республіки стала європеїзація внутрішньої політики, її інтеграція з програмою розвитку, визначеною у Маастрихтському договорі. В той же час, у 1990-ті рр. збройні сили держави стали приймати активну участь у миротворчих операціях під егідою НАТО.

Таким чином, протягом другої половини ХХ ст. євроатлантична стратегія Італії, що полягала у балансуванні між атлантичними зобов'язаннями та європейською інтеграцією, постійно змінювалася під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Зміни у міжнародній політиці «холодної війни» ставали викликом, на який відповідним чином реагувала італійська дипломатія. Нестабільність парламентської демократії, що виражалася у постійній зміні урядів та складу коаліцій, надавала постійний імпульс до оновлення. Зрештою, завдяки цьому країна поступово перейшла від суто вичікувальної до більш проактивної позиції в рамках ЄЕС/ЄС і НАТО.

Отже, еволюція стратегії країни Італії відображає складний взаємозв'язок між національним суверенітетом та вимогами інтеграції.

У підсумку, протягом 1949-1999 рр. Італія слугувала як модель країни «середньої ваги» в рамках ЄЕС/ЄС та НАТО. Її позиція лише в деяких випадках мала кардинальне значення для прийняття стратегічних рішень; однак відсутність її підтримки зробила би увесь процес євроатлантичної інтеграції неповноцінним, надовго викресливши би з нього південь Європи. Окрім того, Італія виступала важливим посередником у перемовинах як всередині об'єднань, так і у відносинах із іншими акторами міжнародних відносин. Таким чином, політики проектували на зовнішню політику принципи компромісу, характерні для власної парламентської системи. Завершення «холодної війни», підписання Маастрихтського договору сприяли прийняттю нової для країни ролі агента ЄС та НАТО у Балканському регіоні та Східній Європі в цілому. Завдяки цьому, Італія стала прикладом для багатьох держав, що обрали євроатлантичний шлях розвитку у постбіполярну епоху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Джерела

Офіційні документи

1. Конституції Італійської Республіки / Пер. з італ. О. Рекут. Roma : Stabilimenti Tipografici Carlo Colombo, 2023. 80 p. URL: https://www.senato.it/sites/default/files/media-documents/Costituzione_UCRAINO.pdf (дата звернення 08.01.2025).
2. Address given by Emilio Colombo (Florence, 28 January 1981). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 5 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/address_given_by_emilio_colombo_florence_28_january_1981-en-d2f67c9c-715c-44db-abef-c9240193a8a3.html (last access 08.01.2025).
3. Address given by Ernest Bevin to the House of Commons (22 January 1948). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2015. 14 p. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/address_given_by_ernest_bevin_to_the_house_of_commons_22_january_1948-en-7bc0ecbd-c50e-4035-8e36-ed70bfbd204c.html (last access 08.01.2025).
4. Annual report 1996. European Monetary Institute. Frankfurt am Main, 1997. 147 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar1996en.pdf> (last access 11.01.2025).
5. Annual report 1999. European Central Bank. Frankfurt am Main, 1997. 196 p. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/annrep/ar1996en.pdf> (last access 11.01.2025).
6. Annuario statistico italiano 1952 / Istituto centrale di statistica (Istat). Roma : Istituto Poligrafico dello Stato, 1953. 624 p. URL: <https://ebiblio.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/R315ASI1952.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).

7. Annuario statistico italiano 1957 / Istituto centrale di statistica (Istat). Roma : Istituto Poligrafico dello Stato, 1958. 555 p. URL: <https://ebiblio.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1957.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
8. Annuario statistico italiano 1958 / Istituto centrale di statistica (Istat). Istituto Poligrafico dello Stato, 1959. 485 p. URL: <https://ebiblio.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1958.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
9. Annuario statistico italiano 1964 / Istituto centrale di statistica (Istat). Roma : Istituto Poligrafico dello Stato, 1965. 549 p. URL: <https://ebiblio.istat.it/digibib/Annuario%20Statistico%20Italiano/RAV0040597ASI1964.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
10. Conclusions of the Luxembourg European Council: (2 and 3 December 1985). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 3 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_luxembourg_european_council_2_and_3_december_1985-en-9ef0eae8-aca6-41c0-8d09-45a2e717d3c7.html (last access 08.01.2025).
11. Conclusions of the Rome European Council (14 and 15 December 1990). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 9 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_rome_european_council_14_and_15_december_1990-en-7524b7cb-7538-4283-a831-da2b7357813a.html (last access 08.01.2025).
12. Council press release on the arrangements for cooperation between the Council and the Commission (29 January 1966). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 3 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/council_press_release_on_the_arrangements_for_cooperation_between_the_council_and_the_commission_29_january_1966-en-3b2b0875-9cd1-49d9-bc5b-cb9cf9f67fec.html (last access 08.01.2025).
13. Déclaration de Carlo Sforza sur le plan Schuman (10 mai 1950). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2012. 2 p. URL:

- https://www.cvce.eu/obj/declaration_de_carlo_sforza_sur_le_plan_schuman_10_mai_1950-fr-607bd0ec-7631-4fca-a331-a52aa3fe042d.html (last access 08.01.2025).
14. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance. 05-06 July 1990. *North Atlantic Treaty Alliance*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm (last access 11.01.2025).
15. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 4 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html (last access 08.01.2025).
16. Eighth Annual Report to the European Parliament on Commission Monitoring of the Application of Community Law - 1990. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1498036166838&uri=CELEX:51991DC0321> (last access 11.01.2025).
17. Erklärung von Karl Schiller (Bonn, 11 Mai 1971). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 7 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/erklarung_von_karl_schiller_bonn_11_mai_1971-de-9b3d1901-877c-4248-a8fc-6efadd3b4dd6.html (letzten Zugriffs 08.01.2025).
18. European Parliament resolution on Mediterranean agriculture (17 November 1982). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2014. 5 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_mediterranean_agriculture_17_november_1982-en-853e8a18-0607-40bc-bc33-4ef13d1bbb83.html (last access 08.01.2025).
19. Final Communiqué of the Washington Conference (13 February 1974). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2015. 4 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/final_communique_of_the_washington_conference_13

- [february 1974-en-96e19fad-6aba-4b79-a791-34624e94acf9.html](#) (last access 08.01.2025).
20. General report on the activities of the European Union 1994. *Publications Office of the European Union*. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/84730703-1857-488f-93a6-1e78801de4d9> (last access 11.01.2025).
21. Hoskins H.L. Soviet Oil in the Cold War. A study prepared by the Library of Congress at the request of the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Act and Other Internal Security Laws of the Committee on the Judiciary, United States Senate, Eighty-seventh Congress, first session. Washington : United States Government Printing Office, 1961. 26 p. URL: <https://hdl.handle.net/2027/uc1.a0000447979> (last access 11.01.2025).
22. Il Ministro degli Esteri on. Dini al Senato (4 marzo). 1997. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia / Ministero degli affari esteri*. P. 168–171. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1999. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1997%20Testi%20e%20documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (ultimo accesso 10.01.2025).
23. Il Ministro degli Esteri on. Martino alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati (21 giugno – Resoconto stenografico). 1994. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia / Ministero degli affari esteri*. P. 131–155. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1994%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (ultimo accesso 10.01.2025).
24. Il Ministro degli Esteri on. Martino alla Commissione Affari Esteri e Comunitari della Camera dei deputati (6 ottobre – Resoconto stenografico). 1994. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia / Ministero degli affari esteri*. P. 165–166. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1994%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf>

- [cumenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'%20Italia.pdf](#) (ultimo accesso 10.01.2025).
25. La crisi nell'ex Jugoslavia. 1994. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia* / Ministero degli affari esteri. P. 141–142. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1994%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'%20Italia.pdf> (ultimo accesso 10.01.2025).
26. La ricostruzione storica delle statistiche del commercio con l'estero per gli anni 1970-1990 / a cura di N. R. Fazio. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. 44 p. URL: https://www.istat.it/it/files/2018/07/2006_6-1.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
27. L'incontro con ministro sloveno Peterle. 1994. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia*. P.166–173. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1994%20Testi%20e%20Documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'%20Italia.pdf> (ultimo accesso 10.01.2025).
28. Mémorandum d'accord entre les gouvernements de l'Italie, du Royaume-Uni de Grande-Bretagne et d'Irlande du Nord, des Etats-Unis d'Amérique et de la Yougoslavie relatif au Territoire Libre de Trieste. Signé a Londres, le 5 Octobre 1954. *Treaties and international agreements registered or filed or recorded with the Secretariat of the United Nations*. Vol. 235. P. 101–116. URL: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20235/v235.pdf> (dernier accès 10.01.2025).
29. Memorandum on Fanfani-Kennedy understanding, 17 January 1963, with cover note by McGeorge Bundy, Top Secret. *National Security Archive*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/29793-document-21-memorandum-fanfani-kennedy-understanding-17-january-1963-cover-note> (last access 11.01.2025).

30. Mémorandum sur la politique énergétique (25 juin 1962). *Bulletin de la Communauté européenne du charbon et de l'acier*. 1962. № 2. P. 1–35. URL: <https://aei.pitt.edu/40589/1/A5068.pdf> (dernier accès 10.01.2025).
31. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council Held at NATO Headquarters, Brussels, on 1 December 1994. Final Communiqué. *North Atlantic Treaty Alliance*. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/1994/p94-116e.htm> (last access 11.01.2025).
32. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council Berlin 3 June 1996. Press Communiqué M-NAC-1(96)63. *North Atlantic Treaty Alliance*. URL: <https://www.nato.int/docu/pr/1996/p96-063e.htm> (last access 11.01.2025).
33. Pacem in terris. *The Holy See*. URL: https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html (last access 11.01.2025).
34. Partecipazione dell'Italia alle iniziative di pace ed umanitarie in sede internazionale: Legge № 180 da 6 febbraio 1992. *Gazzetta Ufficiale*. URL: <https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1992/03/02/092G0167/sg> (ultimo accesso 11.01.2025).
35. Protocollo tra il Consiglio dei Ministri e l'Alta Autorità circa i mezzi per assicurare una politica coordinata nel settore dell'energia (45a sessione del Consiglio – 8 ottobre 1957). *Gazzetta Ufficiale – Consiglio dei Ministri*. 1957. Vol. 303. P. 574–578. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/IT/TXT/PDF/?uri=OJ:JOA_1957_035_R_0574_01 (ultimo accesso 11.01.2025).
36. Rapporto della Commissione economica presentato all'Assemblea Costituente. Vol. II. Industria. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1947. 401 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/costituente/documenti/ministerocostituente/p7_Vol2-1.pdf
37. Rapporto della Commissione economica presentato all'Assemblea Costituente. Vol. III. Problemi monetari e commercio estero. Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1946. 428 p. URL:

https://legislature.camera.it/_dati/costituente/documenti/ministerocostituente/p7_Vol3.pdf (ultimo accesso 11.01.2025).

38. Rapporto Europa. L'Italia in Europa: scenari e prospettive. Roma: Koinè, 1993. 587 p. URL: <https://eurispes.eu/ricerca-rapporto/rapporto-europa-1993/> (ultimo accesso 11.01.2025).
39. Relazione del governatore sull'esercizio 1990 / Banca d'Italia. 477 p. URL: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/relazione-annuale/1990/rel90_tot.pdf (ultimo accesso 11.01.2025).
40. Relazione del governatore sull'esercizio 1994 / Banca d'Italia. 495 p. URL: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/relazione-annuale/1994/rel94_tot.pdf (ultimo accesso 11.01.2025).
41. Relazione finale. 28 febbraio 1997 / Commissione per l'analisi compatibilità macroeconomiche della spesa sociale. Roma, 1997. 278 p. URL: <https://www.reforming.it/doc/953/onofri.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
42. Relazione generale sulla situazione economica del Paese (1986). Camera dei Deputati. Roma, 1987. 221 p. URL: https://legislature.camera.it/documenti/AttiDellaRepbblica/Scripts/apriTelecomandoFrazionamenti.asp?legislatura=09&nomefile=011_004001&tipo=Doc (ultimo accesso 09.01.2025).
43. Relazione sulla partecipazione dell'Italia al processo normativo comunitario e sul programma di attività presentato dalla presidenza di turno del Consiglio dei Ministri delle Comunità Europee (Secondo semestre 1993). Senato della Repubblica. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg11/lavori/stampati/pdf/36558.pdf (ultimo accesso 11.01.2025).
44. Relazione sulla situazione economica della Comunità e orientamenti della politica economica per l'anno 1980 / Camera dei deputati. Roma : Tipografia del Senato, 1980. 22 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg08/lavori/stampati/pdf/019_001002.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).

45. Relazione sulla situazione economica della Comunità (1982) e orientamenti della politica economica 1983. / Camera dei deputati. Roma : Tipografia del Senato, 1982. 65 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg08/lavori/stampati/pdf/019_004002.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
46. Relazione sull'attività delle Comunità Europee per l'anno 1981 / Camera dei deputati. Roma : Tipografia del Senato, 1982. 256 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg08/lavori/stampati/pdf/019_003001.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
47. Relazione sull'attività delle Comunità Europee per l'anno 1985 / Camera dei deputati. Roma : Tipografia del Senato, 1986. 316 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg09/lavori/stampati/pdf/019_003001.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
48. Remarks of the President and Prime Minister Giovanni Spadolini of Italy Following Their Meetings. *Ronald Reagan Presidential Library & Museum*. 1982. URL: <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-president-and-prime-minister-giovanni-spadolini-italy-following-their> (last access 11.01.2025).
49. Resolution 757 (1992) / adopted by the Security Council at its 3082nd meeting, on 30 May 1992. *United Nations*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142881?v=pdf> (last access 11.01.2025).
50. Resolution 758 (1992) / adopted by the Security Council at its 3083rd meeting on 8 June 1992. *United Nations*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/143774?ln=en&v=pdf> (last access 11.01.2025).
51. Resolution 816 (1993) / adopted by the Security Council at its 3191st meeting, on 31 March 1993. *United Nations*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/164634?v=pdf> (last access 11.01.2025).
52. Resolution on the Gladio affair. Official Journal of the European Communities, № C 324/186, p.16-17. 24.12.1990. *United Nations*. URL: <https://eur->

- [lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1990_324_R_0186_01](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1990_324_R_0186_01)
(last access 11.01.2025).
53. Resolution adopted by the Foreign Ministers of the ECSC Member States (Messina, 1 to 3 June 1955). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 4 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/resolution_adopted_by_the_foreign_ministers_of_the_ecsc_member_states_messina_1_to_3_june_1955-en-d1086bae-0c13-4a00-8608-73c75ce54fad.html (last access 08.01.2025).
54. Risultati nazionali Italia. 1979 Sessione costitutiva. *Parlamento europeo*. URL: <https://results.elections.europa.eu/it/risultati-nazionali/italia/1979-1984/sessione-costitutiva/> (ultimo accesso 09.01.2025).
55. Sixteenth annual report on monitoring the application of Community law (1998). *EUR-Lex*. 1998. 192 p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51999DC0301> (last access 11.01.2025).
56. Sommario di statistiche storiche, 1926-1985 / Istituto centrale di statistica (Istat). Roma : Istituto Poligrafico dello Stato, 1986. 373 p. URL: https://ebiblio.istat.it/digibib/Sommario%20Statistiche%20Storiche/FER0076937Sommario_statistiche_storiche_1926_1985.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
57. Spinelli A., Rossi E. Il manifesto di Ventotene. Pavia: Pi-Me editrice. 2004. 64 p. URL: <https://www.comune.venezia.it/sites/comune.venezia.it/files/page/files/II%20Manifesto%20di%20Ventotene%202022%20web.pdf> (ultimo accesso 11.01.2025).
58. Standard Eurobarometer 34 - Autumn 1990. *Eurobarometer*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1426> (last access 11.01.2025).
59. Standard Eurobarometer 37 - Spring 1992. *Eurobarometer*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1423> (last access 11.01.2025).
60. Standard Eurobarometer 41 - Spring 1994. *Eurobarometer*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1419> (last access 11.01.2025).
61. Standard Eurobarometer 52 - Autumn 1999. *Eurobarometer*. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/1408> (last access 11.01.2025).

62. The Alliance's New Strategic Concept (1991). *North Atlantic Treaty Organization*. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_23847.htm?selectedLocale=en (last access 11.01.2025).
63. The Alliance's New Strategic Concept (1999). *North Atlantic Treaty Organization*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm (last access 11.01.2025).
64. The German-Italian proposals. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 2 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/the_german_italian_proposals-en-4a9f82f2-fa09-4ecb-8c03-46df4003bcd8.html (last access 08.01.2025).
65. The North Atlantic Treaty (Washington, 4 April 1949). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 4 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/the_north_atlantic_treaty_washington_4_april_1949-en-b9081831-6c1f-44fa-993a-50db7376de1a.html
66. The Schuman Declaration (Paris, 9 May 1950). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2014. 3 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/the_schuman_declaration_paris_9_may_1950-en-9cc6ac38-32f5-4c0a-a337-9a8ae4d5740f.html (last access 08.01.2025).
67. Treaty establishing the European Atomic Energy Community (Rome, 25 March 1957) — Consolidated version 2012. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2014. 108 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/treaty_establishing_the_european_atomic_energy_community_rome_25_march_1957_consolidated_version_2012-en-92bd6d8b-9193-4757-9725-e8b564951786.html (last access 08.01.2025).
68. Treaty establishing the European Coal and Steel Community (Paris, 18 April 1951). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2015. https://www.cvce.eu/obj/treaty_establishing_the_european_coal_and_steel_com

- [munity_paris_18_april_1951-en-11a21305-941e-49d7-a171-ed5be548cd58.html](https://www.cvce.eu/obj/munity_paris_18_april_1951-en-11a21305-941e-49d7-a171-ed5be548cd58.html)
(last access 08.01.2025).
69. Treaty establishing the European Economic Community (Rome, 25 March 1957). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2015. 40 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/treaty_establishing_the_european_economic_community_rome_25_march_1957-en-cca6ba28-0bf3-4ce6-8a76-6b0b3252696e.html
(last access 08.01.2025).
70. Treaty on European Union (Maastricht, 7 February 1992). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2015. 35 p. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2010/5/3/e92737d6-7557-4ea1-9ca5-123368a7fb88/publishable_en.pdf (last access 08.01.2025).
71. Treaty of Peace with Italy. February 10, 1947. *Treaties and Other International Agreements of the United States of America*. 1776–1949. Vol. 4: Multilateral / ed. by Ch. I. Bevans. URL: <https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/must000004-0311.pdf> (last access 11.01.2025).
72. Verbatim record of the North Atlantic Council Meeting with the Participation of Heads of State and Government, held on Thursday, 5th July. *North Atlantic Treaty Organization*. 1990. 60 p. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_archives/20141218_C-VR-90-36-PART1.PDF (last access 11.01.2025).
73. Visita del Presidente del Consiglio on. Prodi (Lubiana, 10-11 marzo). 1997. *Testi e documenti sulla politica estera dell'Italia* / Ministero degli affari esteri. P. 468–469. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1999. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/images/biblioteca/testi/1997%20Testi%20e%20documenti%20sulla%20politica%20estera%20dell'Italia.pdf> (ultimo accesso 10.01.2025).
74. White Paper on the completion of the internal market (14 June 1985). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. URL: http://www.cvce.eu/obj/white_paper_on_the_completion_of_the_internal_market

[et 14 june 1985-en-0d72b347-b235-4c9d-bb71-ba38824f5d49.html](https://www.legislatore.it/leggi/legge/14-june-1985-en-0d72b347-b235-4c9d-bb71-ba38824f5d49.html) (last access 08.01.2025).

Діловодні документи

- 75.60 Seduta del 3 agosto 1990 - DECLASSIFICA EX DPS 12785 del 22 luglio 2020 (3 agosto 1990). *Senato della Repubblica*. Roma, 1990. 137 p. URL: <https://patrimonio.archivio.senato.it/inventario/scheda/terrorismo-e-stragi-x-xiii-leg/IT-SEN-114-015827/seduta-n-60-del-3-agosto-1990-declassificata-ex-dps-12785-del-22-luglio-2020#lg=1&slide=0> (ultimo accesso 09.01.2025).
- 76.98. Telegram From the Consulate in Frankfurt to the Department of State. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XII: Western Europe* / ed. by D. S. Patterson. Washington : United States Government Printing Office, 2001. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d98> (last access 11.01.2025).
- 77.194a seduta pubblica. Resoconto stenografico. Venerdì 16 luglio 1993. *Senato della Repubblica*. Roma, 1993. 188 p. URL: <https://www.senato.it/service/PDF/PDFServer/BGT/140345.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
- 78.232. Memorandum of Conversation. Rome, December 23, 1958. *Foreign Relations of the United States, 1958–1960. Vol. VII, Part 2: Western Europe* / ed. by G. LaFantasie. Washington : United States Government Printing Office, 1993. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v07p2/d232> (last access 11.01.2025).
- 79.280. Editorial Note. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13> (last access 11.01.2025).
- 80.281. Memorandum of Conversation. Rome, March 11, 1961. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by

- E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d281> (last access 11.01.2025).
- 81.282. Despatch From the Embassy in Italy to the Department of State. No. 961. Rome, April 26, 1961. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d282> (last access 11.01.2025).
- 82.284. Memorandum of Conversation. Washington, June 12, 1961, 5 p.m. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d284> (last access 11.01.2025).
- 83.285. Memorandum of Conversation. Washington, June 13, 1961, 10:15 a.m.–noon. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d285> (last access 11.01.2025).
- 84.286. Editorial Note. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d286> (last access 11.01.2025).
- 85.287. Editorial Note. *Foreign Relations of the United States, 1961–1963. Vol. XIII: Western Europe and Canada* / ed. by E. C. Keefer. Washington : United States Government Printing Office, 1994. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v13/d287> (last access 11.01.2025).

- 86.350. Memorandum of Conversation. Washington, September 25, 1974, 11:30 a.m. Foreign Relations of the United States, 1969–1976. *Vol. E-15, Part 2: Documents on Western Europe, 1973–1976* / ed. by K. B. Rasmussen. 2nd ed. Washington : United States Government Printing Office, 2021. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p2Ed2/d350> (last access 11.01.2025).
- 87.375. Memorandum From the President’s Assistant for National Security Affairs (Scowcroft) to President Ford. Washington, July 26, 1976. Foreign Relations of the United States, 1969–1976. *Vol. E-15, Part 2: Documents on Western Europe, 1973–1976* / ed. by K. B. Rasmussen. 2nd ed. Washington : United States Government Printing Office, 2021. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p2Ed2/d375> (last access 11.01.2025).
- 88.377. Memorandum From A. Denis Clift of the National Security Council Staff to the President’s Assistant for National Security Affairs (Scowcroft). Washington, September 11, 1976. *Foreign Relations of the United States, 1969–1976. Vol. E-15, Part 2: Documents on Western Europe, 1973–1976* / ed. by K. B. Rasmussen. 2nd ed. Washington : United States Government Printing Office, 2021. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1969-76ve15p2Ed2/d377> (last access 11.01.2025).
- 89.449° seduta pubblica. Resoconto stenografico. Giovedì 8 novembre 1990 (Pomeridiana). *Senato della repubblica*. 88 p. URL: <https://www.senato.it/service/PDF/PDFServer/BGT/318048.pdf> (ultimo accesso 09.01.2025).
- 90.776. Statement of Policy by the National Security Council. NSC 5411/2. [Washington], April 15, 1954. *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. Vol. VI, Part 2: Western Europe and Canada* / ed. by W. Z. Slany. Washington : United States Government Printing Office, 1986. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v06p2/d776> (last access 11.01.2025).

91. ASENI (Archivio storico ENI). Fonte Eni. BG.III.6. Fascicolo 4883. Consigliere economico. «Urss - (e altri)». 19 f.
92. ASENI (Archivio storico ENI). Fonte Eni. H.III.2. Fascicolo 726. Viaggi. «Viaggio Urss e Cina 14- 26 dicembre 1958». 96 f.
93. ASENI (Archivio storico ENI). Fonte Eni. I.V.2. Fascicolo 482E. «Russia». 725 f.
94. Colloqui del Presidente del Consiglio, Scelba, e del Ministro degli Affari Esteri, Martino, con il Presidente del Consiglio Francese, Mendès France. Appunto riservato. Roma, Villa Madama, 11–12 gennaio 1955. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 445–452. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20\(1954%20-%201955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
95. Colloquio del Presidente del Consiglio, Scelba, e del Ministro degli Affari Esteri, Martino, con il Segretario di Stato agli Esteri del Regno Unito, Eden. Verbale segreto. Londra, Foreign Office, 16 febbraio 1955, ore 10,16. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 503–507. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20\(1954%20-%201955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
96. DXCVIII. Seduta pomeridiana di giovedì 18 luglio 1957. *Atti parlamentari* / Camera dei Deputati. P. 33995–34037. Roma: Tipografia del Senato, 1957. https://legislature.camera.it/_dati/leg02/lavori/stenografici/sed0598/sed0598.pdf#page=1&zoom=100,0,0&toolbar=1 (ultimo accesso 09.01.2025).

97. Il Capo della delegazione presso l'O.E.C.E., Cattani, al Ministro degli Esteri, Sforza. T. urgente 523/51-52-53-54. Parigi, 15 gennaio 1950, ore 20,45. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. III (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)* / Ministero degli affari Esteri. P. 601–603. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2007. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20III> (ultimo accesso 10.01.2025).
98. Il Capo della rappresentanza presso il Consiglio Atlantico, Alessandrini, al Ministero degli Affari Esteri. Telespr. riservato 758/286. Parigi, 18 febbraio 1955. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 511–513. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20\(1954%20-%201955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
99. Il Direttore degli Affari Politici, Magistrati, al Ministro degli Affari Esteri, Martino. Appunto riservato 852 segr. pol. Roma, 7 giugno 1955. *Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957)* / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P. 80–82. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20-%20Il%20-%20rilancio%20dell%27Europa%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%201955%20-%2025%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20-%20Il%20-%20rilancio%20dell%27Europa%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%201955%20-%2025%20marzo%201957)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
100. Il Direttore Generale degli Affari Politici, Magistrati. Appunto riservato. Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957) / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P.

- 157–161. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20\\$das\\$rilancio%20dell\\$apos\\$Europa\\$dad\\$\\$\\$dp\\$%20dalla%20Confere nza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%20 1955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20dasrilancio%20dell$apos$Europa$dad$$$dp$%20dalla%20Confere nza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%20 1955$minus$25%20marzo%201957)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
101. Il Direttore Generale della cooperazione internazionale Magistrati. Appunto riservato 20/2641. Roma, 25 ottobre 1954. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 286–293. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l\\$apos\\$UEO%20\(1954\\$min \\$1955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l$apos$UEO%20(1954$min $1955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
102. Il fallimento della CED e della CPE: dalla riunione Baden-Baden alla Conferenza di Bruxelles. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2020. LVIII + 630 p. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20fallimento%20della%20CED%20e%20della%20CPE%20\(1953\\$min \\$1954\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20fallimento%20della%20CED%20e%20della%20CPE%20(1953$min $1954)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
103. Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. LXX+686 p. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20\\$das\\$rilancio%20dell\\$apos\\$Europa\\$dad\\$\\$\\$dp\\$%20dalla%20Confere nza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%20](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20dasrilancio%20dell$apos$Europa$dad$$$dp$%20dalla%20Confere nza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%20)

- [1955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20%24%20das%20rilancio%20dell%20sapos%20Europa%20dad%20dp%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%201955%20minus%2025%20marzo%201957)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
104. Il Ministro degli Affari Esteri del Belgio, Spaak, al Ministro degli Affari Esteri, Martino. L. Bruxelles, 7 aprile 1955. *Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957)* / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P. 15–16. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20%24%20das%20rilancio%20dell%20sapos%20Europa%20dad%20dp%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%201955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20%24%20das%20rilancio%20dell%20sapos%20Europa%20dad%20dp%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%201955%20minus%2025%20marzo%201957)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
105. Il Ministro degli Affari Esteri, Martino, ad ambasciate, rappresentanze e legazioni. T. segreto 1604-1605/c. Roma, 21 febbraio 1955, ore 16,30. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 514–515. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%20sapos%20UEO%20\(1954\\$min\\$1955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%20sapos%20UEO%20(1954min1955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
106. Il Ministro degli Affari Esteri, Martino, al Ministero degli Affari Esteri. T. 14405/52. L'Aja, 7 settembre 1955, ore 11,25. *Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957)* / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P. 162. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20%24%20das%20rilancio%20dell%20sapos%20Europa%20dad%20dp%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%201955%20minus%2025%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20%24%20das%20rilancio%20dell%20sapos%20Europa%20dad%20dp%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%201955%20minus%2025%20marzo%201957)?tParam=tematico)

- [nza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%201955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
107. Il ministro degli Affari Esteri, Martino, alla rappresentanza presso il Consiglio Atlantico. T. segreto 334/9. Roma, 13 gennaio 1955, ore 21,30. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 454–455. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20\(1954%20-%201955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
108. Il Ministro degli Esteri, Sforza, all'Ambasciatore a Londra, Gallarati Scotti. Telespr. segreto 1100 segr. pol. Roma, 8 luglio 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 282. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
109. Il Ministro degli Esteri, Sforza, alle ambasciate a Londra, Mosca, Parigi e Washington. Telespr. 1124/c. segr. pol. Roma, 14 luglio 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 313–316. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
110. Il Ministro degli Esteri, Sforza, all'Ambasciatore a Parigi, Quaroni. Telespr. 44/10167. Roma, 23 luglio 1949. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. III (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)* / Ministero degli affari Esteri. P. 75–77. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2007. URL:

<https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20III> (ultimo accesso 10.01.2025).

111. Il Ministro degli Esteri, Sforza, all'Ambasciatore a Parigi, Quaroni. Telespr. urgente 1997/0107. Roma, 12 novembre 1949. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. III (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)* / Ministero degli affari Esteri. P. 421–421. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2007. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20III> (ultimo accesso 10.01.2025).
112. Il Ministro degli Esteri, Sforza, all'ambasciatore a Washington, Tarchiani. L. segreta s.n. Roma, 6 gennaio 1949. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. II (1 gennaio – 30 giugno 1949)* / Ministero degli affari Esteri. P. 25–29. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2006. <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20II> (ultimo accesso 10.01.2025).
113. Il Segretario Generale agli Esteri, Zoppi, al Capo della delegazione presso l'O.E.C.E., Cattani. T. segreto 7095/210. Roma, 18 agosto, ore 23. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. III (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)* / Ministero degli affari Esteri. P. 140–141. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2007. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20III> (ultimo accesso 10.01.2025).
114. Il Segretario Generale agli Esteri, Zoppi, all'Ambasciatore a Parigi, Quaroni. L. 886 segr. pol. Roma, 5 giugno 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 123–124. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
115. Il Segretario Generale agli Esteri, Zoppi, al Ministro Vitetti, a Parigi. L. 3/67. Roma, 1° febbraio 1951. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol.*

- V (1° novembre 1950 – 25 luglio 1951)* / Ministero degli affari Esteri. P. 261–264. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2011. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20V> (ultimo accesso 10.01.2025).
116. La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al “rilancio europeo” (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955) / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. LVI + 656 p. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l\\$apos\\$UEO%20\(1954\\$min\\$1955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l$apos$UEO%20(1954min1955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 11.01.2025).
117. La Direzione Generale degli Affari Esteri. Verbale riservato. Roma [ante 11 gennaio 1957]. *Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957)* / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P. 546–548. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20\\$das\\$rilancio%20dell\\$apos\\$Europa\\$dad\\$dp\\$%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%201955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20dasrilancio%20dell$apos$Europadaddp$%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%201955$minus$25%20marzo%201957)?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
118. La Direzione Generale degli Affari Esteri. Verbale riservato. Roma, 11 gennaio 1957, ore 11. *Il rilancio dell'Europa dalla conferenza a Messina ai Trattati di Roma (2 aprile 1955 – 25 marzo 1957)* / Ministero degli affari esteri e cooperazione internazionale. P. 548–553. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2017. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20\\$das\\$rilancio%20dell\\$apos\\$Europa\\$dad\\$dp\\$%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20\(2%20aprile%20](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/II%20dasrilancio%20dell$apos$Europadaddp$%20dalla%20Conferenza%20di%20Messina%20ai%20Trattati%20di%20Roma%20(2%20aprile%20)

- [1955\\$minus\\$25%20marzo%201957\)?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
119. La Direzione Generale della Cooperazione Internazionale. Al ministro degli affari esteri, Martino. Appunto. Roma, 4 ottobre 1954. *La conferenza di Londra e l'UEO: dal fallimento della CED al "rilancio europeo" (1 settembre 1954 – 1 aprile 1955)* / Ministero degli affari esteri e della cooperazione internazionale. P. 220–222. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2022. URL: [https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20\(1954\\$minus\\$1955\)/full?tParam=tematico](https://www.farnesina.ipzs.it/series/SERIE%20A%20-%20EUROPA%20OCCIDENTALE%20E%20UNIONE%20EUROPEA%20/volumi/La%20conferenza%20di%20Londra%20e%20l%27UEO%20(1954%20-%201955)/full?tParam=tematico) (ultimo accesso 10.01.2025).
120. L'Ambasciatore a Bruxelles, Diana, al Ministro degli Esteri, Sforza. T. per corriere 6172/033. Bruxelles, 10 maggio 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 8–9. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
121. L'Ambasciatore a Londra, Gallarati Scotti, al Ministro degli Esteri, Sforza. T. s.n.d. 2006/65. Londra, 3 marzo 1949, ore 21,52. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. II (1 gennaio – 30 giugno 1949)* / Ministero degli affari Esteri. P. 513. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2006. <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20II> (ultimo accesso 10.01.2025).
122. L'Ambasciatore a Londra, Gallarati Scotti, al Ministro degli Esteri, Sforza. T. s.n.d. 9033/347. Londra, 7 luglio 1948, ore 20,08. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 270–271. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).

123. L'Ambasciatore a Parigi, Quaroni, al Ministro degli Esteri, Sforza. R. 708/10144/20191. Parigi, 29 maggio 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie, Volume I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 91–96. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
124. L'Ambasciatore a Parigi, Quaroni, al Ministro degli Esteri, Sforza. R. 890/2869. Parigi, 20 luglio 1949. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. III (1 luglio 1949 – 26 gennaio 1950)* / Ministero degli affari Esteri. P. 62–67. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2007. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20III> (ultimo accesso 10.01.2025).
125. L'Ambasciatore a Parigi, Quaroni, al Ministro degli Esteri, Sforza. T. riservato per corriere 15420/0300. Parigi, 25 novembre 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 986. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
126. L'Ambasciatore a Washington, Tarchiani, al Ministro degli Esteri, Sforza. R. segreto 5485/2104. Washington, 5 giugno 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 124–127. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
127. L'Ambasciatore a Washington, Tarchiani, al Ministro degli Esteri, Sforza. R. segreto 1278/576. Washington, 11 febbraio 1949. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. II (1 gennaio – 30 giugno 1949)* / Ministero degli affari Esteri. P. 332–334. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2006.

- <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20II> (ultimo accesso 10.01.2025).
128. L’Ambasciatore a Washington, Tarchiani, al Ministro degli Esteri, Sforza. R. segreto 7185/2711. Washington, 27 luglio 1948. *I documenti diplomatici italiani. Undicesima serie. Vol. I (8 maggio – 31 dicembre 1948)* / Ministero degli affari Esteri. P. 364–368. Roma : Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 2005. URL: <https://www.farnesina.ipzs.it/series/UNDICESIMA%20SERIE/volumi/VOLUME%20%20I> (ultimo accesso 10.01.2025).
129. Lettera di Giovanni Spadolini a Gaston Thorn (Roma, 25 settembre 1982). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2014. 3 p. http://www.cvce.eu/obj/lettera_di_giovanni_spadolini_a_gaston_thorn_roma_25_settembre_1982-it-8459974f-c767-460b-a7ea-3ce3eaaeee93.html (ultimo accesso 08.01.2025).
130. Letter, Secretary of Defense McNamara to Defense Minister Giulio Andreotti, 5 January 1963, Secret. *National Security Archive*. <https://nsarchive.gwu.edu/document/29783-document-11-letter-secretary-defense-mcnamara-defense-minister-giulio-andreotti-5> (last access 11.01.2025).
131. McGeorge Bundy memorandum, “Last Conversation with the President before NATO Meeting of December 1962,” 13 December 1962, Top Secret. *National Security Archive*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/29777-document-5-mcgeorge-bundy-memorandum-last-conversation-president-nato-meeting> (last access 11.01.2025).
132. Memorandum of Conversation, by Mr. George C. McGhee, Special Assistant to the Under Secretary of State for Economic Affairs (Clayton). 033.6511/1–747. [Washington], January 7, 1947. *Foreign Relations of the United States, 1947. Vol. III: The British Commonwealth; Europe* / ed. by S. E. Gleason. Washington : United States Government Printing Office, 1972. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d548> (last access 11.01.2025).

133. Memorandum of Conversation, by the Acting Associate Chief of the Division of Financial Affairs (Reinstein). 865.24/3–2745. [Washington,] March 27, 1945. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945, Europe. Vol. IV* / ed. by E. R. Perkins, S. E. Gleason. Washington : United States Government Printing Office, 1968. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v04/d1155> (last access 11.01.2025).
134. Memorandum of Conversation, Minister of Defense of Italy, Mr. Andreotti, Secretary McNamara, and Assistant Secretary Nitze, 13 December 1962, Secret. *National Security Archive*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/29778-document-6-memorandum-conversation-minister-defense-italy-mr-andreotti-secretary> (last access 11.01.2025).
135. Memorandum of Conversation. Meeting with President Francesco Cossiga of Italy. *George H.W. Bush Presidential Library and Museum*. 1992. 4 p. URL: <https://bush41library.tamu.edu/files/memcons-telcons/1992-04-07--Cossiga.pdf> (last access 11.01.2025).
136. Memorandum of Conversation, “Modernization of Nuclear Missiles in Italy and the Mediterranean,” 16 January 1963, with State Department routing slip attached, Secret. *National Security Archive*. <https://nsarchive.gwu.edu/document/29789-document-17-memorandum-conversation-modernization-nuclear-missiles-italy-and> (last access 11.01.2025).
137. Memorandum of Conversation - Prime Minister Carlo Ciampi of Italy. Part I. *William J. Clinton Presidential Library & Museum*. URL: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101346> (last access 11.01.2025).
138. Memorandum of Conversation - Prime Minister Carlo Ciampi of Italy. Part II. *William J. Clinton Presidential Library & Museum*. URL: <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101347> (last access 11.01.2025).

139. Seduta del 2 settembre 1993 / Commissioni riunite. Esteri (III) – Difesa (IV). *Atti parlamentari*. P. 47–101. Roma, 1993. URL: http://legislature.camera.it/_dati/leg11/lavori/stencomm/0304/Leg/Serie070/1993/0902/stenografico.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
140. Seduta di lunedì 22 giugno 1998. Resoconto sommario e stenografico / *Camera dei Deputati*. Roma, 1998. 111 p. URL: https://leg13.camera.it/_dati/leg13/lavori/stenografici/sed376/sintero.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
141. Seduta di mercoledì 15 luglio 1992 / *Commissioni riunite. III (Affari esteri e comunitari) della Camera dei deputati e III (Affari esteri, emigrazione del Senato della Repubblica)*. Roma, 1992. 18 p. URL: https://documenti.camera.it/_dati/leg11/lavori/Bollet/39319_03.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
142. Seduta di mercoledì 25 agosto 1992 / *III Commissione permanente (Affari esteri e comunitari)*. Roma: Stabilimenti Tipografici Carlo Colombo, 1992. 4 p. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg11/lavori/Bollet/39379_01.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
143. Seduta di mercoledì 2 aprile 1997. Resoconto stenografico / Commissioni riunite. Esteri (III) – Difesa (IV). *Atti parlamentari*. P. 14207–14322. Roma: Stabilimenti Tipografici Carlo Colombo, 1993. URL: https://leg13.camera.it/_dati/leg13/lavori/stenografici/sed173/sintero.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
144. Seduta di venerdì 3 luglio 1992. Resoconto stenografico / *Camera dei deputati. Atti parlamentari*. P. 595–734. Roma, 1992. URL: https://legislature.camera.it/_dati/leg11/lavori/stenografici/stenografico/33630.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
145. The Acting Secretary of State to the Ambassador in Italy (Kirk). 865.51/3–845: Telegram. Washington, March 8, 1945 – 7–9 p.m. *Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945, Europe. Vol. IV* / ed. by E. R. Perkins, S. E. Gleason. Washington : United States Government Printing Office, 1968.

- URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945v04/d1154> (last access 11.01.2025).
146. The Ambassador in Italy (Dunn) to the Secretary of State. 865.00/5–2847: Telegram. Rome, May 28, 1947—8 p.m. *Foreign Relations of the United States, 1947. Vol. III: The British Commonwealth; Europe* / ed. by S. E. Gleason. Washington : United States Government Printing Office, 1972. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d597> (last access 11.01.2025).
147. The German-Italian proposals. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 2 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/the_german_italian_proposals-en-4a9f82f2-fa09-4ecb-8c03-46df4003bcd8.html (last access 08.01.2025).
148. The Secretary of State to the Embassy in Italy, 865.00/4–1747: Telegram, Washington, May 1, 1947—8 p.m. Gleason, S.E. (Gen. Ed.). (1972). *Foreign Relations of the United States, 1947, The British Commonwealth; Europe, Volume III*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1947v03/d584> (last access 11.01.2025).
149. U.S. Embassy to Italy telegram 936 to State Department, 26 October 1962, Secret. *National Security Archive*. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/29773-document-1-us-embassy-italy-telegram-936-state-department-26-october-1962-secret> (last access 11.01.2025).

Ипеца

150. Berlinguer E. Riflessioni sull'Italia dopo i fatti del Cile. *Rinascita*. 1973. Nu. 40. URL: <https://www.enricoberlinguer.it/enrico/scritti/riflessioni-fatti-del-cile/> (ultimo accesso 11.01.2025).
151. Brosio M. Consultation and the Atlantic alliance. *Survival: Global Politics and Strategy*. 1974. Vol. 16(3). P. 115-121. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396337408441473> (last access 11.01.2025).

152. Brosio M. Will NATO Survive Détente? *The World Today*. 1971. Vol. 27(6). P. 231–241. URL: <http://www.jstor.org/stable/40394510> (last access 11.01.2025).
153. Einaudi L. La guerra e l'unità europea. *La guerra e l'unità europea*. P. 44–49. Bologna : Il Mulino, 1986. 172 p.
154. "Il problema fondamentale" in *Corriere della Sera* (31 agosto 1954). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. 2 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/%22il_problema_fondamentale%22_in_corriere_della_sera_31_agosto_1954-it-dd82656c-62ee-4e61-bc0c-bfc8513eaa03.html (ultimo accesso 11.01.2025).
155. Il pragmatismo indispensabile. Intervista con Giulio Andreotti di Roberto Rotondo. *30 giorni*. 2009. Num. 09. URL: https://www.30giorni.it/articoli_id_21657_11.htm (ultimo accesso 11.01.2025).
156. Keeny S. M. The U.N.R.R.A. Program in Italy. *The Department of State bulletin*. 1945. №. 13. P. 578–579. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=umn.319510012284281&view=1up&seq=586> (last access 11.01.2025).
157. Lemmi D.A. Con la firma del piano Schuman assicurato a Francia e Germania il predominio in campo siderurgico. *Avanti*. 1951. № 92. P. 6. URL: https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvanti%201896-1993%20PDF/Avanti-Lotto2/CFI0422392_19510419_92.pdf (ultimo accesso 09.01.2025).
158. "L'Italia nel piano Schuman degradata al rango di colonia" in *L'Unità* (18 aprile 1951). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2012. 2 p. https://www.cvce.eu/obj/%22l_italia_nel_piano_schuman_degradata_al_rango_di_colonia%22_in_l_unita_18_aprile_1951-it-fed84308-6132-477a-b85a-7b45efd05772.html (ultimo accesso 08.01.2025).

159. Mateucci L. Il cartello del carbone e dell'acciaio. *Avanti*. 1950. 2012. № 116. P. 1. URL: https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1950/1950_1_sem/1950_5_17_116_Edizione-romana.pdf (ultimo accesso 08.01.2025).
160. Radiografia di un patto. *ECOS*. P. 10-12. URL: https://archiviostorico.eni.com/aseni/bookreader/books/ECOS_1990_198-199.html?r=ecos#page/12/mode/2up (ultimo accesso 11.01.2025).
161. Sinigaglia O. The Future of the Italian Iron and Steel Industry. *Psl quarterly review*. 1948. Vol. 1(4). P. 240–245. DOI: <https://doi.org/10.13133/2037-3643/12825> (last access 11.01.2025).
162. “Un cartel anticartel” dans *Corriere della Sera* (11 mai 1950). *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2016. 3 p. URL: https://www.cvce.eu/obj/un_cartel_anticartel_dans_corriere_della_sera_11_mai_1950-fr-1b36034b-7896-42c6-8042-392761fb0fdc.html (ultimo accesso 08.01.2025).
163. Zurlo S. "Sparai a Togliatti ma rischiai di morire per mano di Stalin e di un barbiere". *Il Giornale*. 2018. 14 Maggio. URL: <https://www.ilgiornale.it/news/cronache/sparai-togliatti-rischiai-morire-mano-stalin-e-barbiere-1526367.html> (ultimo accesso 11.01.2025).

Мемуари

164. Andreotti G. I diari degli anni di piombo / a cura di S. Andreotti. Milano : Solferino, 2021. 784 p.
165. Andreotti G. L'URSS vista da vicino. Milano : Rizzoli, 1988. 339 p. URL: <https://archive.org/details/lurssvistadavici0000andr> (ultimo accesso 05.01.2025).
166. Britain's Entry Into the European Community. Report by Sir Con O'Neill on the Negotiations of 1970-1972 / ed. by D. Hannay. London : Routledge, 2017. 496 p.

167. Carlo Sforza, Cinque anni a Palazzo Chigi. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 2013. URL: http://www.cvce.eu/obj/carlo_sforza_cinque_anni_a_palazzo_chigi-it-ba694093-ca10-4c87-9b90-36889004775c.html (last access 08.01.2025).
168. Excerpts from Antonio Mariani, La 36^a aerobrigata interdizione strategica. Il contributo italiano alla guerra fredda [The 36th Strategic Interdiction Brigade: An Italian Contribution to the Cold War (Roma, Edizioni Rivista Aeronautica, 2022), pp. 101-104 [translation by Leopoldo Nuti] (Used with permission). *National Security Archive*. 2022. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/document/30213-document-43-excerpts-antonio-mariani-la-36a-aerobrigata-interdizione-strategica-il> (last access 11.01.2025).
169. Gardner R. Mission: Italy. Gli anni di piombo raccontati dall'ambasciatore americano a Roma 1977-1981 (Piccato A., trad. dal inglese). Milano : Mondadori, 2004. 463 p.
170. Fanfani Diary Entry, 16 January 1963. *National Security Archive*. <https://nsarchive.gwu.edu/document/29790-document-18-fanfani-diary-entry-16-january-1963> (last access 11.01.2025).
171. I diari di Luca Pietromarchi. Ambasciatore italiano a Mosca / a cura di B. Bagnato. Firenze : Leo Olschki, 2002. 506 p. URL: <https://www.byterfly.eu/islandora/object/librib:228177#mode/2up> (ultimo accesso 05.01.2025).
172. Moro A. Lettere dalla prigionia / a cura di M. Gotor. Torini : Einaudi, 2008. 445 p.
173. Napolitano G. Dal Pci al socialismo europeo. Un'autobiografia politica. Bari : Laterza, 2008. 346 p.

2. Література

174. Брусиловська О. І., Хакімова В. Т. Особливості стратегії м'якої сили ЄС щодо України. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2021. Вип. 34. С. 13–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2707-5206.2021.34.237502> (дата звернення 04.01.2025).
175. Брусиловська О. І. Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни. Одеса : Астропринт, 2007. 352 с.
176. Брусиловська О. І. Російсько-українська війна: попередні уроки для ЄС та сценарії майбутнього. *Politicus*. Вип. №4-2. С. 15–22. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-спеc.2> (дата звернення 04.01.2025).
177. Брусиловська О. І. Системні трансформації посткомуністичних країн Європи: 1989– 2009 рр. Одеса: Астропринт, 2011. 448 с.
178. Брусиловська О.І. Стратегічна концепція НАТО 1999 року: дискусії щодо її наслідків для безпеки та зовнішньої політики європейських країн. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2024. Вип. 38. С. 260–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.38.21> (дата звернення 04.01.2025).
179. Бурунов О. О. Академічні концепції та зовнішньополітичні ініціативи Генрі Альфреда Кіссінджера : дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Чернівці, 2021. 240 с.
180. Ван Мідделаар Л. Перехід до Європи: як континент став союзом / пер. з англ. О. Панич. Київ : Дух і Літера, 2018. 576 с.
181. Вдовиченко В. А. Взаємозв'язок атлантизму та європеїзму у зовнішній політиці Італії (1992–2001 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2012. Вип. 12. С. 244–265. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2012_21_16 (дата звернення 04.01.2025).
182. Вдовиченко В.А. Європейський консенсус в італійському суспільстві: бути чи ні. *Зовнішні справи*. 2013. № 9. С. 22–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2013_9_9 (дата звернення: 04.01.2025)

183. Вдовиченко В.А. Роль Італії у процесі підготовки та підписання Маастрихтського договору (1989–1992). *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 77. С. 118–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_77_37 (дата звернення 04.01.2025).
184. Вдовиченко В. А. Італійська Республіка в європейському інтеграційному процесі (1992-2009 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2016. 248 с.
185. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності : іст. нариси про батьків-засновників Європейського Союзу. Київ : Інститут історії НАН України, 2009. 375 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000160> (дата звернення: 04.01.2025).
186. Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011 рр.): монографія. 2-ге вид. Брустурів : Дискурсус, 2014. 300 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Havrylyshyn_Petro/Ukrainska_trudova_immihratsiia_v_Italii_1991-2011_rr.pdf (дата звернення: 09.01.2025).
187. Глобальні, регіональні та локальні чинники формування сучасної системи міжнародних відносин / за ред. Коваль І. М., Брусиловська О. І. Одеса : Астропринт, 2023. 364 с.
188. Грубінко А. Генеза відносин НАТО-ЄС в умовах історичних трансформацій світової системи безпеки. *Україна дипломатична*. 2024. Випуск XXV. С. 784–796. DOI: <https://doi.org/10.37837/2707-7683-2024> (дата звернення: 04.01.2025).
189. Грубінко А. Механізм європейського політичного співробітництва в історії зовнішньої і безпекової політики Європейського Співтовариства (60 – 80-ті роки ХХ ст.). *Європейські історичні студії*. 2024. №28. С. 6–22. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.1> (дата звернення: 04.01.2025).
190. Грубінко А. Роль Великої Британії у становленні зовнішньої і безпекової політики Європейського Союзу (1990 – 2019 рр.). *Сторінки історії*. 2021. Вип. 52. С. 298–322. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.52.2021.236237> (дата звернення: 04.01.2025).

191. Грубінко А. В., Мартинов А. Ю. Європейський Союз після Brexit: продовження історії. Моногр. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с. <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/42066> (дата звернення: 04.01.2025).
192. Грубінко А. Парадигми європейської безпеки у зовнішній політиці Франції, Німеччини та Великої Британії (2014—2022 рр.). *Український історичний журнал*. 2023. Число 6. С. 268–287. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2023.06.268> (дата звернення: 04.01.2025).
193. Данилюк І. Дипломатія Святого Престолу (Ватикану) у вирішенні Карибської кризи. *Американська історія та політика*. 2018. № 5. С. 153–163. URL: <http://doi.org/10.17721/2521-1706.2018.05.153-163> (дата звернення: 04.01.2025).
194. Дьомін О., Самофатов М. Італійсько-радянська нафтова угода 1960 р. у контексті європейської енергетичної безпеки. *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. № 1(25). С. 69–85. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-3> (дата звернення: 04.01.2025).
195. Жиденко Д. І. Європейська політика Італії на сучасному етапі: загальний огляд. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Історія*. 2012. Т. 180, Вип. 168. С. 80-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_180_168_17 (дата звернення: 06.01.2025).
196. Іванов С.В. Еволюція зовнішньої політики Болгарії в 1985 - 1991 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Одеса, 2021. 18 с.
197. Інтеграційні процеси у сучасному світі: регіональні виміри. Сучасна українська політика. Спецвипуск / за заг. ред. директора ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» доктора історичних наук, професора А. І. Кудряченка. Київ: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. 392 с.
198. Історія Італії (від античності до сьогодення): навч. посіб. / Маріуп. держ. ун-т ; уклад. В. С. Волоніць, Ю. М. Нікольченко, С. П. Пахоменко ; за ред. Ю. С. Сабадаш. 2-ге вид, допов. Маріуполь : ТОВ "ППНС", 2017. 231 с.

199. Історія культури Італії : навч. посібник / Ю. С. Сабадаш, Ю. М. Нікольченко, С. П. Пахоменко ; за заг. ред. Ю. С. Сабадаш. 2-ге вид., випр. та доп. Київ : Ліра-К, 2021. 228 с.
200. Історичні витоки та трансформаційні процеси доби «холодної війни» в Європі (1947-1975 рр.): монографія / за ред. С. В. Толстова. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023. 347 с. URL: https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-institutu/download/1408_7f7ffabe694eadd55065df70ba571908.html (дата звернення: 04.01.2025).
201. Калитчак Р. Г. Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.04. Львів, 2004. 18 с.
202. Кліш А.Б. Співпраця України – НАТО (1991–2023 рр.): від партнерства до членства. *Вісник науки та освіти: Серія: «Історія та археологія»*. 2024. № 1(19). С. 1422 – 1433. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-1422-1433](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-1422-1433)
203. Ковальський С. В. Політика Великої Британії та позиція ООН у кіпрському питанні (1954 - 1974 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Одеса, 2008. 218 с.
204. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський Союз: історія і засади функціонування. 2-ге вид., виправл. і доповн. Київ : Знання, 2012. 759 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk774714%20.pdf> (дата звернення 04.01.2025).
205. Костюченко Я. М. Етапи європейської економічної інтеграції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 99 (2). С. 135-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2011_99%282%29_21
206. Кудряченко А. І. Південний Тіроль — історичний шлях до автономії. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2021. № 52. С. 283–298. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.52.2021.236236>

207. Кукотенко О.О. Еволюція зовнішньої політики Італії в регіоні Близького Сходу й Середземномор'я у постбіполярний період. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2009. Вип. 16. С. 180–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_37 (Дата звернення: 27.12.2024).
208. Кукотенко О. О. Європейський напрямок зовнішньої політики Італії: процес входження до ЄВС. *Вісник Київського міжнародного університету*. 2007. Вип. 5. URL: <https://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk5/4.pdf> (дата звернення 08.01.2025).
209. Купчик О. Італознавчий семінар кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн. *Європейські історичні студії*. 2023. № 26. С. 125–136. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.26.8> (дата звернення 07.01.2025).
210. Лакішик Д. І. Features of the legal and military dimension of US foreign policy. *Американська історія та політика*. 2021. № 12. С. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2021.12.1> (дата звернення 08.01.2025).
211. Лакішик Д. І. Відносини США та ЄС за президенства Джо Байдена. *Американська історія та політика*. 2024. № 18. С. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2024.18.6> (дата звернення 08.01.2025).
212. Лакішик Д. І. Формування зовнішньополітичних стратегій та доктрин США на початку ХХІ ст.: практичний вимір. *Американська історія та політика*. 2023. № 15. С. 65–85. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2023.15.6>
213. Лакішик Д.І. Internal Crises in the Countries of the Soviet Bloc in Contexts of European Security. *Європейські історичні студії: науковий журнал*. 2021. № 20. С. 34-55. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2021.20.3> (дата звернення 08.01.2025).
214. Лисак В. Відносини з Італійською Республікою в контексті євроінтеграції України. *Вісник Львівського університету. Філософсько-*

- політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 218–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2015_7_26 (дата звернення: 04.01.2025).
215. Максименко І. В., Матуйзо В. В. Вихід США з «договору про відкрите небо»: наслідки для міжнародної безпеки та стабільності. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2021. Вип. 34. С. 73–88. DOI: <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2021.34.237521> (дата звернення: 04.01.2025).
216. Максименко І. В. Ядерна загроза у війні Росії проти України: позиція МАГАТЕ та ЄС. *Politicus*. 2024. Вип. 1. С. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-1.24> (дата звернення: 04.01.2025).
217. Мартинов А.Ю. Європейський Союз у постмодерній системі міжнародних відносин. *Європейські історичні студії*. 2022. № 22. С. 23–40. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2022.22.2> (дата звернення: 04.01.2025).
218. Мартинов А. Спільна зовнішня і безпекова політика Європейського Союзу: основні етапи розвитку. *Європейські історичні студії*. № 1. С. 43–61. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2015.01.43-61> (дата звернення: 04.01.2025).
219. Мікеладзе В. Відносини між США та їх союзниками по НАТО в галузі європейської безпеки (1958-1961 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2014. Вип. 23. С. 146–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2014_23_11 (дата звернення: 04.01.2025).
220. Мікеладзе В. Політика європейських союзників США щодо розв'язання Карибської кризи: історіографія питання. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2013. Вип. 22. С. 337–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mzu_2013_22_23 (дата звернення: 04.01.2025).
221. Павленко В., Саварин В. Українська еміграція до Італії (1990-2010 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*. 2019. Вип 3-4. С. 385–393. URL:

- https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/pavlenko_ukrainska.pdf (дата звернення: 05.01.2025).
222. Пазоліні П. П. Нафта / пер. з італ. Ю. Григоренко. Харків : Фоліо, 2014. 700 с.
223. Перепелиця Є. А. Українсько-італійське міждержавне співробітництво в контексті європейської інтеграції (1991-2006 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2007. 225 с.
224. Перспективи розвитку політики ЄС: глобальні та регіональні виміри : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. О. І. Брусиловської, І. М. Коваля. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 200 с.
225. Політичні проблеми міжнародної безпеки у сфері протидії розповсюдженню ядерної зброї (кінець ХХ – початок ХХІ століть): монографія / за ред. Кудряченка А.І., Потехіна О.В. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. 240 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/monografiya/politychni-problemy-mizhnarodnoi-bezpeky-u-sferi-protydii-rozpovsiudzhenniu-iadernoi-zbroi-kinets-xx-pochatok-xxi-stolit-monohrafiia-za-redaktsiieiu-kudriachenka-ai-potiekhina-ov-kyiv-du-instytut-vsesvitnoi-istorii-nan-ukrainy-2019-240-s.html> (дата звернення: 08.01.2025).
226. Потехін О. В. Військово-політичне співробітництво в інституціональних концепціях теорії міжнародних відносин. *Суспільно-політичні процеси*. 2023. № 21. С. 228-276. DOI: <https://doi.org/10.59553/2518-7546-2023-21-5> (дата звернення: 05.01.2025).
227. Потехін О. В. НАТО та повномасштабне вторгнення РФ до України. *Україна дипломатична*. 2022. № 23. С. 66-83. DOI: <http://doi.org/10.37837/2707-7683-2022> (дата звернення: 07.01.2025).
228. Саблук В. В. Українсько-італійські відносини (1991 – 2001 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 2010. 20 с.
229. Саблук В. В. Співробітництво України з Італією в гуманітарній сфері на сучасному етапі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2003.

- Вип. 8. С. 82–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2003_8_10 (дата звернення: 08.01.2025).
230. Саварин В. Екстерналізація кордону ЄС: кооперація Італії та Лівії у сфері міграції (2000 – 2010-ті). *Європейські історичні студії*. № 27. С. 18 – 29. URL: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.27.2> (дата звернення: 04.01.2025).
231. Самофатов М. Італійське економічне диво та європейська інтеграція. *Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції*. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 132-134.
232. Самофатов М. «Золотий вік»: інтеграція італійської економіки у європейський ринок (1951-1973 рр.). *Європейські історичні студії*. 2023. № 15. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.1> (дата звернення: 04.01.2025).
233. Самофатов М. Італійський вектор політики США у період президенства Джона Кеннеді. *Американська історія та політика*. 2023. № 16. С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2023.16.6> (дата звернення: 04.01.2025).
234. Самофатов М. Італія після Маастрихту: виклики європейської інтеграції у 1990-ті рр. *Європейські історичні студії*. 2024. № 27. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.27.1> (дата звернення: 04.01.2025).
235. Самофатов М. Італія у системі європейської безпеки в часи Карибської кризи. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2024. № 1. С.139–146. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.59.139-146> (дата звернення: 04.01.2025).
236. Самофатов М. Неочікуваний союз: політика США щодо утворення лівоцентристської коаліції в Італії. *Записки історичного факультету*. 2022. №. 33. С. 115–127. DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2022.33.270463>

237. Самофатов М. Сполучені Штати Європи: проєкт європейської інтеграції Луїджі Ейнауді. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 76-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 128-130. URL: <http://history.karazin.ua/themes/history/resources/85c1c333d3430dc8af8311775f53c390.pdf>
238. Самофатов М. Формування Другої Республіки в Італії у контексті європейської інтеграції. *Одіссос : актуальні проблеми всесвітньої історії : матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії»*. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. С. 154-159.
239. Сейл Т. Е. Міцний альянс: Історія НАТО й глобального післявоєнного порядку / пер. з англ. М. Хандога. Харків : ВД «Фабула», 2023. 368 с.
240. Сминтина О. G7–Італія: 50 років взаємодії в екологічній політиці. *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*. 2024. № 2. С. 126–133. DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5908-2024-2-126-133> (дата звернення: 04.01.2025).
241. Сминтина О. Екологічна політика ЄС в рамках європейської інтеграції (1972–2001 рр.). *Європейські історичні студії*. 2024. № 29. С. 77–89. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.29.6> (дата звернення: 04.01.2025).
242. Сминтина О. Європейська інтеграція вищої освіти на прикладі співпраці між ОНУ імені І.І. Мечникова та Італією. *Consensus*. 2024. № 4. С. 177–190. <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-04/177-190> (дата звернення: 04.01.2025).
243. Срібняк І.В. Італія/Italia: короткий нарис історії. Навч. посібник. Рим–Київ: Consortium scientifico–éducatif international Lucien Febvre, 2019. 206 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27567/1/I_Sribnyak_Italia_2019_IFF.pdf (дата звернення: 04.01.2025).

244. Толстов С. В. Європейська стратегія США за часів «холодної війни». *Проблеми війни і миру в історії країн світу: Зб. наук. праць*. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. С. 12–35.
245. Толстов С. В. Процеси розширення ЄС в історичній ретроспективі // *Європейські історичні студії*. 2015. № 2. С. 118–136. DOI: <http://doi.org/10.17721/2524-048X.2015.02.118-136>
246. Яковюк І. В., Орловський Р. Р. Європейське оборонне співтовариство: витоки становлення інтеграції в оборонній сфері. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 139. С. 264–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_139_28 (дата звернення: 04.01.2025).
247. 60 anni dell'Italia all'ONU. Roma : Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale, 2015. 167 p. URL: https://www.esteri.it/mae/resource/pubblicazioni/2015/08/60_anni_italia.pdf (ultimo accesso 10.01.2025).
248. About the Historical Archives. *European University Institute*. URL: <https://www.eui.eu/en/academic-units/historical-archives-of-the-european-union/about-the-historical-archives> (last access: 09.01.2025).
249. Aga-Rossi, E. Italy at the Outbreak of the Cold War: Domestic and International Factors. *Power in Europe? Vol. I. Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945–1950* / Ed. by J. Becker, F. Knipping. P. 503–516. Berlin : De Gruyter, 1986.
250. A'Hearn B., Venables A. Internal Geography and External Trade: Regional Disparities in Italy, 1861-2011. *Quaderni di storia economica*. N. 12. Rome, 2011. P. 1-57. URL: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/quaderni-storia/2011-0012/Quaderno_storia_economica_n_12.pdf?language_id=1 (last access: 06.01.2025).
251. Anastasi M. Il quarto governo Fanfani e la crisi di Cuba del 1962. *Studi di storia contemporanea*. 2014. V. 20 (4). DOI: <http://doi.org/10.4000/diacronie.1748> (ultimo accesso 28.12.2024)

252. Anderson P. The Italian Disaster. *London Review of Books*. 2014. Vol. 36 (10). URL: <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v36/n10/perry-anderson/the-italian-disaster> (last access 03.01.2025).
253. Bagnato B. Enrico Mattei e l'Algeria durante la Guerra di Liberazione Nazionale. *L'Italia e la guerra d'Algeria : il governo, i partiti, le forze sociali e l'Eni di Mattei* / a cura di B. Bagnato. P. 23–40. Algeri : Istituto Italiano di Cultura di Algeri, 2010. URL: https://baldi.diplomacy.edu/diplo/texts/cantini_Mattei_IT.pdf (ultimo accesso 28.12.2024)
254. Bagnato B. La cultura del multilateralismo nella politica estera italiana. *Italogramma*. 2014. Vol. 8. P. 195–209. URL: <https://ojs.elte.hu/italogramma/article/view/5508> (ultimo accesso 03.01.2025)
255. Bagnato B. NATO in the mid-1960s: The View of Secretary-General Manlio Brosio. *Transatlantic relations at stake: Aspects of NATO, 1956-1972* / ed. by C. Nuenlist, A. Locher. P. 165–187. Zurich: Center for Security Studies, 2006. URL: <https://flore.unifi.it/handle/2158/424701> (last access: 03.01.2025).
256. Bagnato B. Prove di Ostpolitik. Politica ed economia nella strategia italiana verso l'Unione Sovietica (1958-1963). Firenze: Leo Olshki, 2003. 620 p. URL: <http://www.byterfly.eu/islandora/object/librib%3A229185#mode/2up> (ultimo accesso 27.12.2024)
257. Barbacetto G., Gomez P., Travaglio M. Mani pulite: 25 anni dopo. Roma: PaperFirst, 2018. 448 p.
258. Barbagallo F. Il Mezzogiorno e l'Italia (1861-2011). *Studi Storici*. 2011. Vol. 52(2). P. 337–356. URL: <http://www.jstor.org/stable/23078535> (ultimo accesso 05.01.2025).
259. Battaglia S. Aldo Moro nel giudizio del Foreign Office e della stampa britannica (1963-1978). *Eurostudium*. 2021. Vol. 57, P. 274–296. URL: <https://rosa.uniroma1.it/rosa01/eurostudium/article/view/2415/2194> (ultimo accesso 06.01.2025)

260. Battilani P., Fauri F. L'economia italiana dal 1945 a oggi. Bologna: Il Mulino, 2019. 216 p.
261. Bello F. Diplomazia culturale e guerra fredda. Fabio Luca Cavazza dal Mulino al centrosinistra. Bologna: Il Mulino, 2020. 283 p.
262. Belloni R. State Building and International Intervention in Bosnia (Security and Governance). Routledge, 2007. 240 p.
263. Between Empire and Alliance. America and Europe during the Cold War / ed. by M. Trachtenberg. Lanham : Rowman & Littlefield, 2003. 210 p.
264. Borrell J. The Ventotene manifesto and the future of Europe. *The Diplomatic Service of the European Union*. 03.09.2021. [URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/ventotene-manifesto-and-future-europe_en](https://www.eeas.europa.eu/eeas/ventotene-manifesto-and-future-europe_en) (last access: 22.12.2024).
265. Breccia A. L'adesione dell'Italia al Patto Atlantico. *Rivista Di Studi Politici Internazionali*. 1974. Vol. 1 (161), P. 65–80. URL: <http://www.jstor.org/stable/42733798> (ultimo accesso 05.01.2025).
266. Cantoni R. Breach of Faith? Italian-Soviet Cold War Trading and ENI's International 'Oil Scandal'. *Quaestio Rossica*. 2015. Vol. 4. P. 180–198. URL: <https://hal.science/hal-01264554/document> (last access: 06.01.2025).
267. Carbone M. Between ambition and ambivalence: Italy and the European Union's Mediterranean policy. *Modern Italy*. 2008. Vol. 13 (2). P. 155–168. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13532940801962041> (last access 08.01.2025).
268. Cartocci V. L'Italia e la dissoluzione della Jugoslavia (1991-1999): dottorato di ricerca in Storia delle Relazioni Internazionali / Università degli studi di Firenze. Firenze, 2015. URL: <https://flore.unifi.it/retrieve/e398c37a-5e2c-179a-e053-3705fe0a4cff/Valerio%20Cartocci-L%27Italia%20e%20la%20dissoluzione%20della%20Jugoslavia.pdf> (ultimo accesso 04.01.2025)
269. Castronovo V. Storia economica d'Italia. Dall'Ottocento al 2020. Torino : Einaudi, 2021. 616 p.

270. Cattaruzza M. *Italy and its Eastern Border, 1866–2016* / (translated from Italian by D. Gobetti). New York : Routledge, 2018. 316 p.
271. Cattini M. *L'Europa verso il mercato globale. Dal XIV al XXI secolo i processi e le dinamiche*. Milano : EGEA, 2006. 307 p.
272. Centorrino M., Limosani M. *L'adesione dell'Italia all'Unione Monetaria Europea: costi e benefici (una valutazione teorica)*. *Rivista Internazionale Di Scienze Sociali*. 1998. Vol. 106(4). P. 579–589. URL: <http://www.jstor.org/stable/41623999> (ultimo accesso 07.01.2025)
273. Cervi M., Montanelli I. *L'Italia degli anni di fango*. Milano : Rizzoli, 2013. 406 p.
274. Ciarrapico A. *Rapporti Est-Ovest 1977-79: La vicenda degli euromissili*. *Rivista Di Studi Politici Internazionali*. 2002. Vol. 69(3). P. 363–380. URL: <http://www.jstor.org/stable/42741307> (ultimo accesso 23.12.2024).
275. Ciocca P., Filosa R., Rey G.M. *Integration and Development of the Italian Economy, 1951-1971: A Re-Examination*. *PSL Quarterly Review*. 1975. Vol. 28(114). P. 284–320. URL: <https://doi.org/10.13133/2037-3643/11484> (last access: 06.01.2025).
276. Colarizi S. *Storia politica della Repubblica. 1943-2006*. Bari : Laterza, 2007. 324 p.
277. Cotta M. *Partitocracy: Parties and their Critics in Italian Political Life*. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 41–52. Oxford : Oxford University Press, 2015.
278. Crafts N., Magnani M. *L'Età dell'Oro e la seconda globalizzazione. L'Italia e l'economia mondiale dall'Unità a oggi* / a cura di G. Toniolo. P. 97–146. Venezia : Marsilio, 2013. URL: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-12/CSBI-contributi-12.pdf> (ultimo accesso 08.01.2025).
279. Cruciani S. *La ratifica dei Trattati di Roma in Francia e in Italia tra storia politica e storiografia transnazionale*. *Cahiers d'études italiennes*. 2016. Vol. 22. P. 31–45. DOI: <https://doi.org/10.4000/cei.2788> (ultimo accesso 08.01.2025).

280. Curli B. Atoms for Industry. The Early Nuclear Activities of Fiat and the Atoms for Peace Program in Italy, 1956–1959. *Journal of Cold War Studies*. 2023. Vol. 25 (3). P. 68–88. DOI: https://doi.org/10.1162/jcws_a_01159 (last access: 09.01.2025).
281. Davidson J. Italy-US Relations since the End of the Cold War: Prestige, Peace, and the Transatlantic Balance. *Bulletin of Italian Politics*. 2009. Vol. 1(2). P.289–308. URL: https://www.gla.ac.uk/media/media_140583_en.pdf (last access: 06.01.2025).
282. Dedman M. Origins & Development of the European Union 1945–2008 : a History of European Integration. London : Routledge, 2009. 224 p.
283. Del Boca A. L’operazione Ibis in Somalia: luci ed ombra in una missione di peace-keeping. *I sentieri della ricerca*. 2006. Vol. 3. P. 247–258. URL: <https://arcadia.sba.uniroma3.it/handle/2307/4750> (ultimo accesso 08.01.2024).
284. Della Sala V. Gli Esami Non Finiscono Mai: Italy and the European Union. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 697–707. Oxford : Oxford University Press, 2015.
285. Del Pero M. Italy and the Atlantic Alliance. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 685–696. Oxford : Oxford University Press, 2015.
286. Del Pero M. La guerra fredda. Roma : Carocci, 2014. 127 p.
287. Di Nolfo E. Il mondo atlantico e la globalizzazione. Europa e Stati Europa: storia, economica e politica. Milano : Mondadori, 2014. 224 p.
288. Di Nolfo E. Storia delle relazioni internazionali. Dal 1918 ai giorni nostri. Bari : Laterza, 2008.
289. Di Nolfo E. The Shaping of Italian Foreign Policy during the Formation of the East-West Blocks. *Power in Europe? Vol. I. Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945–1950* / ed. by Becker J., Knipping F. P. 485–502. Berlin: de Gruyter, 1986.
290. Il memoriale di Aldo Moro / a cura di Di Sivo M. Roma: De Luca Editori d’Arte, 2019.

291. Donovan M., Gilbert M. Silvio Berlusconi and Romano Prodi. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 394–408. Oxford : Oxford University Press, 2015.
292. Ellwood D. Italy, 1943-1945. New York : Holmes & Meier, 1985. 313 p.
293. Fabbrini S., Brunazzo M. Federalizing Italy: The Convergent Effect of Europeanization and Domestic Mobilization. *Regional and Federal Studies*. 2003. Vol. 13(1). P. 100–120. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/714004782> (last access: 04.01.2025).
294. Fabbrini S., Piattoni S. Italy in the European Union: the Transformation of National Interest in a Compound Polity. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*. 2006. Vol. 2. P. 223–241. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/ZSE.2006.012> (last access: 04.01.2025).
295. Fabbrini S. Political Change without Institutional Transformation: What Can We Learn from the Italian Crisis of the 1990s? *International Political Science Review*. 2000. Vol. 18(4). P. 423–436. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13532944.2013.801665> (last access: 04.01.2025).
296. Fabbrini S. Tra pressioni e veti: il cambiamento politico in Italia. Bari : Laterza, 2000. 278 p. URL: <https://archive.org/details/trapressionievet0000fabb> (ultimo accesso 09.01.2025).
297. Fabbrini S. The Institutional Odyssey of the Italian Parliamentary Republic. *Journal of Modern Italian Studies*. 2012. Vol. 17 (1). P. 10–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1354571X.2012.628097> (last access: 04.01.2025).
298. Fabbrini S. The rise and fall of Silvio Berlusconi: Personalization of politics and its limits. *Comparative European Politics*. 2013. Vol. 11(2). P. 153–171. DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/cep.2012.18> (last access: 04.01.2025).
299. Fabbrini S. When pigmy acts as a giant: the role of the Italian representatives in the Brussels Constitutional Convention. *Modern Italy*. 2004. Vol. 9(2). P. 233–245. DOI: <https://doi.org/10.1080/1353294042000304974> (last access: 04.01.2025).

300. Farese G. Luigi Einaudi. Un economista nella vita pubblica. Soveria Mannelli : Rubbettino, 2012. 158 p.
301. Fauri F. Il piano Marshall e l'Italia. Bologna : Il Mulino, 2010. 288 p.
302. Fauri F. Storia economica delle migrazioni italiane. Bologna : Il Mulino, 2015. 233 p.
303. Fasanaro L. La DDR e l'Italia. Politica, commercio e ideologia nell'Europa del cambiamento (1973-1985). Roma: Carocci, 2016.
304. Felice E. Ascesa e declino. Storia economica d'Italia. Bologna: Il Mulino, 2015. 388 p.
305. Ferrero M., Jessoula M. The Welfare State: Pensions and Health Care. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 504–517. Oxford : Oxford University Press, 2015.
306. Fimmanò F. Lo sviluppo del Mezzogiorno: dall'intervento straordinario alla strategia euromediterranea. *Corporate governance and research & development studies*. 2020. Vol. 1. P. 87–106. DOI: <https://doi.org/10.3280/cgrds1-2019oa8653> (ultimo accesso 08.01.2025).
307. Fishbane J. The Troubled Evolution of Energy Policy in the EEC: A Discordant Note in the Harmonization Process. *Akron Law Review*. 2015. Vol. 27(3). P. 301–353. URL: <https://ideaexchange.uakron.edu/akronlawreview/vol27/iss3/2> (last access: 07.01.2025).
308. Foa B. Monetary Reconstruction in Italy. New York : King's Crown Press, 1949. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015035098790;view=1up;seq=1> (last access: 26.12.2024).
309. Fratianni M., Spinelli F. A monetary history of Italy. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 324 p.
310. Gilbert M., Robert Nillson K. Historical Dictionary of Modern Italy. 2nd ed. Lanham : The Scarecrow Press, 2007. 508 p.

311. Galante S. The Italian Left and the Atlantic Pact: The Nation vs. Proletarian Internationalism. *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal* / ed. by E. Di Nolfo. P. 220–246. Berlin : De Gruyter, 1991.
312. Gallino L. Il denaro, il debito e la doppia crisi spiegati ai nostri nipoti. Torino : Einaudi, 2015. 200 p.
313. Gallo P. J., Rossi G. Nazioni Unite e Italia. *Rivista Di Studi Politici Internazionali*. 1968. Vol. 35(2). P. 290–306. URL: <http://www.jstor.org/stable/42735336> (ultimo accesso 05.01.2025)
314. Ganser D. NATO's secret armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe. London : Routledge, 2004. 336 p.
315. Economic Transformation, Democratization and Integration into the European Union. Southern Europe in Comparative Perspective / ed. by H.D. Gibson. New York : Palgrave Macmillan, 2001. 380 p.
316. EU federalism and Constitutionalism. The Legacy of Altiero Spinelli. / ed. by A. Glenncross, A. Trechsel. Lanham : Lexington Books, 2010. 172 p. URL: https://www.movimentoeuropeo.it/images/Spinelli_Volume.pdf (last access: 26.12.2024).
317. European Union History: Themes and Debates / ed. by W. Kaiser, A. Varsori. London : Palgrave Macmillan, 2010. 280 p.
318. Europe 1945-1990s: The End of an Era? / ed. by A. Varsori. London : Macmillan, 1995. 468 p.
319. Europe and the End of the Cold War / ed. by F. Bozo et al. London : Routledge, 2008. 256 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203930953> (last access: 06.01.2025).
320. Europe's Cold War Relations: The EC Towards a Global Role / ed. by U. Krotz, K. Patel, F. Romero. London : Bloomsbury, 2020. 296 p.
321. Ginsborg P. Italy and Its Discontents. Family, Civil Society, State: 1980-2001. New York : Palgrave Macmillan, 2006. 536 p.
322. Ginsborg P. Storia d'Italia dal dopoguerra a oggi / traduzione da inglese M. Flores, S. Perini. Torino : Einaudi, 1989. 622 p.

323. Goldstein A. Privatization in Italy 1993-2002. Goals, Institutions, Outcomes, And Outstanding Issues. *CESifo Working Paper Series 912*. 2003. 48 p. URL: https://ideas.repec.org/p/ces/ceswps/_912.html (last access: 04.01.2025).
324. Gonzato F. Tutte le volte che è stata modificata la Costituzione. *Pagella politica*. 03.11.2023. URL: <https://pagellapolitica.it/articoli/storia-riforme-costituzione-italiana> (ultimo accesso 04.01.2025).
325. Guiotto M. I governi De Gasperi e il riarmo tedesco. *Studi trentini di scienze storiche*. 2001. Vol. 80 (4). P. 807–822. URL: <https://heyjoe.fbk.eu/index.php/stusto/article/view/4134/4135> (ultimo accesso 03.01.2025).
326. Harper J.L. America and the Reconstruction of Italy, 1945-1948. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 224 p.
327. Hine D. Italy and Europe: the Italian presidency and the domestic management of European Community. *Italian Politics*. 1992. Vol. 6. P. 50–68. URL: <http://www.jstor.org/stable/43041809> (last access: 09.01.2025).
328. Hooghe L., Marks G. Grand theories of European integration in the twenty-first century. *Journal of European Public Policy*. 2019. Vol. 26(8). P. 1113–1133. DOI: <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1569711> (last access).
329. Hopkin J. Bipolarity (and After). *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. Oxford : Oxford University Press, 2015.
330. Hutchings R.L. The United States, German unification and European integration. *Europe and the End of the Cold War* / ed. by Bozo F. et al. P. 119–132. London : Routledge, 2008.
331. Fossati F. Italy and EU Enlargement: A Comparative Analysis of Left and Right Governments. *Modern Italy*. Vol. 13. No. 2. 2008. P. 187–198. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/13532940801962140> (ultimo accesso 29.11.2024).
332. Fra diplomazia e petrolio. Aldo Moro e la politica italiana in Medio Oriente (1963-1978) / a cura di F. Imperato, R. Milano, L. Monzali. Bari : Cacucci, 2018. 330 p.

333. Imperato F. L'Italia e la questione della libera circolazione delle persone nello spazio comunitario (1947-1997). *Giulio Andreotti e l'Europa* / a cura di F. Lefebvre D'Ovidio, L. Micheletta. P. 139–176. Roma : Edizioni di storia e letteratura, 2017. URL: https://www.academia.edu/43469102/LItalia_e_la_questione_della_libera_circolazione_della_persono_nello_spazio_comunitario (ultimo accesso 07.01.2025).
334. Incerpi A., Pistoresi B., Rinaldi, A. L'economia italiana in età liberale. Una raccolta di saggi di cliometria. Milano : FrancoAngeli, 2022. 104 p. URL: <https://iris.unimore.it/handle/11380/1270561> (ultimo accesso 04.01.2025).
335. Innocenti L. L'Italia tra nazionalizzazioni, privatizzazioni e azionariato diffuso. *Impresa sociale*. 2020. Vol. 4. P. 71–84. DOI: <https://doi.org/10.7425/IS.2020.04.11> (ultimo accesso 07.01.2025).
336. Innovazione tecnologica e sviluppo industriale nel secondo dopoguerra. / Antonelli C. et al. Bari: Laterza, 2007. 824 p. URL: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-10/index.html> (ultimo accesso 28.12.2024)
337. Italian Politics. The Center-Left in Power /ed. by R. D'Alimonte, D. Nelken. London : Routledge, 2019. 292 p.
338. Italy and EC Membership Evaluated / ed. by F. Francioni. New York : St. Martin's Press, 1992. URL: <https://archive.org/details/italyecmembershi00fran> (last access: 26.12.2025).
339. Italy in the International System from Détente to the End of the Cold War: The Underrated Ally / ed. by A. Varsori, B. Zaccaria. London : Palgrave Macmillan, 2018. 324 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-65163-7> (last access).
340. I Trattati di Roma nel processo d'integrazione europea. *Camera dei Deputati*. 2018. URL: https://www.camera.it/leg17/465?tema=il_lx_anniversario_dei_trattati_di_roma (ultimo accesso 09.01.2025).

341. Kogan N. A Political History of Post-War Italy. New York : Praeger, 1983. 365 p. URL: <https://archive.org/details/politicalhistory0000koga> (last access: 07.01.2025).
342. Kühnhardt L. European Union – The Second Founding: The Changing Rationale of European Integration. 1st ed. Baden-Baden : Nomos, 2008. 670 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv941vm5> (last access: 07.01.2025).
343. Europa in movimento. Mobilità e migrazioni tra integrazione europea e decolonizzazione, 1945-2002 / a cura di G. Laschi, V. Deplano, A. Pes. Bologna : Il Mulino, 2018. 279 p.
344. Lepore A. Italy and Development Policies from the Golden Age to the Current Crisis: The Role of the “Nuovo Meridionalismo”. *Journal of Studies in Economics and Society*. 2012. Vol. 1. P. 66–102. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1979887> (last access: 09.01.2025).
345. Lepore A. L’evoluzione del divario tra il Nord e il Sud dal dopoguerra a oggi. *Estudios históricos*. 2020. Vol. 23. P. 1–63. URL: <https://estudioshistoricos.org/23/eh2308a.pdf> (ultimo accesso 06.01.2025).
346. Lippolis V. Le elezioni del 1994. *Il politico*. 2019. Vol. 2. P. 186–199. DOI: <https://doi.org/10.4081/ilpolitico.2019.244> (ultimo accesso 07.01.2025).
347. L’Italia contemporanea dagli anni Ottanta a oggi. V. I : Fine della Guerra Fredda e globalizzazione / a cura di S. Pons, A. Rocucci, F. Romero. Roma : Carocci, 2014. 446 p.
348. L’Italia contemporanea dagli anni Ottanta a oggi. Vol. II. Il mutamento sociale / a cura di Asquer E., Bernardi E., Fumian C. Roma: Carocci, 2014. 348 p.
349. L’Italia e l’economia mondiale. Dall’Unità a oggi / ed. by G. Toniolo. Venezia : Marsilio, 2013. 990 p. URL: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-12/index.html> (ultimo accesso 08.01.2025).
350. L’Italia e l’Unione europea. Il 60° anniversario dei Trattati di Roma. *Camera dei deputati*. 06.03.2018. URL:

https://www.camera.it/leg17/465?tema=il_lx_anniversario_dei_trattati_di_roma
(ultimo accesso 10.01.2025).

351. L'Italia, l'Europa e Helmut Kohl. Roma : Senato della Repubblica, 2018. 84 p. URL: https://www.parlamento.it/application/xmanager/projects/leg18/file/repository/relazioni/libreria/novita/XVII/Italia_Europa_Kohl.pdf (ultimo accesso 26.12.2024).
352. Luigi Einaudi nella cultura, nella società e nella politica del Novecento / a cura di R. Marchionatti, P. Soddu. Firenze : Leo Olshki, 2010. 390 p.
353. MacCarthy P. Italy Since 1945. Oxford : Oxford University Press, 2000. 260 p.
354. Mammarella G., Cacace P. La politica estera d'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri. Bari : Laterza, 2010. 349 p.
355. Mammarella G. L'Italia contemporanea (1943-2011). Bologna : Il Mulino, 2012. 683 p.
356. Mammarella G., Cacace P. Storia e politica dell'Unione europea (1926-2013). Bari : Laterza, 2013. 419 p.
357. Maksymenko I. Regional Approaches to Strengthening the Eastern Flank of NATO: Case of Poland and Romania. Arms Control and Europe. *New Challenges and Prospects for Strategic Stability* / ed. by P. Sinovets, B. Alberque. Springer, 2022. P. 151–162. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-03891-4_15 (last access 23.12.2024).
358. Marrone A., Ungaro A. Relations between the United States of America and Italy in the post-Cold War period: a defense-industrial perspective. *Cahiers de la Méditerranée*. 2014. Vol. 88. P. 157–181. DOI: <https://doi.org/10.4000/cdlm.7542> (last access: 07.01.2025).
359. Matsumoto K., Doumpos M., Andriosopoulos K. Historical energy security performance in EU countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2018. Vol. 82(2). P. 1737–1748. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.06.058> (last access).

360. McCarthy P. *The Crisis of the Italian State: From the Origins of the Cold War to the Fall of Berlusconi*. London : Macmillan, 1995. 256 p.
361. Melchionni M.G. *Europa unita, sogno dei saggi*. Venezia : Marsilio Editori, 2021. 336 p.
362. Menotti F. NATO's Mediterranean Dialogue initiative: Italian positions, interests, perceptions, and the implications for Italy-US relations. Final Report. *NATO Institutional Fellowship*. 1999. 42 p. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/menotti.pdf> (last access: 04.01.2025).
363. Miller J.E. *The United States and Italy, 1940-1950. The Politics and Diplomacy of Stabilization*. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 1986. 376 p.
364. Milward A. *The European Rescue of the Nation State*. 2nd ed. London : Routledge, 2000. 488 p.
365. Moravcsik A. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London : Routledge, 1999. 514 p.
366. The European Economic Community and Italian regional disparities, 1951 - 1987 / Mulino M. et al. *Journal of European economic history*. 2017. Vol 46 (3). P. 9–50. URL: <https://www.jeeh.it/articolo?urn=urn:abi:abi:RIV.JOU:2017;3.9&ev=1> (last access: 08.01.2025).
367. Nash P. *The Other Missiles of October. Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters (1957-1963)*. Chapel Hill : The University of North Carolina, 1997. 256 p. URL: <https://archive.org/details/othermissilesofo00nash> (last access: 07.01.2025).
368. Nguyen H. The Nixon Administration's Initiatives for the European's Community: an Overview and Analysis. *Politologický časopis*. 2016. № 1. P. 65–82. DOI: <https://doi.org/10.5817/PC2016-1-65> (last access: 04.01.2025).
369. *Nuclear Italy: An International History of Italian Nuclear Policies during the Cold War* / ed. by E. Bini E., G. Londero. Trieste : Edizioni Università di Trieste,

2017. 324 p. URL: <https://www.openstarts.units.it/dspace/handle/10077/15275> (last access: 07.01.2025).
370. Nuti L. A delicate balancing act: The place of Western Europe in JFK's foreign policy. *Journal of Transatlantic Studies*. 2010. Vol. 8(3). P. 236–246. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/14794012.2010.498125> (last access: 09.01.2025).
371. Nuti L. “Ambizioni, incertezze, difficoltà, calcoli, decisioni e velleità”: la politica di potenza, la politica estera italiana e le armi nucleari. *Nuove questioni di storia delle relazioni internazionali. Studi in onore di Ennio Di Nolfo* / a cura di B. Bagnato, M. Guderzo, L. Nuti. P. 83–107. Roma : Laterza, 2015. https://www.academia.edu/38514898/Parte_II_Atomi_potenza_e_politica_internazionale (ultimo accesso 26.12.2024).
372. Nuti L. An Instrumental and Atlantic Europe: Discussions about Foreign Policy and the Future of the Nation-State in Italy, 1945-1955. The Postwar Challenge: Cultural, Social, and Political Change in Western Europe, 1945-1958 / ed. by D. Geppert. P. 211–239. Oxford: Oxford University Press, 2003. URL: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004915/geppert_challenge_gesamt.pdf (last access: 04.01.2025).
373. Nuti L. An Overview of US-Italian Relations: The Legacy of the Past. Rome: Istituto Affari Internazionali, 2022. 15 p. URL: <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/overview-us-italian-relations-legacy-past> (last access: 04.01.2025).
374. Nuti L. Extended Deterrence and National Ambitions: Italy's Nuclear Policy, 1955–1962. *Journal of Strategic Studies*. 2016. Vol. 39(4). P. 559–579. DOI: <https://doi.org/10.1080/01402390.2016.1168015> (last access: 04.01.2025).
375. Nuti L. Italian Foreign Policy in the Cold War: A Constant Search for Status. *Journal of Cold War Studies*. 2002. Vol. 4(3). P. 25–45. URL: https://www.researchgate.net/publication/265869303_Italy_and_the_Cold_War_General_Introduction (last access: 04.01.2025).

376. Nuti L. Italy's Nuclear Choices. *UNISCI Discussion Papers*. 2011. N. 25. P. 167–181. URL: <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=76717367009> (last access: 04.01.2025).
377. Nuti L. La sfida nucleare. La politica estera italiana e le armi atomiche 1945-1991. Bologna: Il Mulino, 2007. 425 p.
378. Nuti L. The Italian Military and the Atlantic Pact. *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal* / ed. by E. di Nolfo. P. 247–260. Berlin : De Gruyter, 1991.
379. Nuti L., Burr W. The Jupiter Missiles and the Endgame of the Cuban Missile Crisis, 60 Years Ago. Part I: U.S. Demarches to Italy and Turkey and Their Reactions. 2023. *National Security Archive*. 16.02.2023. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/cuban-missile-crisis-nuclear-vault/2023-02-16/jupiter-missiles-and-endgame-cuban> (last access 11.01.25).
380. Nuti L., Burr W. The Jupiter Missiles and the Endgame of the Cuban Missile Crisis, 60 Years Ago. Part II: Sealing the Deal with Italy and Turkey. 2023. *National Security Archive*. 16.02.2023. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/cuban-missile-crisis-nuclear-vault/2023-04-20/jupiter-missiles-and-cuban-missile> (last access 11.01.25).
381. Oddo G., Antoniani R. L'Italia nel petrolio. Mattei, Cefis, Pasolini e il sogno infranto dell'indipendenza energetica. Milano: Feltrinelli, 2022. 544 p.
382. Oil Shock: The 1973 Crisis and its Economic Legacy / ed. by E. Bini, B. Garavini, F. Romero. London : I.B. Tauris, 2016. 288 p. URL: <https://cadmus.eui.eu/handle/1814/43670> (last access 09.01.2025).
383. Onelli F. L'Italie et la crise de Suez. *Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2012. Vol. 245 (1). P. 21–40. DOI: <https://doi.org/10.3917/gmcc.245.0021> (dernier accès 03.01.2025).
384. Origins of the European Security System: The Helsinki process revisited, 1965-75 / A. Wenger, W. Mastny, C. Nuenlist. New York : Routledge, 2008. 276 p.

385. Owen R.C. The Balkans Air Campaign Study: Part 1. *Airpower Journal*. Summer 1997. P. 4–25. URL: <https://media.defense.gov/2016/Mar/10/2001477396/-1/-1/0/AIRPOWER%20JOURNAL%20SUM%2097.PDF> (last access: 26.12.2024).
386. Padoa-Schioppa T. Italy and Europe: A Fruitful Interaction. *Daedalus*. 2001. Vol. 130(2). P. 13–44. URL: <https://www.jstor.org/stable/20027695> (last access: 07.01.2025).
387. Papa E.R. Storia dell'unificazione europea. Le origini e la crisi di un progetto rivoluzionario. Milano : Bompiani, 2018. 506 p.
388. Pastorelli P. De Gasperi, The Christian Democrats and the Atlantic Treaty. *The Atlantic Pact Forty Years Later: A Historical Reappraisal* / ed. by E. di Nolfo. P. 209–219. Berlin : De Gruyter, 1991.
389. Paterlini E. Il mercato comune del carbone e acciaio e la posizione dell'Italia. *Rivista Internazionale Di Scienze Sociali*. 1955. № 26. P. 26–40. URL: <http://www.jstor.org/stable/41626693> (ultimo accesso 06.01.2025).
390. Perrone N. De Gasperi e l'America: un dominio pieno e incontrollato. Palermo : Sellerio, 1995. 320 p.
391. Peter M. Europe in the International Arena during the 1970s: Entering a Different World. *Cold War History*. 2014. Vol. 14(2). P. 283–285. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/14682745.2014.893700> (last access: 09.01.2025).
392. Petraccone C. Nord e Sud: Le due civiltà. *Studi Storici*. 1994. Vol. 35(2). P. 511–541. URL: <http://www.jstor.org/stable/20565624> (ultimo accesso 07.01.2025).
393. Piattoni S., Fabbrini S. Europeanisation as Strengthening of Domestic Executive Power? The Italian Experience and the Case of the “Legge Comunitaria”. *Journal of European Integration*. 2003. Vol. 25(1). P. 31–50. DOI: <https://doi.org/10.1080/070363303100007208> (last access: 04.01.2025).
394. Piattoni S. Bureaucracy. *The Oxford Handbook of Italian Politics* / ed. by E. Jones, G. Pasquino. P. 159–172. Oxford : Oxford University Press, 2015.

395. Pierson P. The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis. *Comparative Political Studies*. 1996. Vol. 29(2). P. 123–163. DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414096029002001> (last access: 06.01.2025).
396. Pipitone D. Il socialismo democratico italiano fra la Liberazione e la legge truffa. Fratture, ricomposizioni e culture politiche di un'area di frontiera. Milano : Ledizioni LedyPublishing, 2013. 310 p. URL: <https://iris.unito.it/bitstream/2318/1888233/1/II%20Socialismo%20Democratico%20Italiano%20Fra%20La%20Liberazione%20E%20La%20Legge%20Truffa%20%28Daniele%20Pipitone%29.pdf> (ultimo accesso 23.12.2024).
397. Pistoresi B., Rinaldi A. Exports, growth and causality. New evidence on Italy: 1863-2004. *Explorations in Economic History*. 2010. Vol. 49 (2). P. 241–254. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.eeh.2011.11.003> (last access: 09.01.2025).
398. Pons S. Cold War Republic. The “external constraint” in Italy in the 1970s. *Italy in the International System from Détente to the End of the Cold War* / ed. by A. Varsori, B. Zaccaria. Palgrave Macmillan, 2018. P. 35–67. DOI: http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-65163-7_3 (last access: 04.01.2025).
399. Pons S. I comunisti italiani e gli altri. Visioni e legami internazionali nel mondo del Novecento. Torino : Einaudi, 2021. 440 p.
400. Power in Europe? Vol. I. Great Britain, France, Italy and Germany in a Postwar World, 1945–1950 / ed. by Becker J., Knipping, F. Berlin: de Gruyter, 1986. 584 p.
401. Power in Europe? Vol. II. Great Britain, France, Germany and Italy and the Origins of the EEC, 1952-1957 / ed. by E. Di Nolfo. Berlin : Walter de Gruyter, 1992. 598 p.
402. Rhodes M. Tangentopoli – More than 20 Years On. *The Oxford Handbook of Italian Politics*. P. 309–324. Oxford : Oxford University Press, 2015.
403. Rossi M. Tutela dei diritti umani e realpolitik. L'Italia alle Nazioni Unite (1955-1976). Milano : Dott. Antonio Milani, 2011. 428 p. URL: https://www.academia.edu/976592/Tutela_dei_diritti_umani_e_realpolitik_LItalia_alle_Nazioni_Unite_1955_1976 (ultimo accesso 27.12.2024).

404. Saiu L. *La politica estera italiana dall'Unità a oggi*. Bari : Laterza, 2005. 177 p.
405. Samofatov M. The nuclear disarmament of Italy (based on the U.S. National Security Archive sources). *Матеріали міжнародної наукової конференції «США: політика, суспільство, культура – 2024»*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 88-91. URL: https://for.history.knu.ua/wp-content/uploads/2024/04/Zbirnyk_conf_US_29_02_2024_final.pdf (дата звернення 27.12.2024).
406. Samofatov M. The influence of the common agricultural policy of the EU on the development of the southern regions of Italy (1962-1992). Стратегічні аспекти сталого та інклюзивного розвитку Економіки України: від теорії до практики. Матеріали наукового колоквиуму 19 вересня 2024 року / кафедра економіки та промисловості. Одеса : Одеський національний технологічний університет, 2024. С. 177-180. URL: <http://kaf.ep.ontu.edu.ua/wp-content/uploads/materials/conferences/collokvium-19-09-2024-002.pdf> (дата звернення 27.12.2024).
407. Sassoon D. *Contemporary Italy: Economy, Society and Politics since 1945*. 2nd ed. New York : Routledge, 2013. 336 p.
408. Scalia V. The Clean Hands of Populism: The Paradox of the Italian “Tangentopoli”. *Journal of White Collar and Corporate Crime*. 2023. Vol. 5(2). P. 105–112. DOI: <https://doi.org/10.1177/2631309X2312147> (last access).
409. Scarano F. Italy, the Reunification of Germany and the End of the Cold War (1983–1990). *Дриновський збірник*. 2021. № 14. С. 51–58. DOI: <https://doi.org/10.7546/DS.2021.14.06> (last access 06.01.2025).
410. Schlesinger A. Jr. *A Thousand Days. John F. Kennedy*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1965. 1087 p. URL: <https://archive.org/details/thousanddaysbyar0000arth> (last access 04.01.2025).
411. *Securing Peace in Europe, 1945-62. Thoughts for the Post-Cold War Era* / ed. by B. Heuser, R. O'Neill. New York: Palgrave Macmillan, 1992. 370 p.

412. Shiffrinson J. R. I. Deal or No Deal? The End of the Cold War and the U.S. Offer to Limit NATO Expansion. *International Security*. 2016. Vol. 40(4). P. 7–44. URL: <http://www.jstor.org/stable/43828313> (last access 08.01.2025).
413. Silvestri P. Integrazione europea, federalismo e buon governo liberale nel pensiero di Einaudi. *Power and Democracy. Rivista internazionale di Politica, Filosofia e Diritto*. 2022. Vol. 6(2). P. 57–85. URL: https://www.researchgate.net/publication/370202230_Integrazione_europea_federalismo_e_buon_governo_liberale_nel_pensiero_di_Einaudi (ultimo accesso 04.01.2025).
414. Sorrenti D. L'Italia nella guerra fredda e i missili americani Jupiter. *Altro Novecento*. 1.03.2005. Numero 09. URL: <https://altronovecento.fondazionemicheletti.eu/author/deborahsorrenti/> (ultimo accesso 06.01.2025).
415. Spagnolo C. L' integrazione europea è figlia della guerra fredda? *Indiscipline*. 2022. Vol. 2(2). P. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.53145/indiscipline.v2i2.133> (ultimo accesso 06.01.2025).
416. Steimetz G. Questo è Cefis. L'altra faccia dell'onorato presidente. Milano : Agenzia Milano Informazioni, 1972. 230 p. URL: https://www.academia.edu/29987501/GIORGIO_STEIMEZ_Questo_%C3%A8_Cefis (ultimo accesso 05.01.2025).
417. The Atlantic Pact Forty Years Later: a Historical Reappraisal / ed. by E. Di Nolfo. Berlin; New York: De Gruyter, 1991. 276 p.
418. The difficulties of the monetary snake and the EMCF. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 07.07.2016. URL: http://www.cvce.eu/obj/the_difficulties_of_the_monetary_snake_and_the_emcf-en-710d6313-9ef1-47fc-b69d-81a4d7fecaec.html (last access 06.01.2025).
419. The Crisis of Détente in Europe: From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985 / ed. by L. Nuti. New York : Routledge, 2009. 322 p.
420. The European Union and member states. Towards institutional fusion / ed. by D. Rometsch, W. Wessels. Manchester : Manchester University Press,

1996. 382 p. URL: https://openlibrary.org/works/OL18159694W/The_European_Union_and_member_states (last access 26.12.2024).
421. The Oxford Handbook of Italian Politics / ed. by E. Jones, G. Pasquino. Oxford: Oxford University Press, 2015. 800 p.
422. The Making of the Global Nuclear Order in the 1970s / ed. by L. Nuti, D. Holloway. New York : Routledge, 2022.
423. The snake. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 08.07.2016. URL: http://www.cvce.eu/obj/the_snake-en-cbfa2c5f-21ee-4d5f-9db7-a101769d99f7.html (last access 06.01.2025).
424. The tunnel. *Luxembourg Centre for Contemporary and Digital History*. 08.07.2016. URL: http://www.cvce.eu/obj/the_tunnel-en-1caaa42b-9d55-4d61-86b5-f821aa3566c4.html (last access 06.01.2025).
425. Telò M. Italy's interaction with the European project, from the First to the Second Republic: Continuity and change. *Comparative European Politics*. 2013. Vol. 11(3). P. 296–316. DOI: <http://dx.doi.org/10.1057/cep.2012.45> (last access 04.01.2025).
426. Toniolo G. La crescita economica italiana, 1861-2011. *L'Italia e l'economia mondiale. Dall'Unità a oggi* / ed. by G. Toniolo. P. 5–52. Venezia : Marsilio, 2013. URL: <https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/collana-storica/contributi/contributi-12/index.html> (last access 09.01.2025).
427. The Oxford Handbook of the Italian Economy Since Unification / ed. by G. Toniolo. Oxford : Oxford University Press, 2013. 785 p.
428. Trachtenberg M. A Constructed Peace. The Making of the European Settlement, 1945 – 1963. Princeton : Princeton University Press, 1999. 424 p.
429. Un nuovo regionalismo per l'Italia di domani. Le Regioni a 50 anni dalla loro istituzione: strategie per le riforme necessarie / Dipartimento per gli Affari Regionali. Roma, 628 p. URL: <https://www.affariregionali.it/media/508695/un-nuovo-regionalismo-per-litalia-di-domani.pdf> (last access 09.01.2025)..

430. Varsori A. The Andreotti Governments and the Maastricht Treaty: Between European Hopes and Domestic Constraints. *Journal of European Integration History*. 2013. № 19. P. 25–44. URL: https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2013-1-23.pdf?download_full_pdf=1 (last access 06.01.2025).
431. Varsori A. Dalla rinascita al declino. Storia internazionale dell'Italia repubblicana. Bologna : Il Mulino, 2022. 768 p.
432. Varsori A. Italy, the East European Revolutions, and the Reunification of Germany. *The Revolutions of 1989: A Handbook* / ed. by W. Mueller, M. Gehler. 1st ed. P. 403–418. Vienna : Austrian Academy of Sciences Press, 2015. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1vw0qjx.22> (last access 04.01.2025).
433. Varsori A. L'adesione dell'Italia al Patto atlantico. *Trimestrale dell'Archivio storico del Senato della Repubblica*. 2019. Vol. 25. P. 1–5. URL: https://www.senato.it/sites/default/files/repository/relazioni/archivistorico/MW_25_Varsori.pdf (last access 06.01.2025).
434. Varsori A. La questione europea nella politica italiana (1969-1979). *Studi Storici*. 2001. Vol. 42(4). P. 953–971. URL: <http://www.jstor.org/stable/20567113> (ultimo accesso 09.01.2025).
435. Varsori A. L'Italia e la fine della guerra fredda. La politica estera dei governi Andreotti. Bologna : Il Mulino, 2013. 272 p.
436. Varsori A. L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992. Bari : Laterza, 1998. 277 p.
437. Vesti G. Centri e periferie. Europa, Italia, Mezzogiorno dal XX al XXI secolo. Bari : Laterza, 2021. 496 p.
438. Villani A. Fanfani, Onu e la politica italiana di distensione internazionale. *Amintore Fanfani e la politica estera italiana. Atti del convegno di studi tenuto a Roma il 3 e 4 febbraio 2009* / a cura di A. Giovagnoli, L. Tosi. P. 205–232. Venezia : Marsilio, 2010. URL: <https://iris.unime.it/handle/11570/1903808?mode=complete> (ultimo accesso 25.12.2024).

439. Weil G. A Handbook on the European Economic Community. New York : Praeger, 1966. 479 p. URL: <https://aei.pitt.edu/3216/1/3216.pdf> (last access 04.01.2025).
440. Yergin D. The Prize. The Epic Quest for Oil, Money and Power. New York : Simon & Schuster, 1991. 912 p. URL: <https://www.iwp.edu/wp-content/uploads/2020/06/The-Prize-The-Epic-Quest-for-Oil-Money-and-Power-by-Daniel-Yergin.pdf> (last access 26.12.2024).
441. Zaccaria B. Yugoslavia, Italy, and European integration: was Osimo 1975 a Pyrrhic victory? *Cold War History*. 2019. Vol. 20(4). P. 503–520. DOI: <https://doi.org/10.1080/14682745.2019.1657094> (last access 09.01.2025).
442. Zamagni V. The Economic History of Italy 1860-1990. Oxford : Clarendon Press, 1993. 432 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Список опублікованих наукових праць автора за темою дисертації

Фахові українські видання:

1. Дьомін О., Самофатов М. Італійсько-радянська нафтова угода 1960 р. у контексті європейської енергетичної безпеки. Проблеми всесвітньої історії. 2024. № 1(25). С. 69–85. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-25-3>
2. Самофатов М. «Золотий вік»: інтеграція італійської економіки у європейський ринок (1951-1973 рр.). *Європейські історичні студії*. 2023. № 15. С. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2023.25.1>
3. Самофатов М. Італійський вектор політики США у період президенства Джона Кеннеді. *Американська історія та політика*. 2023. № 16. С. 70–79. DOI: <https://doi.org/10.17721/2521-1706.2023.16.6>
4. Самофатов М. Італія після Маастрихту: виклики європейської інтеграції у 1990-ті рр. *Європейські історичні студії*. 2024. № 27. С. 6-17. DOI: <https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.27.1>
5. Самофатов М. Італія у системі європейської безпеки в часи Карибської кризи. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2024. № 1. С. 139–146. DOI: <https://doi.org/10.31861/hj2024.59.139-146>

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Самофатов М. Італійське економічне диво та європейська інтеграція. *Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції*. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 132–134.

7. Самофатов М. Неочікуваний союз: політика США щодо утворення лівоцентристської коаліції в Італії. *Записки історичного факультету*. 2022. №. 33. С. 115–127. DOI: <https://doi.org/10.18524/2312-6825.2022.33.270463>
8. Самофатов М. Сполучені Штати Європи: проєкт європейської інтеграції Луїджі Ейнауді. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 76-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 21 квітня 2023 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 128–130. URL: <http://history.karazin.ua/themes/history/resources/85c1c333d3430dc8af8311775f53c390.pdf>
9. Самофатов М. Формування Другої Республіки в Італії у контексті європейської інтеграції. *Одіссос : актуальні проблеми всесвітньої історії : матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії»*. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. С. 154–159. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/39132>
10. Samofatov M. The nuclear disarmament of Italy (based on the U.S. National Security Archive sources). *Матеріали міжнародної наукової конференції «США: політика, суспільство, культура – 2024»*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 88–91. URL: <https://for.history.knu.ua/?p=4966>
11. Samofatov M. The influence of the common agricultural policy of the EU on the development of the southern regions of Italy (1962-1992). *Стратегічні аспекти сталого та інклюзивного розвитку економіки України: від теорії до практики. Матеріали наукового колоквиуму 19 вересня 2024 року / кафедра економіки та промисловості*. Одеса : Одеський національний технологічний університет, 2024. С. 177–180. URL: <http://kaf.ep.ontu.edu.ua/wp-content/uploads/materials/conferences/collokvium-19-09-2024-002.pdf>